

Жінки та війна

Листи з України
до вільного світу

Орелі Брос

Жінки та війна

Листи з України
до вільного світу

Орелі Брос

*Світлини
Дарії Біляк, Крістіни Паріоті
та Анастасії Потапової*

Academic Studies Press

«Ця книжка — історії 38 українських жінок, які вирішили обрати, ким вони хочуть стати, і вона захопить і надихне вас від першої до останньої сторінки».

Стівен Фрай, британський актор і письменник

«Це надзвичайна і дуже важлива книга. Витоки та наслідки війни в Україні були проаналізовані в багатьох аспектах: геополітика, історія, культури, ідентичності. Однак ця війна, як і всі війни, глибоко особиста. Зрозуміти війну означає не просто пояснити її, а спробувати відчувати її через акт співпереживання. У цій книзі — особисті історії страху, ненависті та любові перед обличчям несправедливості, жорстокості та насильства. Ця книга допомагає нам зрозуміти діапазон емоцій, які лежать в основі волі українського народу до боротьби, опору та подолання. Лише через розповідь цих українських жінок від першої особи ми можемо по-справжньому зрозуміти, що означає ця війна для людей, які її проживають».

Раві Абделал, професор Гарвардської бізнес-школи

*За український народ.
За жінок по всьому світу, які мужньо борються за свої права.
І за мою доньку.*

Орелі Брос

Жінки та війна. Листи з України до вільного світу / упорядкувала Орелі Брос. —
Бостон: Academic Studies Pres, 2024. — кількість сторінок с. 306

Український переклад у вільному доступі став можливий завдяки фінансовій підтримці
Фонду імені Гайнріха Бьоля, бюро Київ-Україна.

*Перекладено за виданням: Aurélie Bros (Hg.): «Wie ein Lichtstrahl in der Finsternis».
Briefe von Frauen aus der Ukraine an die freie Welt (München: Elisabeth Sandmann Verlag,
2023; ISBN 978 394 958 223 3)*

Редакторка **Ольга Веремчук**. Коректорка **Інна Іванюсь**. Верстальниця **Лідія Кравченко**.
Дизайнерка обкладинки **Марія Кінович**. Відповідальна за випуск **Марія Шувалова**.

Авторки світлин:

© **Дарія Біляк**: 11, 29, 45, 59, 62, 65, 79, 82, 85, 87, 90, 99, 149, 154, 291, 303, 305

© **Крістіна Паріоті**: 16, 18, 22, 27, 31, 97, 131, 134, 143, 159, 160, 165, 171, 174, 179, 181, 184, 213, 217, 202,
225, 228, 231, 259, 285, 287, 302, 306

© **Анастасія Потапова**: 15, 25, 35, 38, 47, 50, 55, 69, 73, 105, 106, 114, 117, 123, 126, 139, 167, 168, 179,
189, 190, 193, 196, 203, 208, 235, 238, 245, 250, 257, 265, 270, 285, 301, 305

Особистий архів Олени Білозерської: 41

Усі права застережено. All rights reserved.

© 2024 by Aurélie Bros

© Academic Studies Press, ліцензія вільного доступу Creative Commons
AttributionNonCommercial licence, 2024

ISBN 979 888 719 433 2 (pdf)

ISBN 979 888 719 434 9 (epub)

ISBN 979 888 719 432 5 (paperback)

Видано Academic Studies Press
1577 Beacon Street, Brookline, MA 02446, USA
press@academicstudiespress.com
www.academicstudiespress.com

Електронна версія цієї публікації поширюється
на умовах ліцензії CC-BY-NC. Ознайомитися з ліцензією:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

Крім випадків, передбачених ліцензією, книга або її
частини не можуть бути відтворені будь-яким електронним
або неелектронними засобами без дозволу видавця.

This book is subject to a CC-BY-NC license. To view a copy of this
license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Зміст

Вступне слово Орелі Брос	10
Подяки	17
Центр громадянських свобод	19
Вступне слово від фонду Бьоля	23
Вступне слово Олександри Матвійчук	26
Ольга Стефанишина	30
Софія О.	34
Олена Білозерська	40
Мар'яна Мотрунич	46
Ірина Новокрещенова	58
Марія Лепьохіна, а.к.а Маша Сита	64
Ольга Боравльова	68
Джеррі Хейл	78
Іра Соломатіна	84
Марія Черпак	86

Наталія Павлушенко	92
Євгенія Лугановська	98
Софія Кропивницька	104
Яна Наконечна	108
А.	116
Аделіна Мокляк	122
Ольга Афанасєва	130
Анастасія Груба	138
Ірина Черниченко	142
Крістіна Паріоті	148
Анастасія Селіванова	158
Ганна Кімлач	162
Оксана Л.	166
Ольга Ольшанська	170
Марина Каменська	180
Стефанія Старовойтова	188
Яна Матвійчук	192
Катерина Возіанова	202
Таїсія Клочко	212
Ганна Васик	216
Оксана Корчинська	224
Юлія Паєвська, відома як Тайра	230
Інна Шворак	234
Софія Подколзіна	244
Мер'ям Йол	258

Діна Вонг	264
Ганна М.	278
Катерина Яковленко	286
Емілі Чанелл-Джастіс	290
Біографія авторки	303
Біографії	305

Вступне слово

Орелі Брос

Сьогодні 29 червня 2019 року. Я сиджу на стіні грецької церкви. Позаду мене — кришталево-блакитне море. Переді мною — Анжеліка, давня подруга, яку я називаю «сестрою», у весільній сукні. Саме цієї миті я усвідомлюю, що моє життя досконале. І досконалість ця не в пишній природі довкола, не в чарівній музиці, що долинає з церкви, а в галасі, який зчиняють гості, що зібралися на подвір'ї. Греки, німці, італійці, іспанці, французи, англійці й ірландці обіймаються, цілуються і сміються на цьому унікальному святі любові. Це — Європа, якою я її люблю; це Європа, яка засвоїла уроки кривавого минулого.

Саме тоді, коли мене переповнювали емоції, а на очі наверталися сльози, мої грецькі друзі запитали, де я купила цю розкішну сукню пустельного кольору. «Орелі, ти схожа на грецьку богиню», — захоплено каже мені Фріні. Я гордо відповідаю, що сукня з Києва. Дівчата дивляться на мене зачудовано. Це не дивує, позаяк про Україну європейці здебільшого мало що знають, коли знають узагалі.

Аби відкрити моїм друзям, що ця країна є чимось більшим за газову кризу й анексію Криму, я починаю розповідати про останню поїздку на землю козаків. Я вживаю теплі слова, щоб описати її захопливу культуру. Архітектуру, кухню, музику. Я згадую море синьо-жовтих прапорів на Майдані, фотографії солдатів на пішохідних вулицях... і напруження, таке відчутне на слові «росія»; із 2014 року ж бо тут точиться війна.

Але я не згадую про дискусію з дипломатами американського посольства в Києві, з якими ми обговорювали умови передання цивільних ядерних технологій, а також зменшення залежності росії від вуглеводнів і реформування армії. У підвалі посольства, у кімнаті без інтернету, мені було важко повірити, що росія може одного дня напасти на всю Україну, тож я щосили доводила: попри те що російський уряд усунів прогнів, російський народ не дозволить цьому статися. І наполягала: те, що кожен росіянин має принаймні одного члена сім'ї в Україні, тому гарантія. Того дня, гадаю, я намагалася переконати саму себе.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Моє ім'я Орелі Брос, за освітою я геополітична дослідниця і з 2011 року пов'язала своє професійне й особисте життя з тим, що дехто називає «пострадянським простором». Для мене 24 лютого 2022 року стало катаклізмом, який змів усе, що я пристрасно та водночас м'яко вибудовувала протягом останнього десятиліття. Того дня я проклинала Владіміра Путіна, ненавиділа тих, хто свідомо зважився на це божевілля, і, як багато інших, плакала зламанною життям дитиною. Але я не думаю, що мені годиться детально описувати цей момент життя, бо впевнена, що кожен українець пережив його з набагато більшим відчаєм, аніж я. Тому вважаю за краще розповісти про зародження цієї книги.

Усе почалося з ідеї піти воювати з українською армією проти росіян. Ця ідея мордувала мене десять днів поспіль так, що я не могла ні спати, ні їсти. В душі почуваюся пацифісткою, але з досвіду мого навчання та сімейної історії (я родом з Лотарингії, і моя сім'я брала участь у трьох війнах проти Німеччини) знаю, що мир має свою ціну та вимагає якихось жертв. Одинадцятого дня я остаточно вирішила залишитися в Берліні. Моїй доньці тоді було тринадцять місяців. Війна — це дорога в один кінець, і я боялася, що вона виросте без мене й урешті-решт забуде, хто я.

Так склалася доля, що того самого дня провідна фінансова газета Німеччини Handelsblatt запропонувала мені очолити програму допомоги українським журналістам, які опинилися в скрутному становищі. Невдовзі я познайомилася з дивовижними людьми, чиє життя круто змінило тотальне вторгнення в країну, що поклало край їхньому нормальному довоєнному життю. Історії, які я почула, були не тільки несамовитими, а й потужними, дивовижними, вони надихали. Знетямлені батьки долають кількадечну дорогу, вивозячи своїх дітей (або чужих дітей) у безпечне місце. Подружні пари, розлучені війною, туляться одне до одного на кордоні та думають, чи не востаннє їм випав такий шанс.

Тягар смертності, зрозуміло, лягав здебільшого на плечі чоловіків, які йшли воювати. Жінки ж поверталися до своєї традиційної ролі берегинь родинного вогнища — хотіли вони того чи ні — з усіма належними обов'язками.

Саме жінки зачаровували мене найбільше, бо неймовірно швидко емансипувалися та були ладні брати повноцінну участь у воєнних діях. Їм доводилося ухвалювати доленосні рішення, ще й майже без вагань. Тікати з країни чи ні? Покидати своїх батьків, дідусів і бабусь, аби рятувати дітей, а чи дбати про старших, наражаючи малих на смертельну небезпеку війни? І чи йти в армію, де переважають чоловіки, чи краще підтримати солдатів на відстані? На ці запитання було важко відповісти.¹

У червні 2022 року я вирішила зібрати історії українських жінок, аби розкрити складність того вибору, який їм довелося робити. Для мене важило підкреслити парадокс війни. Мужність набуває вияву в найгірші часи. Любов сильнішає на спустошеній смертю землі. Людяність завжди просвічує крізь жах темряви. Ось чому я попросила жінок написати листи.

Поглянути на чистий аркуш — це однаково, що організувати зустріч тет-а-тет із самим собою. Наодинці зі своїм сумлінням вдається оприсутнити те, що нелегко зобразити словами. Це процес, який може тривати кілька днів чи навіть тижнів. Тоді письмо стає очищенням, духовним оновленням і звільненням, яке гамає біль і допомагає спроектувати себе в майбутнє.

Завдяки «циганській пошті» дедалі більше жінок погоджуються ділитися власним досвідом війни. До мене зверталися художниці, бізнеследі, політикині, а також жінки-військовослужбовці й учительки. Я найменше на це сподівалася, але мені писали ще й дівчата-підлітки та навіть маленькі дівчатка. Вони теж хотіли розповісти про катаклізм, який очорнив їхній дитинний світ.

На жаль, ці історії не є чимось новим для українського народу. Вони лише змальовують сумні будні, які щодень робляться більш моторошними та нестерпнішими. Утім для тих, хто живе за межами України, історії мають вирішальне значення в сенсі розуміння того, що може відчувати народ, який бореться за виживання. Це заклик до емпатії, навіть співчуття, тоді, коли жах, здається, перетворюється на буденність. Це нагадування про потребу підтримки України — чи то гуманітарної, чи то військової. Це перше завдання цієї книги.

Я цілком свідома того, що колись оці листи стануть частиною історії. Дослідники уважно читатимуть їх, щоби висновувати з минулого темного

---

1 Аналіз історії фемінізму та становища жінок у сучасній Україні, написаний моєю колишньою колегою з Гарварду Емілі Ченнел-Джастіс, можна знайти наприкінці книги. Він покликаний допомогти неукраїнським читачам зрозуміти становище жінок у цій країні та виклики, з якими вони стикаються.

періоду. У певному сенсі ця книга є збіркою історій, які допоможуть задокументувати злочини, скоєні російськими солдатами, урядом без віри та закону і народом, який змовчав перед обличчям людської біди, що волає дедалі голосніше. Ні, громадяни росії не зможуть відвести погляд і сказати, начебто вони не знали. Ось чому на початку книги вміщено QR-код, який дає змогу підтримати громадську організацію «Центри громадянських свобод», що наразі документує воєнні злочини в рамках можливого майбутнього судового процесу.

Україна зараз бореться за своє виживання, але ми на Заході зобов'язані запитати себе про безпеку цієї країни та Старого континенту в середньо- і довгостроковій перспективі. Для мене ключовим питанням залишається депутінізація росії. Я щиро сподіваюся, що ця книга відкриє дискусію та заохотить до роздумів про процес, який виявиться набагато складнішим і трудомісткішим за денацифікацію Німеччини — з огляду на те, що нищівної поразки росії через загрози ядерного голокосту, безумовно, ніколи не буде.

За легендою Жан Моне, один з батьків-засновників Європи, сказав: «Якби мені довелось почати все спочатку, я б узявся до культури». Хочеться вірити, що це правда. Європа народжується в серцях людей, перш ніж виростає у світі бізнесу й адміністративних органів. Європа — це вияв толерантності, вміння слухати та приймати відмінності. У час, коли інтеграція України до Європейського Союзу дедалі частіше стає предметом обговорення, я сподіваюся, що ця книга (яку буде перекладено кількома мовами) допоможе громадянам ЄС зацікавлено поглянути на цю країну, її культуру, мову й історію.

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Подяки

Ця книга не побачила би світ без сприяння двох особливих людей: мого партнера Фабіана Гасміа та Себастьяна Маттеса, головного редактора Handelsblatt. Безумовна любов Фабіана сповнювала мене силами робити все можливе навіть у найтемніші моменти. Себастьян дарував свою впевненість і незмінну підтримку, даючи мені змогу продовжувати рухатись уперед і триматися свого курсу.

Я щиро дякую всім учасникам цієї книги, які понад рік були зі мною в цій неймовірній пригоді.

Я глибоко вдячна відважним учасникам цієї книги та Марії Шуваловій, які з безмірною пристрасстю в серцях і душах ділилися своїми історіями.

Щиру подяку висловлюю й Фонду ім. Гайнріха Бьоля, що фінансував цей проєкт, і професорові Раві Абделалу (Гарвардська бізнес-школа), який завжди та незмінно його підтримував. Окрема подяка Інні Шворак й Ірині Новокрещеновій, які долучилися до українського перекладу цієї книги.

Я також дякую команді кінокомпанії «Seven Elephants», яка всіляко підтримувала проєкт і надалі це робитиме, адаптуючи його історії для великого екрана.

Найбільшу ж вдячність я почуваю до тих, із ким проживала хороші й погані часи, до любих і рідних для моєї сім'ї та мене душ. Сподіваюся, ви впізнаєте себе. Знайте, що ви — герої мого життя.

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Центр громадянських свобод

Центр громадянських свобод¹ був заснований у Києві 2007 року за ініціативи дев'ятох Гельсінкських комітетів із прав людини з для сприяння розвитку демократії та популяризації цінностей прав людини в Україні та на територіях нових незалежних держав (регіон ОБСЄ).

Ми захищаємо права людини, проводимо правозахисну освіту, заходи громадського контролю, сприяємо звільненню мирних українських громадян у Росії та переслідуюмо воєнних злочинців.

Волонтери гарячої лінії нашої ініціативи «Євромайдан SOS», заснованої 2013 року для допомоги постраждалим та розшуку зниклих безвісти під час подій Майдану, прийняли понад **16 тисяч дзвінків** та надали допомогу постраждалим та їхнім родинам.

Завдяки нашій кампанії SaveOlegSentsov понад **100 000 людей** у 40 країнах дізналися про українських політ'язнів і цивільних у російських в'язницях, і це допомогло їх звільненню.

Понад 2000 осіб пройшли навчання у Київській школі прав людини. Групою громадського моніторингу ОЗОН проведено моніторинг понад **100 мирних мітингів** та судових засідань.

Платформа «Правозахисний порядок денний», яку координує Центр громадянських свобод, припинила прийняття 5 небезпечних для прав людини законодавчих ініціатив.

З моменту вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року ми повністю змінили свою роботу. Ми документуємо воєнні злочини з нашими волонтерами та колегами в ініціативі «Трибунал для Путіна» й виступаємо за створення та вдосконалення механізмів притягнення воєнних злочинців до відповідальності. Зараз наша база нараховує **понад 47 000 справ**. Також ми шукаємо, підтримуємо та виступаємо за звільнення мирних громадян України, ув'язнених на окупованих територіях та в Росії під час масованого вторгнення та до нього. Завдяки нашій діаспорі, міжнародним правозахис-

---

1 <https://ccl.org.ua>

ним мережам, партнерам і друзям по всьому світу ми активно працюємо над міжнародною адвокацією найгостріших проблем прав людини.

Підтримуючи нас, ви можете допомогти відновити справедливість для жертв воєнних злочинів Росії та запобігти таким жахливим війнам у майбутньому.

Підтримати Центр громадянських свобод (гривневий рахунок)

Name of Account Center for Civil Liberties

Name of Bank Public Joint Stock Company «Ukrsibbank»

Address of Bank Andrivska Street 2/12 Kyiv, Ukraine Account

Currency account UAH

Enterprise code 35139190

IBAN: UA973510050000026006879138225

Підтримати Центр громадянських свобод (доларовий рахунок)

Name of Account Center for Civil Liberties

Name of Bank Public Joint Stock Company «Ukrsibbank»

Address of Bank Andrivska Street 2/12 Kyiv, Ukraine Account Number

UA913510050000026006879138236

Swift Code KHABUA2K

Correspondent / Intermediary Bank BNP Paribas U.S.A. — New York Branch, New York

Correspondent / Intermediary Account Number 020061151200138

Correspondent / Intermediary Swift Code BNPAUS3N

Currency of account held USD

Purpose of payment: Charitable Donation

Підтримати Центр громадянських свобод (євровий рахунок)

Name of Account Center for Civil Liberties

Name of Bank Public Joint Stock Company «Ukrsibbank»

Address of Bank Andrivska Street 2/12 Kyiv, Ukraine Account Number

UA123510050000026005879138237

Swift Code KHABUA2K

Correspondent / Intermediary BNP Paribas SA, Paris

Correspondent / Intermediary Account Number 07205696

Correspondent / Intermediary Swift Code BNPAFRPP

Currency of account held EUR

Purpose of payment: Charitable Donation

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Вступне слово від фонду Бьоля

Фонд імені Гайнріха Бьоля,¹ бюро Київ-Україна є неурядовою ресурсною організацією, яка популяризує демократичний лад і змінює публічний дискурс з метою зеленого демократичного розвитку. Серед цінностей Фонду — збереження довкілля, протидія зміні клімату, відстоювання прав людини, адвокація гендерної рівності та впровадження політики безпеки людини. Діяльність Фонду в Україні здебільшого набуває реалізації через сприяння партнерським організаціям громадянського суспільства.

Від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну Фонд не припинив свою роботу в Україні, його команда продовжує працювати та щиро вірить в українську перемогу. Протягом перших місяців повномасштабного вторгнення команда Фонду ухвалила рішення переспрямувати грантові кошти на інституційну підтримку партнерів — задля забезпечення базових потреб партнерських організацій громадянського суспільства, їхніх працівників і працівниць.

Фонд реалізує й низку проектів, покликаних інтенсифікувати розвиток демократичних цінностей в Україні та посилювати українські голоси за кордоном. У переліку таких треба виокремити проєкт «Гендер в Деталях»,² вектор якого — підтримка прав жінок і ЛГБТК+спільноти, а також співпраця із «Жіночим енергетичним клубом України»,³ що висвітлює досягнення жінок-експерток/науковиць/освітянок у секторах, пов'язаних з енергетикою, і протегує їм. До здобутків команди Фонду належить створення освітньої платформи «Зелена академія»,⁴ призначеної для поширення ідей зеленої демократії та формування спільноти однодумців, котрі поділяють зелені цінності. Крім того, ініціативами Фонду є серія *статей про російський колоніалізм*⁵ і його вплив на українське суспільство та проєкт «Sharetheruths»,⁶ зорієнтований на інформування міжнародної аудиторії про війну росії проти України.

---

1 <https://ua.boell.org/uk>

2 <https://genderindetail.org.ua/>

3 <http://www.wecu.com.ua/#about>

4 <https://ua.boell.org/uk/zelena-akademiya>

5 <https://ua.boell.org/uk/tegy/kolonializm>

6 <https://sharetheruths.org/>

В рамках проєкту «Зцілені землі: історії з деокупованих територій»,¹ реалізованого медіа «The Ukrainians», побачила світ серія з восьми репортажів-історій мешканок і мешканців населених пунктів, які розкривають подробиці перебування під російською окупацією та процес відновлення після звільнення.

Війна росії проти України триває ось уже майже двадцять чотири місяці, дев'ять років і понад три століття. У різні часи ця війна набувала різних форм і застосовувала різну зброю: закріпачення, голод, викорінення української мови та культури, пропаганду й насильство. Останні два роки росія намагається знищити Україну, обстрілюючи школи, дитячі садочки та лікарні, руйнуючи критичну енергоінфраструктуру, вбиваючи мирне населення та скоюючи геноцид на окупованих територіях. І вже майже два роки українці й українки відважно боронять свою країну. Для нас війна — це реальність, у якій ми живемо; для багатьох людей поза межами України — це просто черговий заголовок у газеті, ще одна статистика, ще один новинний репортаж. Тим, хто живе у мирі, важко уявити життя під час війни. Тому дуже важливо ділитися своїми відчуттями та досвідом, використовувати для цього всі доступні майданчики й не припиняти говорити про війну росії проти України. Саме в такому контексті Фонд імені Гайнріха Бьоля, бюро Київ-Україна, виявив підтримку книжці «Жінки та війна». Це не просто слова, а конкретне зусилля зробити історії українських жінок більш видимими, розширити усвідомлення тих, хто ще не знайомий з реаліями життя в умовах повномасштабної війни та боротьби за власну ідентичність. Тридцять вісім листів, написаних українками про свій досвід війни, що представлені в цій книжці, дадуть змогу не лише уявити, а й прожити ті історії. Це тридцять вісім голосів, які кричать до своїх читачів і читачок зі сторінок книжки «Жінки та війна». Ми віримо, що ці голоси почують — в Україні та поза її межами.

Посилання на сторінку Фонду: ua.boell.org/uk

---

1 <https://reporters.media/category/specprojects/ztsileni-zemli/>

Вступне слово

Олександри

Матвійчук

Дата народження: 8 жовтня 1983 року.

Звідки: Київ.

Професія: правозахисниця, очільниця Центру громадянських свобод, котрий був першою правозахисною організацією, яка у лютому 2014 року направила мобільні групи до Криму та на Схід України для документування воєнних злочинів.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Київ.

Мене часто питають про роль жінок під час повномасштабного вторгнення росії. І я гублюся, що відповісти. Знаю ж бо багато фантастичних жінок у різних сферах. Жінки ухвалюють державні рішення, жінки воюють у ЗСУ, жінки координують волонтерські ініціативи, жінки документують воєнні злочини. Жінки на передовій нашої боротьби за свободу. Тому що мужність не має гендеру.

Мені складно відповісти з однієї простої причини. Жінка може виконувати будь-яку роль, що захоче. Їй належать усі можливі ролі. І саме це треба сприймати за норму. Після 24 лютого люди масово йшли до військкоматів і вступали до лав тероборони. Ніхто не дивується, що серед цих людей були чоловіки. Тоді чому нас має дивувати, що близько 60 тисяч жінок у ЗСУ зі зброєю в руках захищають країну від російської агресії?

Війна з росією — це не просто війна двох держав. Це війна двох систем, авторитаризму та демократії. Кожній з них властивий свій набір цінностей та установок.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

В «русском міре» жінка виконує тільки визначені для неї ролі в родині та суспільстві, а чоловік апріорі домінує. На таких культурних установках тримається авторитарний режим. Усталені стосунки між людьми відображають уявлення їхнього суспільства про політичну владу. Чи буде у зв'язках із владою простір для гідності та свободи вибору. І що постає допустимими методами управління. Так особисте стає політичним. Тому в Норвегії жінки мають рівні права із чоловіками, в Афганістані жінкам заборонено навчатися в університетах, а в росії домашнє насильство декриміналізоване — це ж бо завжди проекція того, що робить влада з людьми в цій країні.

Власне, у війні з росією ми боремося ще й за те, щоб наші доньки вже ніколи не мусили комусь доводити, що вони теж люди.

Важливо слухати та чути голоси жінок у цій війні. Жінкам є що сказати.

Ольга Стефанишина

Дата народження: 14 травня 1983 року.

Звідки: Київ.

Професія: народна депутатка, реформаторка системи медичних закупівель і співавторка медичної реформи, заступниця міністра охорони здоров'я від 2018 до 2019 року.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Київ.

1 серпня 2022 року

Моє життя закінчилося 24 лютого.

З того дня я жодного разу не спала у своєму ліжку — тому, яке ми з моїм чоловіком Богданом ретельно обирали для щасливого життя. Він загинув від російського снаряда 30 березня, під час гуманітарної місії поблизу українського міста Чернігів. Тоді там було справжнє пекло, і Богдан з побратимами рятував людей від російських окупантів. До цього вони вже вивезли понад 150 осіб з Бучі, Ірпеня. Але того дня їхню колону відстежували ворожим дроном і запустили по ній міномет. Богдан загинув за мілісекунду: клятий снаряд влучив у нього. А наші ж хлопці лишень хотіли доправити їжу та воду людям на окуповані території й вивезти звідти тих, хто волів утекти від біди...

Уявіть, що одного дня ви більше не живете у своїй квартирі, де провели десятки тисяч щасливих годин разом. У вашій квартирі вже серпень. Але там і досі стоїть запорошена ялинка — 2022, під якою новорічної ночі відбувалися справжні дива: батьки та їхні діти, всі ваші друзі, розпаковували подарунки. Кожен отримав те, про що мріяв. Дорослі пили шампанське, діти кидали конфеті. Ви це дозволили робити просто у квартирі: це ж бо символ новорічних радощів. Тоді вам здавалося, що щастя аж густе, що його можна їсти ложкою — так сильно ним просякло повітря у квартирі. Яку ви так сильно любили. І в якій, напевно, вже ніколи не зможете жити. Бо вашу родину зруйнували російські загарбники. Просто уявіть. Як відомо з історії, ніхто у світі не застрахований від такого горя, як війна, що однієї секунди забирає у вас усе, що ви любили. Назавжди.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Сьогодні росія воює не з Україною. Вона воює з усім цивілізованим світом. Ця війна триває вже багато років поспіль і зараз досягла свого піка. Я особисто вдячна всім, хто допомагає Україні в ці криваві місяці. Але маю велике прохання: нам треба більше потужної зброї і якомога швидше. Бо кожен втрачений день — це втрачені життя наших найкращих людей і втрачені мрії маленьких дітей.

Ми були дуже щасливою родиною. 13 років шлюбу та дві чудові донечки — Влада і Валерія, 13 й 10 років. Наша домівка повнилася позитивом, ми любили готувати смачну їжу та запрошувати друзів. У нас було весело, і ми вміли насолоджуватися простими речами.

Богдан завжди був моїм тилом. Я від природи трудоголік і понад п'ятнадцять років працювала в різних благодійних проєктах й організаціях — відстоювала права тяжкохворих людей на лікування, боролася з корупцією. Свого часу створила потужну адвокатсько-організацію «Пацієнти України», яка досі допомагає хворим, а тепер уже й пораненим на російсько-українській війні. Після Революції гідності 2014-го ми з колегами ініціювали медичну реформу в Україні, а 2018 року мені пощастило стати заступницею найкращої міністерки охорони здоров'я Уляни Супрун і реалізувати цю реформу з нею разом. Три роки тому мене було обрано депутаткою Верховної Ради України, де я плідно розробляла медичні теми. Знаю, що мої зусилля та лідерство дали змогу десяткам тисяч людей одержати життєво важливі ліки та медичні послуги. І одна з причин, чому мені це вдалося — то підтримка мого чоловіка Богдана. Він завжди мене надихав на нові звершення, тримав домашній тил і пишався тим, що я роблю для країни.

Тепер ним пишаюся я. Бо він за цю країну загинув. Загинув як справжній Герой — рятуючи людей від російської біди. Але, на жаль, пишаюся я ним зі слезами скорботи на очах і з величезною раною в серці.

Він дуже любив нас із дівчатами, але завжди казав, що на першому місці в нього Україна.

Це були не просто слова. Він засвоїв цю істину ще з народження завдяки своєму татові. Це були його слова. Батько Богдана, Євген, усе життя повторював про страшну небезпеку від росії та залишався палким патріотом. Богданові дідусь і бабуся були членами УПА (повстанська армія України). Тата Євгена (дідуся Богдана) за це вбили чекісти, а саму Стефу спровадили в концтабір на Соловки. Її маленького сина Євгена з бабусяю та дідусем — до Сибіру. Травма від совєцької влади далася взнаки Євгенові на все життя. Батько Богдана спалив усі документи, які свідчили про перебування їхньої родини в совєцьких таборах: так він хотів урятувати своїх дітей від геноци-

ду російської влади. Але його любов до України міцно вкоренилася в душі його сина: він був ладен померти за Батьківщину. Адаже Євген часто говорив: настане час і спалахне велика та кривава війна росії проти України. Але ми вистоїмо, переможемо, а про Україну знатиме весь світ, наші прапори виситимуть у кожному куточку землі.

На прикладі історії однієї родини постає очевидним, що історія повторюється. Криваві розправи, вбивства та катування безневинних людей — росія робить це з Україною (і не лише) протягом століть. Так, менш ніж сто років тому своє життя віддав за Україну дідусь Богдана, а зараз загинув від рук рашистів він сам.

Востаннє ми бачилися з Богданом 24 березня. Я знала, що він їде рятувати людей у небезпечне місце, під Чернігів — там тоді коївся жах. Друзі попереджували мене, що це дуже ризиковано, тож, може, не варто цього робити. «Ти певен, що маєш це робити зараз?» — запитала я. «Я не можу цього не робити», — відповів він. Я досі пам'ятаю його голубі очі та тверду впевненість. Це і є героїство — його персональне й усієї нашої нації. Ми захищаємо своїх людей, свою землю, а найважливіше — свою ідентичність, бо просто не можемо цього не робити. Допоможіть нам, щоб те, що відчуваю зараз я і мільйони українців, не відчувала більше жодна цивілізована нація світу. Ми маємо перемогти росію. Всі разом.

Софія О.

Дата народження: 18 вересня 1997 року.

Звідки: Луганська область.

Професія: менеджерка з комунікацій.

Вивчала історію.

Уперше стикнулася з війною: 2014 рік.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Київ.

24 липня 2022 року

На сьогодні війна росії проти України триває вже 5 місяців. 5 місяців, 8 років і кілька століть українці виборюють свою свободу, незалежність, історію та культуру, власний шлях розвитку. Росія ж захлинається впертістю, повторюючи: ви мазепинці, ви петлюрівці, ви бандерівці, ви націоналісти й фашисти, ви колгоспники, вас вигадав Ленін, вас просто немає. Росія втручається у внутрішні справи сусідньої країни, намагаючись не лише нав'язати свою політику, а й забрати, захопити та знищити окремі регіони, говорячи там про незалежність, але й на мить не забуваючи про власні імперські амбіції.

Зараз багато хто помилково визначає дату початку війни росії проти України. Це аж ніяк не 24 лютого 2022 року. Війна почалася з Криму та Донбасу. Війна почалася, коли мені було 16 і одного разу на вулицях мого рідного міста з'явилася солдатня чужої армії.

2014 року я закінчувала 10 клас у маленькому містечку на сході України. До кордону з росією — 23 кілометри, до Луганська — 40 кілометрів. Моя сім'я завжди розмовляла російською, рідня батьків жила в росії, я ж ходила до української школи, де на уроках ми читали Шевченка, Симоненка, Хвильового й уболівали за українську збірну. За 16 років я жодного разу не чула, щоби хтось казав, начебто ми маємо бути в росії чи нібито Донбас не є частиною України.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Не пам'ятаю своєї реакції на анексію Криму, на початок АТО, на псевдо-референдум і проголошення якихось республік. Моє звичне життя підлітка абсолютно не змінилося. Не змінилася шкільна програма, 8 годин української мови, синьо-жовтий прапор над школою. Все було як раніше. Мені соромно, але я сприймала трагедію моєї країни як теми для дискусій з дорослими, які роблять тебе старшим, як чергову гру «в політику», де всі в усьому розберуться і нічого страшного не трапиться. Я спостерігала за подіями в Слов'янську, ніби це мене не стосується, ніби це на іншому боці земної кулі. Тому те, що одного дня, коли я волонтерила у пришкільному таборі, мама вперше за довгі роки прийшла до моєї школи в робочі години та сказала, що треба забрати документи, стало для мене абсолютним шоком. Бойові дії були вже зовсім поряд з містом.

Літо 2014 змусило мене зробити три важливі висновки.

Знання — сила. Воно може підготувати тебе до найгірших сценаріїв, воно не дає обдурити тебе, воно не залишить тебе розгубленим. З такого погляду історичний факультет здавався оптимальним вибором, і саме таке бачення виступило однією з причин подати туди документи.

Засуджувати людей, які ніколи не чули звук снаряда, що розривається, і які не виявляють «належного розуміння», — не варто. Це найважливіший урок, який я засвоїла та привезла із собою до Києва, приїхавши навчатися 2015 року. Цей урок я згадую зараз, коли спілкуюся з іноземцями, яким іноді складно зрозуміти те, що відчувають українці.

Поєднання наївності та надії може завдати великого болю. Пам'ятаю, як у серпні 2014-го я прокидалася з думкою «ще трохи — і ЗСУ поверне ці території». Й так щоранку — надія, яка стає жахом, що йому не видно кінця-краю.

Наступний рік, до серпня 2015-го, я прожила в окупації. Треба сказати, що моє місто залишилося цілим, мої близькі живі та здорові, а окупація зовсім не нагадувала окупацію 2022 року — була без репресій і фільтраційних таборів. Але мені виповнилося 17 і, звісно, мої хвилювання були для мене вінцем людських трагедій. Чому нас покинули та не продовжують боротися? Як закінчити школу і вступити до університету, коли ти живеш на окупованій території? Чому це трапалося саме зі мною?

Я дуже вдячна моїм батькам і шкільним учителям, які зробили все можливе, щоб ми з однокласниками отримали законні документи українського зразка, склали належні тести та вступили до університетів. Моя мама з учительською історією, яка стала для мене справжнім наставником, під обстрілами переходили з окупованої території на територію, підконтрольну Україні, домовлялися з військовими та докладали неймовірних зусиль, аби я й інші вирвалися з окупації, здобули освіту й одержали шанс на інше життя.

2015 року я вступила до київського університету, знайшла друзів, бачила батьків раз на півроку і почала писати курсову роботу з історії Чеченської війни. Я намагалася зрозуміти, інтелектуалізувати власний досвід і знайти відповідь на запитання, чому відбувається так, як відбувається, чому росія не полишає потуг убивати все живе навколо. Я вчила історію росії та дець разів зі сто відповідала на запитання, чому я це роблю: моя країна веде з нею війну. І хай як би мільйони моїх земляків прагнули, щоб росія зникла з карти землі, я пам'ятала: знання — то сила. Я знала, на що здатні російські солдати; знала, що таке фільтраційні табори та зачистки міста; що таке, коли російська армія «звільняє місто», попередньо перетворюючи його на попіл. Увесь світ бачив, що росія робить багато разів, але відмовлявся це визнавати.

24 лютого 2022 року не стало для мене таким шоком, як червневий день 2014-го. Окрім заяв міжнародної спільноти, загальної напруженості від весни 2021-го, було очевидно, що використання хімічної зброї, закриття всіх незалежних ЗМІ, кровожерна риторика — це знаки підготовки до чогось іще більш жахливого. Так росія готувалася до великої війни.

За 7 років у Києві я дуже часто розповідала друзям про тривожну валізку, ванну та коридор, як стріляють гради і як страшно опинитися під мінометним обстрілом. Я завжди говорила про це весело, ніби наперед вішуючи happy end, мовляв, ось я жива, ось живі мої батьки, я тут і сміюся з вами, друзі. Все буде гаразд. Я сподівалася, що мої друзі ніколи не дізнаються, що це таке на своєму прикладі. Цього разу навіть знання не вберегло мене від наївності та надії.

Мої батьки залишились у моєму рідному місті. Вони ніколи не підтримували злочини росії та не вірили в «руській мір». Я знаю, що на Донбасі, як і в Криму, живе ще багато людей, які чекають на повернення дому під синьо-жовтим прапором. Чекають на повернення в Україну. На жаль, частина

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

з них ніколи не дочекається, бо росія вбила їх своїми ракетами або гвалтом забрала їх до армії, де мала за гарматне м'ясо.

Я пишу цю розповідь із Києва і хочу продовжувати сподіватися. Я хочу побачити синьо-жовтий прапор над моєю школою, де працюють так багато хороших учителів, які не були співучасниками злочинного режиму. Я хочу бачити моїх батьків частіше ніж раз на рік. Я хочу, щоб Україна перемогла, щоб ми будували своє майбутнє не під завивання сирен про повітряну тривогу. Я вірю, що знання переможе наївність і люди перестануть виправдовувати зло тільки тому, що не знають.

Олена Білозерська

Дата народження: 5 серпня 1979 року.

Звідки: Київ.

Професія: військовослужбовиця Збройних сил України.

До початку війни працювала журналісткою (2004–2014).

Уперше стикнулася з війною: 2014 рік.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Київ.

1 липня 2022 року

Моє ім'я Олена Білозерська, народилася в Києві, у родині інженерів. Я єдина дитина у своїх батьків.

З дитинства цікавилася літературою, поезією, часто хворіла, тому багато пропускала школу, але завжди була відмінницею.

Рідна для мене з дитинства мова — російська, як і для всіх представників мого покоління, що виростили у великих містах (окрім Заходу України, який завжди був україномовним). За 300 років російської окупації Україну ж бо дуже русифікували. Коли Радянський Союз розпався, і Україна здобула суверенітет, мені було 12 років. За мого дитинства про Україну й українців ніде публічно не згадували як про щось окреме від росії, і більшості пересічних українців і на думку не могло спасти, що ми отримуємо свою державу так швидко та легко, без крові. З'ясувалося ж, що так не буває. За державний суверенітет треба платити кров'ю — навіть якщо не відразу, а в наступному поколінні, як це трапилося з нами.

На українську мову я перейшла свідомо, вже в дорослому віці, з патріотичних міркувань. Публічно пишу і спілкуюся лише нею. Але в побуті й досі частенько розмовляю російською, слухаю російський рок і авторську пісню — ту музику, якою захоплююся з юності. Я люблю і добре знаю російських поетів. Така доля інтелігенції з мого покоління. Наступне покоління цього всього вже не знатиме, а російську мову щонайбільше використовуватиме як іноземну.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Маючи вищу гуманітарну освіту, я за кілька років після закінчення ВНЗ спробувала себе в журналістиці, й мені все вдалося. Десять років була достатньо відомим репортером і публіцистом, висвітлювала патріотичні та протестні акції в Києві, готуючи водночас і текстові, й фото- та відеозвіти. Під час проросійського режиму Януковича мене як опозиційного журналіста переслідували, фабрикуючи, зокрема, кримінальні справи. Але мене відстояла громадськість — українська та закордонна, і я, побачивши, як добре працює громадська солідарність, паралельно із журналістикою зайнялася правозахистом.

Усі десять років, від 2004-го до 2014-го, я була членом української патріотичної військово-спортивної організації, де проходила підготовку на випадок російського вторгнення. Нас навчали основ військової справи, тактиці пересування малих груп, організації засідок тощо. Нашими інструкторами були ветерани локальних війн, які тривали в 1990-ті на території колишнього СРСР. Тоді я не вірила, що росія справді нападе, що війна для всіх нас стане реальністю і тим паче, що воювати доведеться особисто мені, жінці, ще й з геть недостатньою фізичною підготовкою. Наші заняття я сприймала винятково як хобі, цікаве проведення часу на свіжому повітрі. Водночас усі ми — ті, хто відвідував тренування, — були ладні, коли росія справді нападе, всією нашою командою негайно вирушити на фронт. Так і сталося.

Навесні 2014 року, коли почалася війна... А почалася вона саме тоді, а не 24 лютого 2022-го, бо в лютому, за 8 років, росія просто припинила брехати, що проти нас воюють мешканці Донбасу, незадоволені політикою Києва, і напала відкрито. Навесні 2014 року я вже була на сході України. Перші три з половиною роки воювала снайпером у Добровольчому українському корпусі «Правий сектор» та Українській добровольчій армії. Ці неформальні з'єднання на той момент не належали до складу офіційних силових структур України, тож ми не одержували зарплат і виплат у разі поранення чи смерті, а їжу, одяг, спорядження нам привозили цивільні, які прагнули допомогти фронту. В Україні таких людей називають волонтерами. У західноєвропейських мовах волонтером вважають людину, яка робить будь-що добровільно, комусь допомагає; тобто волонтером може бути й цивільна особа, й воїн. Натомість в українській мові за роки війни склалась інакша мовна традиція: «волонтером» є винятково цивільна особа, яка допомагає фронту, тимчасом як «добровольцем» — особа, яка добровільно воює. Поняття «волонтер» і «доброволець» різняться. Отже, ми були добровольцями. І хоча накази та

боеприпаси ми отримували від армійських командирів, однаково перебували на фронті немовби «нелегально» й часто мусили приховувати свою присутність на лінії зіткнення. Саме тому документальну книгу про цей період, яку написала та видрукувала, я назвала «Щоденник нелегального солдата». Вона витримала два видання, була номінована на Шевченківську премію — найвищу літературну премію в Україні — і навіть вийшла у фінал. Росіяни, до речі, дуже ненавидять і бояться всіх українських добровольців, називають їх «нацистами». Мене вони теж, ще з довоєнного часу, добре знають і «люблять», показуючи по своєму телебаченню мало не як головну «нацистку» України.

Отже, три з половиною роки, від 2014-го до 2017-го, я воювала неоформленим добровольцем. Як снайпер маю понад десяток підтверджених влучань. Завжди, ще до війни, я знала, що коли вона почнеться, стану саме снайпером, бо ця військова професія найкраще відповідає моїм здібностям. Я завжди непогано стріляла, терпляча, дуже посидюча і сприймаю цю роботу просто як роботу, без якихось емоцій — емоції доречні, коли слухаєш гарну музику, дивишся фільм чи читаєш книгу, а не коли стріляєш у супротивника.

У той час я зовсім не страждала від того, що мушу воювати. Поруч зі мною завжди були мій чоловік, з яким ми разом пішли на війну, і мої побратими, чудові воїни. Від початку ми почувалися морально готовими до війни, руїн і втрат, розуміючи, що ця війна є даністю, закономірністю, неминучістю: імперська росія ніколи добровільно не облишить спроб повернути Україну до свого складу, а відбитися від неї можна тільки силою.

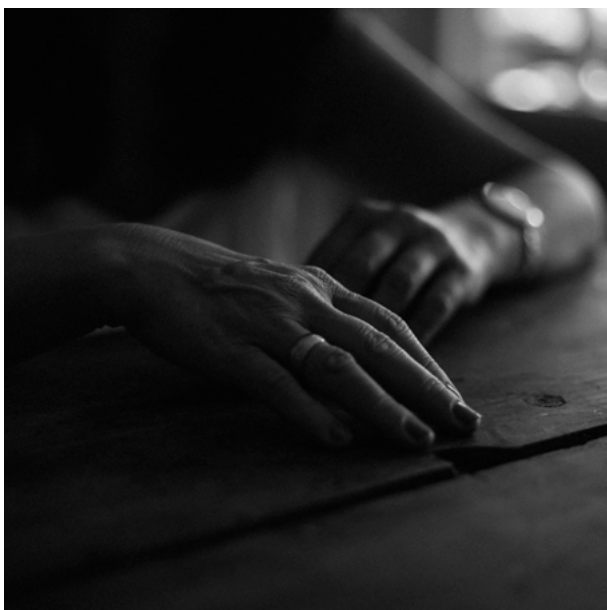
Звісно, під час війни було багато різного. Одного разу мене вибухом викинуло з будівлі, я отримала контузію і розрив зв'язок на нозі. Іншим разом трасувальна куля зачепила мене по обличчю, на щоді довго після цього віднівся шрам від фосфорного опіку. Але минає трохи часу — й такі моменти ти згадуєш зі сміхом.

Наприкінці 2017 року я повернулася до Києва, закінчила офіцерські курси при військовому університеті, здобула звання молодшого лейтенанта, фах артилериста і підписала контракт зі Збройними силами України. Артилерію як фах собі не обирала й ніколи особливо до неї не схилилася — просто тогоріч не навчали інших спеціальностей. Далі, від 2018 до 2020 року, я служила офіцером-артилеристом у морській піхоті. Пройшла надскладну смугу перешкод і виборола право носити берет морського піхотинця кольору морської хвилі. Маю високу державну відзнаку — орден «За мужність» III ступеня.

Наприкінці 2020 року я звільнилася з армії за станом здоров'я. Повертатись до війська не збиралася, планувала зосередитись на власному здоров'ї та сімейних справах. У середині 2021 року демобілізувався і мій чоловік. Ми з ним трохи відпочили на морі, далі я знову серйозно хворіла та лікувалася, а потім відбулось відкрите російське вторгнення.

Мені вже не хотілось повертатися — ні на службу, ні на фронт. У душі я була і є мирною, цивільною людиною. Направду воювати мені вже важко, передусім фізично, адже всі ми не молодшаємо. Попри це людина з военним досвідом у такий час не має морального права залишатися осторонь бойових дій. Тож ми з чоловіком першого дня повномасштабного вторгнення повернулися до армії. Нині я обіймаю посаду заступника командира роти, опікуюся організаційними питаннями та власноруч у ворога не стріляю. Це мене не влаштовує, і зараз я переводжуся до іншого підрозділу, де знову воюватиму пліч-о-пліч з моїми побратимами фронту ще 2014 року.

На відміну від більшості земляків, я не відчуваю ненависті до росіян, хоча й добре знаю про всі їхні злочини та мало не щодня отримую звістки про загибель близьких знайомих. Війна є війна, або ми, або вони, і ненависть, яка спалює зсередини, нічим мені на фронті не допомогла б. Участь у бойових діях для мене — не помста, а обов'язок воїна захищати власну державу. Після нашої перемоги, якщо виживу, я обов'язково напишу продовження своєї книги. Сподіваюся, вона побачить світ у вільній європейській державі, що порятувала цивілізацію від диких орд зі Сходу.

Мар'яна Мотрунич

Дата народження: 30 травня 1991 року.

Звідки: Сколе, Львівська область.

Професія: менеджерка з комунікацій,
журналістка, дослідниця.

Місцеперебування на момент початку
повномасштабного вторгнення: Київ.

Від лютого 2022 року їздить між Києвом та
Сколе з професійних причин.

30 липня 2022 року

Війна заскочила мене в Києві. Я прокинулася від телефонного дзвінка о 5.20. Моя найкраща подруга, яка живе біля Міжнародного аеропорту «Бориспіль», сказала: «Почалося війна. Тут сильні вибухи».

Я підвелася з ліжка і підійшла до вікна. На вулиці вже було людно. Якась сім'я похапцем пхала до багажника ковдри й валізи. Всі на вулиці кудись квапилися. Це не був звичайний ранок у Києві. Відчувалося, що коїться щось дуже страшне.

Прислухалася — вибухів не чуто, хоч до аеропорту в Борисполі мені лише 20 кілометрів. Увімкнула телевізор, але там нічого не пояснювали. Зненацька рефлекторно пригнулась — від дуже потужного звуку. Здавалося, вибухнуло щось просто над моїм будинком. Саме тоді я пришвидшилась і вже за 10 хвилин вискочила з дому. Боялася, що росіяни підірвуть мости з дамбою та затоплять лівий берег Києва, на якому жила я і мільйони інших людей.

У багажнику моєї машини вже майже місяць каталася червона каністра з бензином. Вона трохи заспокоювала мене. Документи завжди мали окрему теку, а особисті речі лежали у валізі, яку я підготувала за кілька годин до повномасштабного вторгнення.

Прихопила із собою квітучий вазон, подарований мені напередодні. Інші рослини полила і, сумуючи, залишила їх у квартирі. Не забула винести сміття, аби не було екологічної катастрофи на кухні, й спускалася не ліфтом, а сходами.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Так, до евакуації я була готова. До неї готувало все — від міжнародної спільноти до інструктажів на роботі. Неминучість прийдешнього стала очевидною після того, як посольства російської федерації у Києві, Львові й Одесі спалили документи та зняли триколон. Вони це зробили 23 лютого, а на світанку наступного дня російська армія вдерлася на нашу територію. Та й загалом сумніву, що росія коли-небудь нападе на Україну, в мене не було. Мабуть, через моє походження і середовище, де виросла, я ніколи не вважала російську владу дружньою.

На стоянці на мене вже чекав мій друг. Його мама, яка жила неподалік, навідріз відмовилась евакуйовуватися, як і подруга, що розбудила мене вранці. Тож ми вирушили вдвох заздалегідь спланованим маршрутом.

Їхала за кермом і втихомирювала емоції, концентруючись на дорозі. Відчувала злість і обурення. Хоч і готувалася до евакуації будь-якої миті, але емоційно переживала й адаптувалася до нової реальності вкрай складно. Я не могла зрозуміти, чому їду з дому, чому залишаю своє життя в Києві через росію. Попереду не бачила нічого, не тямала, що буде завтра і чи воно взагалі настане. Ніколи в житті я не відчувала такої ненависті, люті й невідомості водночас. Зустрічною смугою їхали військові машини, цивільні автівки призупинялися, щоби їх пропустити. З облич військових зчитувалися відчай і тривога. Мені було страшенно жаль кожного з них. Вони прямували туди, звідки всі втікали.

Людей було дуже багато. На заправках, у магазинах і біля банкоматів — довжелезні черги. Люди маленькими сільськими дорогами намагались оминати великі тягучки на центральних трасах. Що коїлося на вокзалах у цей час, страшно й уявити. Потім розповідали знайомі, що люди кидали свої валізи на пероні, щоби тільки впхатись у вагон. З немовлятами, з літніми людьми, з домашніми улюбленцями, нехай стоячи, аби тільки забратися якомога далі від ракетних ударів.

За години дві-три, поки я їхала, у мережі з'явилося відео, як російська бронетехніка проникла на територію України через пункт пропуску «Сеньківка», що на Чернігівщині. Це було дуже дивно. Згадалось, як ми з оператором працювали на цьому пункті пропуску кілька років тому. Тоді я готувала відеоісторію про розкрадання коштів на спорудження так званої «Стіни», покликаної захищати Україну від росії. Мене мучило питання, чому вороги так легко опинилися на нашій території. Чи наші прикордонники чинили їм опір? Як на танках можна влізти в чужу країну 2022 року? Що це взагалі таке?

У новинах повідомляли про ракетні удари й перші жертви. Йшлося про втрати на півночі та на півдні. Приголомшила звістка про захоплення ворожою армією острова Зміїний. Говорили, що росіяни атакували острів, після чого зв'язок з українськими прикордонниками урвався, а всі вони, мабуть, загинули. Це було неймовірно страшно. На якусь мить закрався острах, що ми не вистоїмо, що частину України російські окупанти зруйнують і захоплять. І від цього ставало нестерпно холодно.

Стемніло — і я бачила сяйво в небі. То були ракети. Ті день і ніч, ще й наступні я ніколи не забуду. Відчуття тотальної несправедливості зашкалювало. Кортіло розвернутись і рвонутися назад, до Києва, бо там мій дім. Але я так учинити не могла: на мене чекала мама в моєму рідному містечку на Прикарпатті.

На другий день, обідньої пори, приїхала до мами й зустріла там тітку. Вона сказала, що її син повертається з-за кордону, щоби боронити Україну від загарбників, хоча раніше зброї у руках не тримав. За кілька днів ми дізналися, що мій троюрідний брат зі Львова також вступив до лав Збройних сил України. Він науковець, без бодай якогось військового досвіду. І таких у нашій армії тисячі. У цій війні боротися за свою землю має кожен, хто вважає себе українцем. Хто зі зброєю, а хто — фінансами, якимись волонтерськими ініціативами, а чи й просто якісно виконуючи свою щоденну роботу.

Перед Великоднем я пішла до тата на цвинтар. І спіймала себе на страшній думці. Я раділа, що він не бачить повномасштабної війни. Мій тато завжди вболівав за Україну, її європейський вибір. Він був активним учасником протестів і мітингів, які відстоювали демократичні цінності, зокрема Помаранчевої революції та Революції гідності. Тато болісно реагував на тимчасову окупацію Криму та східних областей України. Боявся, що війна охопить усю територію України. Так і сталося.

Звірства, які відкрилися після відступу росіян з Київщини та Чернігівщини, оглушують. Таке жажіття важко уявити. Як можна катувати людей, цивільних людей? Вони взагалі ні в чому не винні. Звідки в російській армії стільки ненависті та бажання насолоджуватися чужими стражданнями? Я не розумію. Ніяк не збагну, як можна смакувати людські муки, завдавати болю й повільної смерті. Численні згвалтування жінок, чоловіків і дітей, тисячі зруйнованих домівок і розстріляних авто — у цьому полягає їхня спецоперація? У війні також мають бути правила. Але для росіян прийнятні абсолютно всі методи приниження та знищення, без винятку. Певно, май я вибір, воліла би вмерти, аніж потрапити до них у полон. Це дуже страшно.

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Серед моїх знайомих є ті, хто зараз у неволі. Вони боронили Маріуполь. Щоправда, я не знаю, чи всі вони живі. З однією людиною немає зв'язку вже понад місяць. Не уявляю, що там відбувається, про що вони думають і що відчують, коли ще існують. Залишається тільки молитися, аби ті люди знайшли сили пережити полон і дочекатися визволення.

Жорстокі військові злочини скоює не персонально Путін, а рядовий солдат. І його керівництво. То що це? Хто цей ворог? До війни я підозріливо ставилася до керівництва росії, після повномасштабного вторгнення — ненавиджу кожного росіянина. Абсолютно кожного, хто підтримує цю так звану військову операцію, хто піддається пропаганді, хто не здатен мислити й аналізувати. Бажаю їм бодай раз почути моторошний зойк повітряної тривоги в себе вдома і здригнутися від канонади вибухів.

Здавалося, що страшнішого за те, що відкрилося після відступу російських військ з північної території України, бути не може. Тепер ми всі точно знаємо, що може. Це ж бо фізичне винищення українців, геноцид. Російська армія прагне його щоразу, коли кидає бомби на вокзал у Краматорську, в торговий центр у Кременчуці, ракетами руйнує середмістя Вінниці, забирає життя тисяч невинних українців. І що торочить російська пропаганда? Що захищає російськомовних? Це просто немислиме лицемірство. Якраз російськомовну частину України російська армія перетворює на згарище, на попіл.

Саме ця частина України найбільше постраждала через Голодомор, організований радянською владою у 1932–1933 роках. За різними даними, тоді голодом заморили від 4 до 10 мільйонів. Вдуматися тільки в цю цифру. Гори трупів. І це в той час, коли з українських полів збирали тонни збіжжя. Як же так? Тепер, 2022 року, так само в голодних муках помирали люди в заблокованому росіянами Маріуполі, Ізюмі та багатьох інших українських містах і селах. Божевілля. Наше зерно росіяни знову крадуть і продають, начебто свою власність. А новий урожай на полях спалюють, не шкодуючи боеприпасів.

Я згадую мою бабусю, якій довелося пережити Другу світову війну. Вона розповідала малій мені, що коли в село заходили війська, її сім'я підіймалася високо в гори, рятуючи себе та майно. Люди втікали від двох армій — фашистської та радянської. Однак про німців бабуся відгукувалася краще, стверджувала, що ті були гуманніші, не обдирали людей до нитки. А ще бабуся повторювала, що всі раділи завершенню війни. Сподівалися, що той жах закінчився.

Утім після війни життя не засяло барвами. Навіть далекий прикарпатський край сповна пізнав радянську владу. Повстанський рух, тюрми, депортації, фінансова рівність, дефіцит товарів, тотальна заборона церкви й усього українського. Радянська влада прагнула зробити суспільство безликим, однаковим. Алене вдалося.

Я ровесниця незалежності України: народилася 1991 року. Моє дитинство припало на «страшні 90-ті», як часто називають той період. Тоді батькам затримували зарплати, був дефіцит товарів і продуктів. Молода держава намагалася будувати свою економіку.

Це був фінансово важкий період, але з року в рік усе поступово налагоджувалося.

Коли почалася Революція гідності, я навчалась у магістратурі. В листопаді 2013 року відбулися перші акції та мітинги проти відходу керівництва держави від законодавчо закріпленого курсу на європейську інтеграцію. Поміж пар в університеті багато хто зі студентів ходив на Майдан, попри сильні морози та загрозу кривавого розгону. Зрештою, під час зіткнень загинуло багато люду, звичайних мирних громадян, які відстоювали демократичні цінності. Тоді президент Янукович утік з країни, а нашу територію заходилися потроху відшматовувати російські війська.

Так, 2014 року росія нахабно відібрала Крим, ініціювала воєнні дії в Донецькій і Луганській областях. Своє вторгнення легітимізувала шляхом псевдореферендуму. Жахливе лицемірство — використовувати такий демократичний інструмент: сама ж бо росія скута пропагандою та брехнею. Мільйони зазомбованих людей. Недарма вони вподобали ту букву зет.

На тлі політичних зрушень і кривавої війни на Сході України я спробувала працювати в розслідувальній журналістиці. Мушу зізнатися, що з головою поринула в цю справу. Маючи історичну освіту, з нуля навчалася нового ремесла. Від аналітичної роботи — до знімання відео й написання сценарію сюжету. Це дуже захоплювало.

Мені хотілося долучитись до змін, зробити свій внесок у розвиток демократичного суспільства. Однією з ключових проблем, зокрема найвищого керівництва країни, була корупція. Тому більшість моїх репортажів присвячена саме корупційним схемам. Мене часто запитували, чи не боюся я готувати викривальні матеріали. Дивувало таке запитання, адже в нашій країні можна про будь-що говорити вголос. Ми ж тим і відрізняємося від росії та білорусі, що маємо свободу, зокрема й свободу слова. Принаймні, я ніколи й ніде не стикалась із цензурою.

Проте розслідувальна журналістика — справді виснажлива праця, вона забирає весь час і всі сили. Тож урешті-решт, 2020 року, в розпал пандемії, я вирішила змінити царину діяльності — улаштувалась у Національне агентство з питань запобігання корупції. Там набула дуже цікавого досвіду, вживаючись у роль державного службовця. Опинилася на місці тих, за роботою кого нещодавно стежила як журналістка. Я бачила, як трансформується державна служба, повільно і вельми важко, але таки у позитивний бік. Утім, усвідомивши, що бюрократія та монотонна праця не зовсім для мене, після року роботи в агентстві я звільнилась і наприкінці літа вибралася в маленьку подорож.

Чи не вперше я вирушила на відпочинок без ноутбука, з яким майже не розлучалася. Це була чудова подорож. Я відчувала легкість, хоча поняття не мала, до чого докладу руки далі. Не кваплячись, їхала на Південь України, до Азовського моря, і роздивлялася красу природи. Безкраї поля пшениці, соняхів, баштани з херсонськими кавунами й динями, запашні томати. Зараз це пишу і наче знову подорожую на Південь України.

Зупинилася я в селі Щасливцеве Херсонської області. Це на Арабатській стріліці. Гарна місцина. З одного боку розкинулось тепле Азовське море, а з іншого — солоне озеро, на водах якого можна просто лежати скільки завгодно. Поряд знаходиться ще одне солоне озеро — Лемурійське, з водами рожевого кольору. Я тішилася прогулянками на човнику Сивашем, годинами розглядаючи розмаїте птаство.

Серед туристів були люди з усіх куточків країни (я це розуміла з номерів автівок, перші дві літери яких означають область України). Й начебто нікого проросійськи налаштованого. Пригадую хіба російську музику на пляжі. Це, звісно, не дуже приємна нотка.

Я планувала цьогоріч знову відвідати Херсонщину — разом з мамою. Ми хотіли дорогою заїхати до родичів. На початку 1950-х їх туди переселили шляхом примусової депортації в рамках «обміну ділянками державних територій», що його втілювали внаслідок домовленостей СРСР і Польщі. В такий спосіб понад 30 тисяч представників бойків, етнографічної групи українців, опинилися на Півдні та Сході України. З гірських бойків перетворилися на степових. Я вірю, що наш із мамою план ми переносимо лише на один рік. І вже зовсім незабаром Україна повернеться у свої конституційні межі.

Мені дуже боляче, що Херсонщину з перших днів повномасштабної війни окуповано. Страшно за людей, які там залишилися. Вони в постійній небезпеці. В них нахабно відбирають усе, що вони надбали роками й поколіннями.

Ба більше, росіяни масово викрадають людей, знущаються з них, катують, а когось — замордовують. Умови життя в окупації нестерпні. Люди мусять рятуватися, йдучи пішки полями під палючим сонцем, аби добратися до вільної України. Це словосполучення «вільна Україна» зараз набуло глибокого сенсу. Невимовно боляче за кожен куточок України, за всіх, хто страждає через загарбників.

Пригадую, ще в університеті я почула думку, що Революція гідності відбулася, бо старше покоління не змогло розбудувати сильну державу, справді вільну й незалежну. Крім того, ми не вибороли свою незалежність кров'ю, надто легко вона нам далася 1991 року. Сьогодні ж нашу державність ми виборюємо кров'ю тисяч цивільних і тисяч вояків, рятувальників, медиків, залізничників, волонтерів. Зрештою всіх, кого торкнулася ця війна. Виборюємо кров'ю, сльозами та великим горем. Вірю, що здолаємо нашого ворога — російську федерацію.

Це саме та країна, яка роками ширила свою пропаганду й тут, у незалежній Україні. Непорушною істиною здавалося, що російська культура величнійша, російська попса краща, російська мова звучить престижніше, все російське є добрим, тимчасом як українське — селяцьким, низьким, недолугим, саме тим, чого варто цуратися. На жаль, «російськість» толерували й після початку війни, 2014 року.

Я сподіваюся, що такого більше не буде. Адже українська культура всупереч столітнім перешкодам уціліла, зберегла барвистість й ідентичність. Українська мова — єдина державна мова в Україні, нею послуговуються мільйони українців. І є люди, які не соромляться своєї культури, свого походження і непохитно обстоюють власну позицію.

Навіть тоді, коли на роботі траплялися мені повністю російськомовні колективи, я розмовляла українською. І ніколи не вважала, що моя мова в Україні має поступатись якійсь іншій. У Києві я провела більшу частину свідомого життя і не змінила цих поглядів. Я бережу власну культуру й ідентичність — для мене це цінність.

Усі люди мають право на вибір. Так є в демократичних суспільствах. Так є і в нас. Ми з мамою прихистили у своєму будинку наших дуже далеких родичів з Донбасу після повномасштабного вторгнення росії в Україну. В нашому домі лунали російська й українська мови впродовж двох місяців, і не виникало жодних конфліктів з цього приводу. Ми розуміємо, що їхнє середовище було російськомовним і їхня ментальність близька до російської. Так уже

склалось історично. Але всупереч цьому їхній вибір — однаково Україна. І вони втекли від війни на Прикарпаття, а не у брянські ліси чи ще кудись там до росії.

До 24 лютого 2022-го в мене були плани, які цілком могли стати реальністю. Я почувалася щасливою. Тепер мені важко дивитись у майбутнє, адже воно глобально залежить від подій в Україні. Зараз життя сповнене постійною тривогою за рідних, друзів і знайомих. Тож я хочу, щоб Україна якнайшвидше перемогла в цій кривавій війні. Дуже хочу, аби всіх, хто коїв тут злочини, було покарано (попри обмаль віри в це), бо інакше непокаране зло принесе ще більше горе. Сподіваюся, народи росії знайдуть у собі сили заговорити. Згадають свою людську природу, своє історичне походження і розвалять урешті страшну імперію. Звісно, я воліла б, щоб такого сусіда зовсім у нас не було, щоб на території його проживання хвилювався прекрасний безкрай океан. Утім це нездійсненна мрія.

Моя мама досі не може зрозуміти, чому її двоюрідна сестра з росії навіть не зателефонувала їй і не запитала, як ми тут. Вона не усвідомлює, як так можна. Ба більше, їхні ракети долетіли й до нас. Російські пропагандисти на телебаченні кілька днів поспіль тишилися влучанню по Бескидському залізничному тунелю й мосту. Таку новину мамина сестра не пропустила б. Тим паче вона чудово знає, що тунель пролягає в нашому районі, адже багато разів гостювала тут, особливо замолоду. Звідси родом її батько, який до останніх своїх років навідувався до рідного краю. То що з нею не так? Мабуть, родичка разом з тими пропагандистами танцювала на radoцax через успіх російських ракет. Ми про це, втім, не знатимемо. Знатимемо лише те, що з російськими родичами зв'язку більше не буде. Ми не бажаємо їх більше ні чути, ні бачити.

Нещодавно я була в Києві. Зайшла до свого улюбленого торгового центру по каву й булочку (там моя улюблена кав'ярня). Здивувалася, наскільки це місце спорожніло. У вітринах окремих магазинів виставлено ще зимові колекції одягу. Пуховики й теплі костюми мали дуже дивний вигляд посеред червня. Невідомо, коли все повернеться на свої місця. Мабуть, ніколи. Все вже буде по-іншому.

Мої мрії дуже прості, аж дитячі. Я хочу мати змогу будувати своє життя тут. Бути впевненою, що мій дім не зруйнує російська ракета, що нічого не вибухне, що нікуди не доведеться бігти. Що люди не вмиратимуть через війну й ніхто їх не калічитиме так, як це відбувається зараз. Я хочу бути впевненою, що кожен українець житиме в безпеці, у спокої та затишку. І найважливіше — у себе вдома. Я мрію, що радітиму кожному дню і спокійно проживатиму своє життя у вільній Україні.

Ані дати, ні обставин, за яких Україна переможе в цій війні, поки немає. Я не знаю, як ми переживемо зиму і як зустрічатимемо наступну весну. Чи не вступить у війну ще й білорусь. Лише розумію, що ми довго відбудовуватимемося після війни та приходитимемо до тями. Не одне покоління стикатиметься з наслідками цього страшного нападу.

Я розумію, що за багато років українці, росіяни й білоруси почнуть говорити та зважаться на якесь примирення, але дуже сподіваюсь, що вже не буду свідком цього. Більшість росіян зазомбовані тотальною пропагандою. І так буде ще довго. Має змінитися кілька поколінь до початку діалогу.

А поки я залишаюся в Україні. Попри всі відчинені двері до всіх цивілізованих країн світу, волю бути вдома, бо тут найдорожче для мене місце — мій дім, моя Україна.

Ірина Новокрещенова

Дата народження: 4 липня 1969 року.

Звідки: Зеленодольськ, Дніпропетровська область.

Професія: вчителька англійської мови.

Син вивчає богословські науки та ІТ-технології в Одесі, а чоловік працює інженером на Криворізький ТЕС, що у Зеленодольську.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Зеленодольськ.

10 березня 2022 року вимушено переїхала з донькою до Берліна.

31 липня 2022 року

Я народилася на Півдні України, в селі Новодмитрівка Великоолександрівського району Херсонської області. Тут виросла, закінчила із золотою медаллю Новодмитрівську середню школу. Моя мала батьківщина завжди славилася кавунами. Херсонські кавуни незмінно були найсолодшими та найбільшими: середня вага одного сягала 18–25 кілограмів. На Херсонщині, біля села Осокорівка, навіть є пам'ятник кавуну, що має назву «Дари Херсонщини». У Херсонській області за радянського часу вирощували багато дуже смачних, соковитих і різноманітних овочів для експорту до радянських республік і країн Європи. Херсонська область — це безкраї золотисті пшеничні поля. Мій тато, Скирденко Федір Васильович, працював інженером з експлуатації сільгоспмашин у радгоспі «Більшовицький наступ» і разом із працівниками радгоспу вирощував рекордно високі врожаї пшениці — до 40 центнерів з гектара. Батько організовував допращання добрив для сільськогосподарських рослин, зокрема пшениці.

І що зараз? Рідна Херсонська область в окупації. Горять від вибухів ракет і пожеж пшеничні поля, і нікому збирати врожаї. Може, тільки невелику частину врожаю буде врятовано, щоб не виникла продовольча криза.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Як грім серед ясного неба пролунала звістка про початок повномасштабної воєнної операції, простіше кажучи, про початок війни. Ніхто й не думав, що це може статися. І тепер моя люба матуся та брат перебувають в окупації на Херсонщині. У них немає багатьох потрібних речей і продуктів, часто немає електроенергії, газу та дуже часто зв'язку із зовнішнім світом. Іноді їм вдається отримати гуманітарну допомогу або допомогу від інших людей чи організацій. Коли немає електроенергії, мама готує їжу на газовій плиті. Коли немає газу, готує в електричній духовці. Якщо немає ні газу, ні електроенергії, мама мусить готувати у дворі на саморобній плиті з цегли. Мені дуже боляче, я хвилююся за маму і за брата, бо вельми довго не могла до них зателефонувати. Я не чула маминого голосу майже п'ять місяців, від 10 березня 2022 року, якраз відтоді, коли залишала свою країну, свою рідну Україну, своє рідне місто Зеленодольськ.

Я чітко пам'ятаю той день, 10 березня 2022 року, два дні після свята 8 Березня, Міжнародного жіночого дня. Чоловік потішив мене, подарувавши чудові рожеві орхідеї. На той момент минуло вже два тижні війни. 10 березня було холодним днем, морозним і сніжним, я взяла таксі та повз два блокпости тероборони доїхала до залізничного вокзалу в місті Апостолове.

Того дня було два евакуаційні потяги з міста Кривий Ріг, і вони обидва проходили через залізничну станцію Апостолове. Перший потяг, який прибував о четвертій годині пополудні, просто не зупинився, переповнений людьми, які квапилися вибратися на захід, до Львова чи й далі до Європи. Другий потяг, який прямував до Львова, зупинився на пероні, й замерзлі від довгого чекання жінки з дітьми взяли швидко заходити досередини. Мій переїзд до Львова тривав майже 20 годин. У вагоні для маскування погасили світло та запнули фіранками вікна, вимкнули всі мобільні телефони. У купе, розрахованому на чотирьох, нас тулилося восьмеро. Ми сиділи тісно притиснувшись одне до одного, ніхто не розмовляв. Усіх утомив той довгий день, мучили страх і сумніви у правильності зробленого вибору.

Від'їжджаючи, ми чули звіддалік виття сирен повітряної тривоги, а потім вибухи.

Під час поїздки я міркувала про те, як швидко та безпечно дістатися до Львова і як діяти далі. У Львові на пероні на нас чекали волонтери. Пропонували гаряче харчування та допомогу дітям. Я трохи заспокоїлася. Пройшовши пероном і спустившись у підземний перехід, побачила довжелезну чергу. Дізналася, що це черга на потяг, який вирушав до Перемишля, що у Польщі. Стала в чергу. Я непокоїлася, бо чекала на дзвінок від доньки Дар'ї, яка виїхала

з Києва до Львова. Ми мали зустрітися тут, у Львові. Щиро дякую волонтерам. Вони нас дуже підтримували. І не лише тим, що розносили чай, каву, бутерброди та солодощі. Аж ось довгожданий дзвінок від доньки: я почула, що вона вже у Львові. Ми переймалися тим, щоб зустрітись і разом перебраться до Польщі. Слава Богу, за дві години побачилися на пероні. Волонтери допомогли нам із валізами, посадили у потяг. До відбуття потяга залишилося трохи часу, і мене попросили допомогти волонтерам рознести воду та харчування його пасажиром. Я радо погодилася. Нарешті потяг рушив.

Перед поїздкою нам усім у паспортх поставили штампи, що означало: перетинаємо кордон. Ми обійнялися з донькою та почали плакати. У потязі до Перемишля було дуже багато жінок і дітей, мам із візками, з немовлятами. Не було вільних місць, тому багато людей стояло всі 10 годин, доки потяг повільно котився до Польщі.

Нарешті потяг прибув до Перемишля. Ми змерзли. На вулиці стояв сильний мороз, і так хотілось зігрітись. Тутешні волонтери піклувалися про нас, як про власних дітей, як про своїх рідних і близьких. Вони організували гаряче харчування для дітей і дорослих, консультували, відповідали на всі наші питання. Потім ми сіли на найближчий потяг і за 5 годин прибули до міста Катовіце. Уперше за дві безсонні доби змогли зігрітись і трохи поспали. Далі ми вирішили перебраться до Німеччини.

У мене є друг у Берліні. Його ім'я Йоганнес Баур. Він добра і милосердна людина, дуже допоміг нам облаштуватися у Берліні. Немає слів, аби описати ту теплоту, привітність і сердечність, з якою нас приймали німецькі волонтери. Підтримували біженців з України, організовуючи передусім різноманітне харчування: й гарячу їжу, й найсмачніші сендвічі, й булочки, що чудово пахнули, й багато солодощів. Такої щирої доброти, теплоти та любові я давно не бачила серед людей. Німці просто вразили ставленням до українців, які рятувалися від війни у Німеччині.

Спочатку ми кілька днів мешкали у невеликому місті Бад-Доберан, яке розташоване неподалік міста Росток, біля Балтійського моря. Там гарна природа, чисте повітря та приязні люди. Хочеться висловити подяку сім'ї Крісті та Тобіасу Баур, які прихистили нас у своєму домі та допомогли відійти від стресу та важкої дороги. Ми почувалися спокійно й захищено в їхньому затишному будинку. Їхні діти втішали нас виконанням чудових музичних творів на фортепіано та драматичними постановками. Коли ми слухали музику, то забували про війну, стаючи спокійними й умиротвореними.

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

... Пізніше ми переїхали жити до Берліна, в іншу родину. У наступному будинку нас прийняли радо та привітно. Тут було тепло й затишно. Чоловік із дружиною та їхня маленька донька дарували нам доброту і любов, допомагали подолати депресію, внутрішнє занепокоєння, сумніви, безвихідь, невизначеність і страх перед майбутнім. Я вдячна їм, а особливо їхній маленькій доньці, яка стала для нас промінчиком світла в темряві.

Хочу поділитися з вами одним епізодом з мого життя в Берліні, який запам'ятовується, напевно, назавжди. Теплового березневого дня ми з новою сім'єю прогулювалися площею, неподалік Бранденбурзьких воріт. Я побачила прапор України, почула українські пісні, й ми підійшли ближче.

Я була спокійна доти, доки не почула пісню — молитву за Україну. Сльози рікою полилися з моїх очей, я не могла припинити плакати. Подружжя, моя сім'я, де я жила, обійняли мене з обох боків, а їхня маленька донечка витирала серветкою сльози на моїх очах. Вона така маленька, їй ще не було й одного року. Як малеча відчула мій біль, мої страждання? Я трохи заспокоїлася, і ми попрямували далі, але думки мої полинули далеко від Берліна, в Україну, до мами, сина та чоловіка.

Війна — це страшно. Війна — це розлука із близькими, рідними та друзями хтозна-наскільки. Війна — це долі людей, загублених у вічності. Війна — це самотність, сумніви та страх. Війна — це неможливість обійняти своїх дітей, чоловіка, батьків. Війна — це багато загиблих і поранених. Війна — це сльози матерів, дружин і дітей. Війна — це лінія, яка розмежовує життя на до та після.

Я ненавиджу війну. Я не люблю людей, які хочуть воювати, стріляти й убивати братній народ. Господь створив нас тут, на землі, щоб ми любили одне одного, допомагали одне одному, жили в радості, любові та благодаті. Я дуже люблю рідну Україну. Я прагну жити на мирній, квітучій і благодатній українській землі зі своєю родиною довго та щасливо.

Марія Лепьохіна, а.к.а Маша Сита

Дата народження: 12 березня 1993 року.

Звідки: Одеса.

Професія: модель і ютуберка.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Одеса.

16 квітня 2022 року була вимушена переїхати до Берліна, залишивши в Одесі батьків, бабусю, дідуса, чоловіка.

5 вересня 2022 року

Я народилася в чудовій, сонячній Одесі. Дитиною часто їздила в росію, до бабусі та дідуса по маминій лінії. Вони живуть у селі Ашукіно Московської області.

Як я любила ці подорожі! Іноді мене відвозили на ціле літо. Я там навчилась кататися на велосипеді, допомагала бабусі набирати воду з колодязя, працювала на городі, бігала за курочками, пила чай із самовара з домашнім варенням, їздила гуляти до Москви. Щонеділі ми з бабусею ходили в церкву. Дідусь багато пив і голосно матюкався вві сні. Він був добрим. Бабуся завжди трималася зі мною трохи суворо. Я її побоювалася.

Я росла в сім'ї, де не ділили на наших і не наших. Росла з усвідомленням, що Україна та росія є дружніми країнами-сусідами. Принаймні мені так говорили бабуся з дідусем по батьковій лінії.

Зрозуміло, з уроків історії я пам'ятаю, як нашу територію постійно ділили між собою Російська імперія, Польща та Туреччина. Ми то приєднувалися до росії, то намагались від неї від'їднатися. Нам багато розповідали про Голодомор 1932–1933 років, сталінські репресії, Розстріляне відродження (репресії україномовної інтелектуальної еліти 1920-х — початку 1930-х в Українській РСР). Утім ці жахливі сторінки історії не применшували мою любов до росії та бабусі з дідусем.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Після 24 лютого 2022 року моя любов до росії зникла назавжди, а мої російські родичі перестали для мене існувати. Не знаю навіть, чи почнемо ми коли-небудь спілкуватися знову. Після цієї фатальної дати від них не було ні повідомлення, ні дзвінка. За місяць після початку війни я написала синові бабусі: «Привіт, як ви?». Той відповів: «Нормально», нічого не запитавши у мене. Не запитав, чи живі всі в нашій сім'ї та чи потрібна нам допомога? Я була така лиха, що дала собі обіцянку ніколи більше їм не писати й не телефонувати. Вони дуже полюблиють дивитися російське телебачення, тому не маю сумнівів, кого підтримують у цій війні.

24 лютого ми з чоловіком спали у вушних затичках і не почули вибухів. Чомусь я прокинулася раніше за будильник і відразу зазирнула в телефон. Побачивши в сімейному чаті повідомлення «почалася війна», я осягнула, що це кінець мого колишнього, щасливого життя. У мене є чудова здатність у стресових ситуаціях не панікувати й бути при здоровому глузді, тож поплакати дозволила собі лише ввечері. Я збрала дві тривожні валізи, побігла по продукти, а потім ми з чоловіком поїхали заправити машину. Скрізь виднілися величезні черги та проступав жах на обличчях людей. Удома ми з чоловіком заклеїли скотчем вікна, дістали матрац з ліжка і перенесли його в коридор, далі від вікон. Цього дня сталося два прильоти. Це було дуже страшно.

Спершу я вірила, що це війна Путіна. Я маю велику російську авдиторію на ютубі, тож записала на своєму каналі звернення. Йї отримала багато повідомлень, що вони жалкують і не схвалюють війни. А ще багато таких повідомлень, як: «фу, політика, відписка», «що я робила всі ці вісім років», «тобі заплатили, щоб зняти таке відео» тощо. У директ же мого інстаграму надійшло кілька чудових побажань смерті всім українцям. Це мені заболіло найбільше: я завжди вірила в людство й у те, що добрих людей у світі набагато більше за злих.

Ці шість місяців стали найстрашнішими та найскладнішими в моєму житті: я мусила вирішити, їхати у безпечне місце чи залишитися з чоловіком. Діма був категорично проти моєї ідеї залишитися, а я не могла наважитись поїхати. Я налаштувувалася півтора місяця й, коли вже зовсім знемогла від сирен і звуків прильотів, узялась пакувати валізи. Це була важка розлука, тому що за шість із половиною років ми з чоловіком не втримувалися нарізно довше, ніж десять днів. Так, ми мандрували окремо, але завжди знали, що незабаром зустрінемося. Найгірше було усвідомлювати, що я не повернуся швидко.

Я відчуваю провину, що поїхала й покинула свою сім'ю та чоловіка у країні, де триває війна. Іноді, під час прогулянок після одинадцятої ночі в Берліні, мене охоплює туга та пронизує почуття провини, що мій чоловік не може так само безтурботно прогулюватися нічним містом. В Україні об одинадцятій комендантська година, тож о десятій він удома. Особливо мені сумно, що чоловік в Україні, а я нічим не можу допомогти йому. Найбільше я хвилююся за нього під час українських свят, бо ймовірність ракетного обстрілу дуже висока. Попри це, силкуюся продовжувати жити. Мій чоловік усіляко мене в цьому підтримує. Він надихає мене працювати, займатися спортом, сміятися і зустрічатися із друзями. Чоловік ніколи мені не дорікнув цим і не просив повернутися.

Ці шість місяців — найжахливіший, а проте й найдивовижніший час у моєму житті. Жахи війни не стали на заваді тому, щоби творити добро. Я ніколи ще не знала українців такими згуртованими та сильними. Я ніколи так не раділа зустрічам із друзями й родиною. Ми ніколи так оперативно не закривали збір коштів. Я ніколи не одержувала так багато теплих повідомлень і пропозицій про допомогу від іноземних друзів. Я ніколи ще не бачила українських прапорів й іншої української символіки в Європі. Я брала участь у ході на честь Дня Незалежності України у Берліні, й це було чудово. Ми співали українських пісень, заглушуючи динаміки. Усі були в гарних вишиванках і з прапорами України в руках. Ми плакали, обіймалися з незнайомцями та почувалися просто однією великою родиною. Всі мої знайомі, оті відвідувачі модних закладів в Одесі із пафосними обличчями, тепер широко всміхаються та обіймають мене під час зустрічі.

Однозначно, ми всі стали іншими й колишніми вже не будемо. Однозначно, українці на кілька поколінь уперед зненавидять росіян. Однозначно, Україна втратить ще багато молодих і чудових хлопців. Однозначно, всі українці тепер мають глибокі шрами на серці. Однозначно, хтось зламається морально чи фізично. Однозначно, країна ще довго відновлюватиметься після такого шоку. Однозначно, ми маємо жити далі заради нашої свободи та заради нашого майбутнього. Однозначно, тепер увесь світ знає про нашу країну, і ніхто більше не сумнівається, що українці — мужня і сильна нація.

Ольга Боравльова

Дата народження: 30 квітня 1988 року.

Звідки: Дніпропетровськ, після розпаду Радянського Союзу – Дніпро.

Професія: головна сценаристка, шеф-редакторка популярних шоу, критикиня і стратегиня музикантів України, публіцистка, продюсерка, мати трьох дітей.

Місцеперебування на початку повномасштабного вторгнення: Петропавлівська Борщагівка, передмістя Києва.

Наприкінці лютого вимушено переїхала до Ессена, Німеччина.

Повернулася до України наприкінці червня 2022 року.

30 липня 2022 року

Я розумію, що серед мільйона історій українців увагу світової спільноти привертають насамперед історії дітей, які залишилися без батьків, дітей, яких убили. У мене теж розривається серце від цих історій. Але у нас — в українців — зараз таке відчуття, ніби ми учасники реаліті-шоу, ніби за нами спостерігає світ, а ми змагаємось у грі «а кому гірше довелося в цій війні». Тому я прошу вас пам'ятати завжди, що на увагу заслуговує кожна історія, кожна доля. І якщо хтось постраждав у цій війні більше за інших, це зовсім не означає, що інші не заслуговують на співчуття у своєму горі. А я людина, яка ніколи не ниє, не просить співчуття і ще встигає співчувати й допомагати іншим.

Війна показала мені, що не Україні потрібно в Європу, а Європі потрібно в Україну... Моя історія мотивує та унікальна навіть під час воєнних подій. Я з тих жінок, котрі самі себе зробили.

Важкі рішення мені доводиться ухвалювати все життя. Моя біографія тезова: батько — садист-алкоголік, який бив мене до травм, після чого я потрапила до лікарень; егоїстична холодна мати, що отруювала життя; бідність і

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

голод у важкий час «перебудови»; аборт у 19 років на вимогу матері; проституція в 19 років; звичка до важкого адреналіну через дитинство та захоплення роуп-джампінгом: стрибки з будівель, скель, заводів; робота в журналістських розслідуваннях: постійне знімання на кладовищах, розслідування вбивств, ексгумації, моторошні будні, невдалі 2 шлюби, народження трьох доньок. Розлучення з моєї ініціативи: я хотіла здорових стосунків. Останнє розлучення сталося за рік до війни, я залишилась сама з трьома дітьми. Я мусила їх забезпечувати, сплачувати за квартиру та за приватний садок. Я трудоголік і багато працювала завжди, я люблю працювати.

Я тільки-но вибудувала своє щасливе життя, звільнившись із полону важкого минулого... Не маючи нічого, я створила себе як професіонала, стала експертом у галузі, відкрила компанію «Креативне агентство».

На 24 лютого я запланувала свій звичайний неймовірно насичений день — відвести близнючок до приватного садочка, потім поїхати на телеканал і виступити в ефірі як експерт із продюсування, а далі провести зустріч з моїм наступним клієнтом, рекордсменом світу, щоб організувати виставку токенів для продажу на OpenSea вартістю 3 000 000 \$. Тим часом у мене свої звички: спорт, здорове харчування, курси водіння (я мала отримати права, щоб на решті возити дітей на великі відстані).

Я прокинулася о 5-й ранку від дзвінка друга з військових структур... він сказав, що почалася війна і треба терміново вивозити дітей. У сенсі війна? Яка війна? У мене сьогодні ефір, зустрічі... Мої близнючки, яким 4 роки, так солодко сплять... Як може бути війна, коли мої діти солодко сплять і начебто нічого не змінилося... Я наблизилася до вікна, щоби почути бодай якісь звуки... Згадувала розповіді бабусі про Другу світову війну. За моїми уявленнями під час війни мають зникати світло, інтернет, телефонний зв'язок, усюди падатимуть бомби... і я з двома дітьми бігтиму під бомбами до укриття... Але нічого цього не було, тиша... Я подумала про мою старшу дочку, вона була зі своїм татом у той момент. А що, коли вимкнуть зв'язок, бо справді війна, і ми з нею загубимося? Тут мене вже паралізувало від страху. Взятася читати новини та переглядати сторіз друзів в Instagram. Я ще не була впевнена, чи скасовувати плани на день.

Співачка, з якою я працюю, сказала, що біля її будинку бомблять, і вона боїться за життя... У сторіз знайомих почали з'являтися відео зі звучанням сирен... Ми ніколи не чули, як звучить сирена повітряної тривоги. Увімкніть зараз на ютубі, послухайте... Я й сама пішла гуглити звук сирен, ще не розуміючи до кінця, що він означає. Але гуглити не довелося: цей звук зненацька

пролунав за вікном... у тиші на всю вулицю... пронизливий, оглушливий, жахливий звук сирен, над нашим будинком пролетіли винишувачі.

Я взагалі нічого не боюся... я дуже зухвала і бойова жінка. Здебільшого боялися мене. Мій друг, полковник поліції, повторював, що у складні моменти він згадує мою мужність і йому це додає сил.

Але перед війною безсилі всі... Найстрашніше — то невідомість.

У мене немає машини... Я ще не бувала в іншій країні... У мене немає заощаджень... Як і кожен українець, того ранку я постала перед вибором. Поки мої діти спали, намагалася не панікувати та міркувала про щось на кшталт: а раптом це якийсь обман, зараз буде невеликий конфлікт і за кілька днів усе залагодять? Не можу ж я залишити всі свої справи й узимку, в холод, тягнути дітей невідомо куди?

А що, як за годину нас почнуть бомбити, я вже не зможу втекти з дітьми й ми загинемо?

А що, як зникне зв'язок і я не зможу сконтактувати з батьками дітей?

Я не спілкувалася зі своєю матір'ю багато років через усе те, що вона мені заподіяла. Але тепер я, нажахана, зателефонувала їй, аби дізнатися, чи з нею все гаразд... А вона спала, не знаючи, що вже війна...

Я розбудила дітей і спробувала вдати звичайний ранок. Зібрала найпотрібніші речі, якщо нам доведеться тікати.

Я помила голову, щоб виходити у сторіз гарною. Дивилася на нігті й дуже переймалася, що мій манікюр обліз і завтра я мала б робити новий. Куди я бігтиму з облізними нігтями? Такі дрібниці — це традиції твого спокійного життя, за які ти чіпляєшся і не хочеш відпускати, бо не в змозі усвідомити нову реальність. Ще вчора вранці я робила депіляцію, я планувала секс із хлопцем. А сьогодні все зникло.

І ось почали випускати ракети по житлових будинках... де живуть знайомі, друзі... прийшло усвідомлення, що це справді війна і нас тут убиватимуть.

За кілька годин я сіла в машину до свого колишнього чоловіка. У машині були: його дружина, їхній син, наша спільна дочка, я і мої близнючки. Мої діти спали стоячи 3 доби. Ми мчали без грошей, розуміючи, що коїться на кордоні.

Може, в чомусь мені пощастило більше, ніж іншим людям: я маю зв'язки в усіх структурах, маю унікальні навички для виживання завдяки журналістці. Але все це стало нічим, коли паніка й кожен у країні сам за себе.

Ви маєте уявляти, що Україна — дуже велика країна. Багато людей залишилося в західній її частині, біля кордонів... Мій страх був такий великий,

що я йшла пішки з дітьми 2 кілометри до кордону, переходила його вночі у страшній тишині. У повну невідомість. На щастя, на всіх кордонах уже працювали волонтери. У Румунії нам визначили сім'ю, яка прихистила нас. Я перетинала кордон двічі, бо поверталася по старшу доньку, яку чоловік не віддав мені відразу.

Потім я вирішила їхати до Німеччини, до знайомих. Там ми провели три місяці. Спершу жили в готелі, потім нам надали квартиру. Я все залишила і, зрештою, повернулася в Україну. Було дуже багато перипетій і конфліктних ситуацій у Німеччині.

Нині липень, і ми в Україні. Ми боїмося, що нас уб'є ракета. Ми боїмося, що на Київ знову нападуть. Ми боїмося, що скинуть ядерну бомбу або підірвуть атомну станцію... Вони ж функціонують в Україні... ці станції... Ми боїмося, що підірвуть водосховища, і всю країну затопить... А ви знали, що в Чорному морі тільки на поверхні вода, а на глибині там сірководень? На початку минулого століття воно горіло... вогняні хвилі спалили узбережжя з людьми... Якщо створити умови, можна підірвати й Чорне море — це унікальне водоймище на планеті (я брала інтерв'ю в екологів, тому знаю). Вони (російська армія) отруюють наше повітря, нашу екологію. Нашу — не українську, а всю землю... Зрозумійте, екологія стосується всіх. Вони вбивають наших бджіл... якщо ви розумієте, що я маю на увазі.

На гроші війни Росія могла би збагатити свої міста й людей... А вони витрачають гроші на вбивство громадян іншої країни. Ракети вбивають тут людей щодня. Мої діти бували постійно в Ірпені — там живе їхній тато. Він ледве вибрався звідти, весь світ знає, що було в Ірпені. Сьогодні мої діти знову бувають в Ірпені. Там зруйновано будинки, там обстріляно дитячі майданчики. І мої діти граються на зруйнованих війною майданчиках, боюся, що випадково наступлять на міну чи переплутають бомбу від диверсантів з іграшкою.

Мої рішення. Чому повернулися? У Німеччині мені було важко морально: я не змогла вжитися зі своєю матір'ю. Це проблема багатьох українців. Ми не жили зі своїми батьками, а тут довелося. Інші причини: у Німеччині не було дитячого садка для дітей, це консервативна та дуже повільна країна, там немає такого бізнесу, як креативне агентство, й умов для його відкриття, там тиск і булінг від росіян й українців, які переїхали багато років тому. І багато іншого. Діти розлучені з батьками — це лячно. Про проблеми біженців усі мовчать. А у біженців стільки проблем, що багато людей на межі самогубства.

Ми поверталися до України машиною приватного водія, який відвіз нас за 500 євро. Це була подорож, аби залагодити справи. Я збиралася повернутись назад до Німеччини. Але ця пригода довела мене остаточно. Вже на території України водій почав лаятись за те, що мої діти часто ходять до туалету... став вимагати, щоб я дала їм якісь пігулки, щоб їх не нудило... Сказав, що більше не випустить дітей у туалет... Це українець, який перебрався до Німеччини 20 років тому... Справа дійшла до того, що він узявся викидати посеред дороги наші речі, погрожував, що зараз завезе до лісу. А в мене якраз сів телефон. Та я встигла викликати поліцію. Закінчилося тим, що його змусили довести нас додому. І поліція попередила, що його перевірятимуть на кожному блокпості, і якщо з нами щось трапиться, всі дані про нього поліція має. Але однаково... уявіть мій стан... як мені було сидіти ще 400 кілометрів з якимось маніяком + я боялася в принципі їхати територією України, бо не до кінця уявляла собі загрозу — на якій території стріляють, загрозу ракетних ударів тощо... Як я могла завезти дітей до країни, де все ще війна? Я й не хотіла везти, але в мерії Ной-Ізенбурга мені не дозволили залишити їх у Німеччині, тож не мала виходу. Від цього водія, що перевозить посилки з України до Німеччини та з Німеччини до України, постраждало багато людей (мені потім розповідали про його непорядність). У його машині я злякалася за життя дітей і за своє життя. Ця пригода мене остаточно довела.

Скажу вам щиро: ми недооцінювали свою країну. Ми самі не знали, які ми круті. Оцініть і ви, будь ласка.

А ще.

- Наші боксери Кличко й Усік — чемпіони світу.
- Тая Муїньйо знімає кліпи для світових зірок, як-от: Кетті Перрі, Lil Nas X та Cardi B, а 2021 року здобула американську нагороду MTV Video Music Awards у номінаціях «Найкращий режисер» і «Найкраще відео».
- На рахунку легкоатлета Сергія Бубки 35 світових рекордів!
- АН-225 — найбільший і найпотужніший у світі літак, який зібрав 240 світових рекордів.
- Винахідником гелікоптера є український авіаконструктор Ігор Сікорський, який емігрував до США.
- Українець Сергій Корольов є конструктором ракетно-космічної техніки та засновником космонавтики.
- Йосип Тимченко — людина, яка за два роки до відкриття братів Люм'єр, спільно із фізиком Миколою Любимовим, розробила перший у світі кінекоп. Ще 1893 року в Україні показали два фільми, зняті за допомогою

першого кінескопа, проте через державні чвари того часу пристрій не запатентували.

- Микола Пирогов — засновник військово-польової хірургії, що запровадив використання анестезії під час оперативних втручань і вперше в історії світової медицини застосував гіпсову пов'язку.
- Юрій Вороний першим у світі пересадив нирку.
- 26-річний українець Єгор Анчишкін навчив комп'ютер упізнавати людські обличчя. Технологію викупив інтернет-гігант Google.
- Леонард Кляйнрок — один з «батьків» інтернету, який емігрував до США, — теж українець.
- 1949 року «Оскар» отримала художник-костюмер харків'янка Варвара Каринська. Вона з азартом бралася за роботу з Марлен Дітріх, Вів'єн Лі, Інгрід Бергман.
- Українська співачка Квітка Цісик виконала саундтрек до фільму «Ти світло мого життя». І ця пісня так зворушила кіноакадеміків, що 1978 року співачку нагородили Оскаром.
- 1992 року по свою першу статуетку на сцену піднявся один з найвідоміших акторів Голлівуду Джек Паланс — українець.
- 1987 року технічну премію від кіноакадемії отримав популярний українець Голлівуду — Юджин Мамут. За чверть століття в Голлівуді виходець із Харкова доклав руку до створення спецефектів для найкасовіших картин світу — від «Брудних танців» до легендарної «Матриці». Проте заповітну статуетку Юджин отримав за фільм «Хижак».

Виявилося, що Україна є дуже прогресивною країною, і в Європі просто немає того, що є в Україні: смачна кава, активне життя, сервіс у сфері послуг, розвинена б'юти-індустрія, висока якість телебачення та шоубізнесу, повна диджиталізація. А найважливіше — СВОБОДА. Ні, Німеччина — не вільна країна. А Україна — вільна країна.

Чому нам, українцям, здається, що Німеччина не є вільною країною? Попри нашу вдячність за допомогу, яку Німеччина надає біженцям. Я просто хочу пояснити наші почуття.

Правила. Європейське суспільство звикло до правил, і це норма життя. В Україні за весь час її існування не було правил, тому люди звикли шукати способи залагодження проблем в інші способи. І може, вам це видається страшним, але дає більше свободи та перспектив. У моєму баченні ситуація, коли всі рівні — то мотивація до лінощів. Тобто дає змогу не працювати й жити на допомогу держави... В Україні останньої немає, і тому ми вмоти-

вовані створювати, знаходити рішення, адаптуватися. Ми швидкі, з гострим розумом, активні. У Німеччині все повільно, і завжди доводиться на щось чекати.

У Німеччині не розвинені реклама та сервіс послуг, тому немає конкуренції у бізнесі. Один бізнес не намагається бути кращим за інший. І це позначається на споживачах: у кав'ярнях несмачна кáva, обмежена кількість напоїв у меню, а б'юті-сфера низької якості. В Україні кожен прагне зробити своє кафе наймоднішим, каву — найкращою, інтер'єр — унікальним, рекламу — найрезультативнішою, і це свобода дій. У Німеччині нічого не потрібно робити для бізнесу. Він просто є. Який є — такий і є.

- Не можна знімати на камеру в громадському місці? ... Ми живемо в епоху цифровізації. Відео стало буденністю, побутом. Навпаки варто привчати людей бути на відео, а не обмежувати це. Заохочувати, розкріпачувати людей. А не затискати їх.
- Не можна просто стати на вулиці та співати пісню вуличному музикантові? Це ж частина культури ... як це можна прирівнювати до порушення закону чи порядку?

Дуже дивно, що ми це бачимо з такого ракурсу, так? Тоді, коли в Німеччині поважають ЛГБТ і трансгендерність, а в Україні ще здебільшого ставляться до цього з неприйняттям, Німеччина нам однаково здається невідомою. Парадокс. Це просто різниця наших культур і стилю життя.

Було б круто, якби ми навчилися у Німеччині її переваг. Але й Німеччина може багато чого навчитися в Україні. Наприклад, волі.

А я хочу свободи для себе та своїх дітей.

На що сьогодні схоже наше життя? На виживання. Планування кожного наступного дня, жодних довгострокових планів, продумування нової евакуації за потреби. Загалом страшно та боляче за людей. Чому до нас прийшли наші сусіди та вбивають нас? Чому весь світ спостерігає за цією війною, як у реаліті-шоу, та не зупинить її? Я знаю, чому, бо як інтелектуальний аналітик розумію технології пропаганди — інструменти й моєї роботи також. Тому я можу розплутати клубок із пропаганди та знайти його початок. А на початку цього клубка виявляться абсолютно несподівані речі.

Я сіла писати книгу про продюсування з провокаційною назвою «Унітазна книга».

У ній я, крім основних тем, опишу ще й те, як зараз можна спродюсувати Україну, аби вона стала унікальною країною: йдеться про формування мислення, фінансову та сексуальну освіту, наші сильні та слабкі грані.

Поки що я жива.

Я так люблю жити. Зараз хочу просто жити, і щоб жили мої дочки. І щоб жили ті жахливі жінки, які сваряться зі мною в черзі в магазині. Тому що немає нічого страшнішого за вбивства ... я й так живу з ними все життя. Але такого пекла на землі не чекала.

І знаєте, я запрошую вас усіх відвідати Україну. Не зараз, а після закінчення війни. Втім поціновувачі екстриму можуть наслідувати приклад Анджеліни Джолі й інших хоробрих знаменитостей, які прибули до нас під час війни. Так, візуально вам сподобається не все й не відразу, треба зануритися трохи глибше в суть цієї країни та цього народу. І я готова бути вашим гідом. І знаєте, я готова запропонувати вам своє помешкання, як ви запропонували мені своє.

І ви, німці, завжди можете сподіватися на мою допомогу, на мою гостинність. Знаходьте мене в інстаграм — я покажу вам Україну. Я пригощу вас нашою кавою, я познайомлю вас із нашою б'юті-сферою. Я щаслива розповісти вам секрети якості нашого TV, шоубізнесу та медіа, буду рада показати вам те, що ми називаємо свободою. Ми з вами обмінємося досвідом. Я чекаю на вас з відкритим серцем.

Джеррі Хейл

Дата народження: 21 жовтня 1995 року.

Звідки: Васильків.

Професія: українська співачка та композиторка.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Київ.

26 лютого вимушено переїхала до Клуж-Напоки, Румунія. Відтоді навчається в Бостоні та продовжує давати концерти по всьому світу.

4 серпня 2022 року

Привіт! Сподіваюся, ти, читаючи це, в безпеці, війна в Україні закінчилась, українці відстояли безпеку Європи та назавжди утвердилися як нація сміливих і співочих, попри все.

У медіапросторі моє ім'я Джеррі Хейл, за версією моїх батьків — Яна. Я українська співачка та композиторка, із 25 лютого — ще й українська біженка, а із 27-го — активістка, яка робить так, щоб український музичний етнокод ЧУЛИ в Європі.

За декілька днів до війни київське повітря стало важким і тривожним. Краєм вуха, серед людей на вулиці, я чула, як хтось обговорює виїзд на захід країни, а хтось — тих, хто виїхав заздалегідь. Хтось із розумінням кивав головою, хтось зневажливо мружився. Набрала батьків, насварила, щоб терміново виготовляли закордонні паспорти й «узагалі чому ви досі їх не маєте?!». Втім сварила лише для того, щоби підстьобнути їх, насправді не вірячи, що війна реальна.

Один день до війни. Я зайшла по каву в кав'ярню «Idealist». Фонова музика в закладі ніби й звично лунала, але голоси відвідувачів забили її в кут і злилися в сірий гул. Це був звук передчуття війни — звук, що відчувався навіть шкірою. Ще й день сірий. І повітря, як кисіль — нібито люди видихали вуглекислу тривогу, і вона займала весь простір замість кисню. Я знову набрала батьків — тепер уже панікувала по-справжньому.

— Ти ж казала, нічого не буде, доню!

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

— Однаково треба бути свідомими!.. Але нічого й не буде! (Брехала собі та батькам. Я сиділа сама-самісінька у своєму нещодавно орендованому будинку у Вишгороді, й новини про російське військо на кордонах лізли з усіх шпарин).

Ранок 24.02. Я розплющила очі. Тиша. Темрява. Подивилася на годинник — до того, щоби вставати, ще не одна година, але та сама тривога, якої набрала повні легені в місті, не давала змежити повік. Мить, коли розплющила очі, здається, начебто почала зворотний відлік завдовжки з хвилину. 3...2...1... ГУРХ! Що це? Салют?

Я відчинила вікно. ГУРХ! Цього разу я не просто почула вибух — я побачила його. А потім ще раз і ще раз. Чорне небо підсвічувалося неймовірними рожевими та жовтогарячими відтінками. ГУРХ! ГУРХ! Осягнення прийшло доволі швидко: військовий об'єкт, по якому били росіяни, знаходився дуже близько до мого дому, проте куди я мала дітися — сама в триповерховому будинку, без машини, яка б мене забрала, а таксиста в таку далечінь не квапляться. Тривога почала вириватися з мене істеричним сміхом. Першим прилетів дзвінок від менеджерки: «Яночко, війна. Тримаємось, збираємось, а далі буде видно». Я взялася гуглити. У гуглі війни в Україні не було. Я злякалася: ось репортери нічого не писатимуть, то як діяти людям? Куди бігти? Але репортери — такі самі люди. І їм теж треба кудись бігти.

«Доцюнько, війна! Що ж робить! Їдь додому, будемо щось вирішувати!» — мама ледь вимовляла слова від страху та сліз розпачу. Я точно не могла собі дозволити розклеїтися!

За декілька годин у мене вдома вже сиділи моя помічниця Роксолана та її подруга, якій теж було нікуди подітися. Ціни на таксі зростали щосекунди, тож з іншого кінця Києва, з передмістя, мого рідного містечка Василькова, до нас на машині добирався мій брат — і лише до обіду, витримавши всі затори, спромігся на це. Тепер на нас чекав такий самий зворотний шлях. Водночас із нами з Києва виїхав мій друг із Франції, з яким ми домовилися перетнутися на шляху.

Ближче до 3 чи 4 години пополудні першого дня війни я дісталася рідного міста. Тут на мене чекала новина: ніхто з моїх рідних не планує евакуюватися. Години вмовлянь під гуркіт винищувачів у небі минули без успіху — ба більше: мама благала лишитися. Але я вже взяла на себе зобов'язання доправити Роксолану з подругою до родичів на заході України, тож із хвилини на хвилину дочікувалася на появу Саші, хлопця, який саме цього дня мав ставати до мене на працю водієм. Тепер нам усім було в один бік.

Рушили... «Не плач! Побачиш, за 5 днів усе скінчиться!» — ковтаючи біль, пообіцяла я мамі. За декілька годин у мене зник голос. До світанку, попри затори й очікування на заправках, ми вже були в Чернівцях: я, брат, водій Саша (бабуся якого дала нам вночі перепочити, а мене годувала лимонами, щоб вилікувати горло, стиснене тим боєм), мої дівчатка та друг француз Джофрі, з яким ми таки до цього перетнулися на шляху. Всі вони знайшли прихисток на заході. Далі прямували тільки ми двоє: Джофрі, якого в Україні нічого не тримало, та я, в якої все переверталося всередині, проте страх й усвідомлення того, що треба відразу стати корисною, штовхали в повну незвіданість.

Ще зранку я спакувала найважливіше: ноут і музичну карту з мікрофоном. Це дало б мені змогу жити в усіх сенсах. Так і склалося: тепер у піснях я сповідаюсь, ніби ченцю в церкві чи психологу. З настанням війни я остаточно усвідомила, що мене драйвить.

В українців зараз одна місія на всіх. І вона не звучить, як «Подолати загарбника». Це дещо більше! Це «Дати волю Україні», а отже — й свободу поширення української культури, скутій тими, хто хворів на меншовартість, за межами України! Вимушено перебуваючи в Європі 4 місяці, щодня я запитувала себе: як же склалося, що ці люди тут досі не знали, яка в Україні незбагненої краси природа, які високорозвинені технології, міста та люди в них? Як склалося, що іспанську, італійську, румунську, французьку музику інтегровано в сучасну світову попкультуру, а українську — ні? Коли ви чуєте італійську чи французьку пісню, ви легко розрізняєте, якому народові вона належить! То як же українську фольклорну музику, що налічує в собі понад 500 000 пісень, не зуміли почути за весь час її існування? Бо країна та її культура весь цей довжелезний час боролася за своє виживання.

Може, тому пісенна скарбниця нашого народу нараховує таку кількість народних пісень, бо й зараз, після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, українські артисти просто фонтанують неймовірної глибини музичними творами!

На румунському кордоні ми довідалися, що машина Джофрі підлягає штрафу та не може перетнути кордон, а відтак він повертається, щоб якось це залагодити, а я йду пішки в Румунію, країну, де нікого не знаю і ніхто по той бік кордону не чекає мене. Я збрала свою музичну техніку, обійняла на прощання Джофрі й, ковтаючи сльози, попростувала через міст. Румунія зустріла чудовою, аж агресивною (в найкращому сенсі) гостинністю! Варто було переступити кордон, мені ледь не запхнули в рота круасан із чаєм і дали безплатну сімку!

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Мене прийняли в сім'ю незнайомці-айтішники, які дали оголошення про готовність допомогти на фейсбуці. Декілька годин їзди від кордону — і я в Клуж-Напока. Там провела кілька днів, читаючи новини, як у моєму рідному місті рашисти розбили військові об'єкти, а потім вдарили по нафтобазі та спричинили екологічну катастрофу. За кілька днів — знову! Батьки лише просили телефоном молитися. Відновити голос за такого стресу було, м'яко кажучи, важко, і я вирішила йти на протест у Румунії — співати там про Україну як не голосом, то душею!

Диво сталося й цього разу, і знову в Брюсселі, за декілька місяців, коли ситуація зі стресом і голосом повторилася. Я стояла за сценою, розуміючи, що люди чекають на мене, вони прийшли на мій виступ, а мені не вдається навіть розмовляти гучно. Та народна українська пісня магічна! Переді мною виступав гурт ГО-А, творчість яких — це сучасне прочитання народних архаїчних пісень. Почувши їхню пісню, натовп зненацька взявся за руки й, не змовляючись, повів хоровод! Я розплакалася й у цей момент зрозуміла: ось вона, сила нашого народу! Наша єдність — це не завчені гасла з телевізора! Це єднання, закладене в наших генах і передане від дідів і бабів, а тим — від їхніх дідів і бабів! Така ми сильна нація, яка зуміла не просто зберегти традиції та шанувати їх на свята, а жити за законами предків щодня! Від сліз у горлі спало напруження! Я відчула, що голос з'явився! І ось цей знаковий момент і ще декілька, як-от в Амстердамі, наприклад, коли 10-тисячний натовп місцевих з українцями в ньому водночас заспівав зі мною пісню «PUTIN, GO HOME», дали мені змогу зрозуміти, що я зроблю все так, щоб українське нарешті звучало у світі!

Мабуть, більше ніж у цьому листі про почуття мої можна почути лише в піснях. Бо вони про емоційний стан. Як я вже говорила, вони є моєю сповіддю, моїм сейф-плейсом, моїм психологом. Але ще моїм рупором і мережею, що об'єднує світ.

Іра Соломатіна

Дата народження: 7 липня 2012 року.

Звідки: Славутич.

Учениця.

Місцеперебування на початку
повномасштабного вторгнення: Славутич.

31 березня 2022 року вимушено переїхала
з мамою до Євера, Німеччина.

30 липня 2022 року

Я Іра, мені 10 років. Я з міста Славутич. До війни займалася хореографією та вчилася грати на домрі. Моя улюблена гра — Minecraft, я часто граю в неї. Мрію подорожувати світом, відшукувати та вивчати рідкісних тварин. Зараз я мешкаю в Німеччині, а вдома, в Україні, залишила хом'ячиху Оді. Я Оді дуже люблю, мені приємно було приходити додому, обіймати та гладити її.

У Німеччині я почувуюся добре, тут досить весело та безпечно. Не треба прокидатися вночі й бігти до підвалу, коли вмикається сирена, а ще можна гуляти на вулиці, коли захочеш. У Славутичі було спочатку страшно, коли вночі всі вікна тремтіли й гупали вибухи. У нас було мало їжі та не працювали магазини, але люди допомагали одне одному й ділилися їжею. А потім зникло світло, і батьки готували їжу на багатті. А коли з'явилося світло, ми так раділи, начебто було свято.

Я взагалі не розумію, навіщо Путін розпочав війну. Він ідіот. Мені завжди говорили розв'язувати всі проблеми словами, а не силою, домовлятися, якщо з чимось не згодний. Я думала, що росіяни трохи розумніші та знають, що війна — це погано, що вона приносить усім багато горя. Навіщо було на нас нападати? У нас усе було гаразд! Ця війна мені видається безглуздою. Я дуже розчарована росіянами.

Наші солдати проженуть росіян, закінчиться війна, і ми повернемось додому. Я сумую за домівкою, друзями та рідними. Лягаючи спати, я уявляю, що вдома, у своєму ліжечку, й тоді легше засинаю. Після війни Україна буде майже колишньою, зруйновані будинки відремонтують, а українці ще більше дружитимуть і ще більше любитимуть рідну Україну.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Марія Черпак

Дата народження: 18 жовтня 1994 року.

Звідки: Харків.

Професія: спеціалістка з маркетингу й засновниця проекту з медитації та йоги.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Київ.

8 березня 2022 року вимушено переїхала до Вроцлава, Польща. Зараз живе в Берліні, Німеччина.

20 вересня 2022 року

Це смішно, але живучи в Києві, я мріяла про те, щоб мої батьки були зі мною в одному місті. Щоб мати змогу проводити разом вихідні, ходити на сніданки, у театр, на шопінг і просто будь-якої миті поїхати до сім'ї та побути разом. Недарма кажуть, що треба обережніше мріяти. Цю фразу я часто згадую останні пів року. Зараз я мешкаю з мамою та кішкою у Берліні. У місті, плани відвідати яке руйнувалися декілька разів. Місто, до якого я вирішила перебраться без плану, за 2 хвилини, сидючи поночі п'ятого дня мого шляху з Києва за кермом на автобані десь посеред Польщі.

І ось уже пів року як я оселилась тут з мамою й тішуся своєму правильному вибору. За цей час ми з нею подолали довгий шлях пристосування одна до одної у повсякденному житті. Я нібито повернулась на 10 років назад, до нашої квартири в Харкові. Цікаво було спостерігати якісь патерни взаємодії, закладені ще в дитинстві, наче мені знову 13 років.

Я проробила велику роботу над собою, щоби перелаштуватися на життя поруч із кимось, з іншим графіком, режимом харчування, звичками. Але найскладнішою виявилася зміна ролей «батьки — дитина». Є навіть такий термін «парентифікація». Це процес, коли діти з певних причин перебирають на себе роль старших і стають батьками для власних мамі й тата. В один момент я стала основною точкою контакту моєї мами із зовнішнім світом: комунікація з усіма людьми навколо, нескінченні документи, організація

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

нашого нового життя. Згодом я зрозуміла, що мене більше не вистачає, що не маю сил на персональний розвиток. Тоді я змінила фокус на себе та на особисті межі, які, до речі, дуже порушили. Ще почала мотивувати маму брати участь у деяких процесах. Допомогає те, що ми відвідуємо разом курси німецької мови, й вона потроху соціалізується. Втім я навіть не уявляю, як зараз важко нашим батькам, які не з власної волі опинились в іншій країні. Багато хто з них не знає англійської та не може самостійно нічого робити. Тому я відчуваю свою відповідальність за маму та щиро хочу віддавати їй ту турботу, яку вона дарувала мені роками. Нам пощастило, що ми намагаємося чути одна одну заради життя разом. Мама — моя подруга, ми маємо багато спільних інтересів і цінностей: ходимо до музеїв, на йогу, на демонстрації та культурні івенти. Найважливіше — пам'ятати, що це твоя сім'я і зараз ми, як ніколи, потрібні одна одній.

Перші місяці було геть тяжко собі дозволити радіти чи насолоджуватися чимось. Ці емоції були у бані, поки не виграємо війну. Я пам'ятаю, як ми приїхали з мамою до Польщі та заскочили до якогось торговельного центру, щоб купити домашні капці. Ми просто не могли повірити тоді, що життя триває і люди просто прийшли на шопінг. Ми сиділи пів години на лавочці посеред ТЦ і намагались отямитися.

Найяскравіші мої спогади про адаптацію психіки до безпеки стосуються часу від березня до травня. Другого дня після стихійного приїзду до Берліна ми з мамою вибралися розвіятись у музеях і провели там десь сім днів поспіль. У нас була така внутрішня порожнеча та надмір емоцій зі знаком мінус, що відчули нестерпне бажання наповнити себе красою. Ми проводили в кожному музеї понад 4–5 годин, оглядаючи експонати й перериваючись тільки на новини. У той період я зрозуміла інсайт, чому мені там комфортно перебувати. Для мене музей виявився машиною часу, де все нібито зупиняється, весь навколишній світ ніби на паузі, усюди тихо, відвідувачі спілкуються пошепки, повільно пересуваються між об'єктами. У музеях завжди дуже спокійно. Це був один з найпронизливіших досвідів — стояти між стародавніми єгипетськими саркофагами та стримувати сльози від новин з дому. З часом усі пристосовуються. І це нормально. Якщо ти на це не спроможешся, то просто не виживеш. Я зустрічала багатьох біженців, які не відпускають залишене в Україні. Вони живуть тим, що незмінно линуть думками до Батьківщини, а тому постійно перебувають у жахливому моральному стані, катуючи психіку. Я розумію, як це важко, але треба зробити вибір, визначивши, що для тебе зараз найкраще — бути в Україні, поїхати чи поїхати та повернутися за пів року. Легшає, коли ти внутрішньо маєш план.

Будувати нове життя у безпеці паралельно з тим, як у твоїй країні йде війна, твої близькі під обстрілами та руйнується все, що тобі дороге, — це дуже болісний досвід. Якоїсь миті я усвідомила, що моя психіка почала жити дуальним життям і змінювати свій стан залежно від новин, які отримувала з Батьківщини. Тобто ось зараз ти сидиш на курсах з німецької, у віконце світить сонце, у класі гомін, а потім обертаєшся до блідої мами, яка щойно дізналася, що поряд з її колишнім місцем роботи прилетіла бомба, а там був її друг (потім виявилось, що з ним усе гаразд). І таких моментів було безліч. Ось ти просто чекаєш, коли у твій будинок поцілить снаряд, тому що всі сусідні вже постраждали. У такий момент ти зовсім не здатен нормально функціонувати.

Я пам'ятаю час навесні, коли ми тільки переїхали до Берліна і з нами відбувалась якась магія. На нашому шляху зустрічалося стільки чудових людей зі щирими серцями. Одного дня ми просто гуляли якимось районом Берліна, знайомлячись із містом, коли мамі на очі натрапив гарний флористичний магазин. Вона працювала флористом в Україні останні двадцять років і має дуже серйозний професійний рівень у цій сфері. Звісно, мама відразу підбігла до вітрини та почала роздивлятися, а потім запитала мене, чи можу я дізнатись у магазині про вакансії. Пригадую, як здивувалася, тому що моя мати — достатньо інтровертна особистість у питаннях комунікації з новими людьми, а тут просто загорілася. Ми зайшли, познайомились із працівницями та поцікавилися роботою, яка б давала змогу без знання мови виконувати обов'язки флориста. Власник цього місця виявився дуже привітним і відкритим, запросив мою маму у свою команду, й ось уже декілька місяців вона займається улюбленою справою та інтегрується в німецьке суспільство. Я пишаюся нею. Це одна з історій, яка вчить мене просто стукати в зачинені двері, які можуть стояти незамкненими.

Я маю двоє ставлення до Німеччини. З одного боку, ця держава прийняла українських біженців із розкритими обіймами та надала велику допомогу, за яку ми невимовно вдячні, а з іншого — влада її провадить неоднозначну політику щодо підтримки України зброєю та не поспішає від'єднуватися від енергетичних ресурсів росії, близько співпрацюючи з країною-терористом. Після переїзду сюди я не припиняю дивуватися кількості руських і рівню їхньої інтеграції у німецьке суспільство. Але найбільше мене обурило факт легального проведення у Берліні російських демонстрацій, які закликали до ненависті до українців і використовували фашистську символіку. Як це можна дозволяти, коли росія веде безчесну жорстоку війну, вбиває та катує

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

невинне населення разом з дітьми, а її громадяни відкрито радіють цим звірствам у соціальних мережах?

Я почуваюсь українкою і зараз, як ніколи в житті, самоідентифікована. Я почуваюся людиною, що приїхала з дуже сучасної та розвиненої країни, з високими стандартами, рівнем життя й неймовірно талановитими та сильними людьми. З країни, яка зараз захищає мирне небо над усією Європою. Я відчуваю велику вдячність до Німеччини, що радо прийняла нас і запропонувала потрібну допомогу для початку нового життя. Ще у перші дні після прибуття до Берліна ми зустріли тут німецьку родину, яку я можу впевнено назвати янголами-охоронцями нашої сім'ї.

Та скажу зараз те, у чому багато українців бояться зізнатися навіть собі, не те що привселюдно. Я виявилася саме тією людиною, на життя якої війна вплинула найкраще, коли так можна висловитися. Це був мій стусан під зад — до іншої країни, до очищення життя від того, що стримувало та давно перестало приносити задоволення і розвиток. Зараз я дивлюся на себе пів року тому й бачу людину з багатьма страхами, забобонами й обмеженнями в голові. Тепер я стала менше зважати на думку інших людей про моє життя та робити те, що дарує мені задоволення. Більш слухати себе та власні почуття, уважніше обирати людей, роботу й усе, чим наповнюватися. За пів року нового життя у Німеччині я спромоглася на значний пласт внутрішньої роботи та досягла більшого контакту із самою собою.

Наталія Павлусенко

Дата народження: 2 лютого 1972 року.

Звідки: Київ.

Професія: художниця.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Київ.

3 березня 2022 року вимушено переїхала до Стокгольма, Швеція.

25 липня 2022 року

Дозвольте розповісти трохи про себе та чому я стала художницею. Я із сім'ї художників, але ми (художники) ніколи не вбачали мету в тому, щоб наші діти обов'язково були художниками. Тобто це завжди було шляхом випробування. Мої батьки віддали мене в Республіканську художню середню школу ім. Т. Шевченка — єдину на той час в Україні для талановитих дітей. Тоді мені виповнилось 11 років. Там я відразу стала відмінницею з фахових дисциплін, хоча навчання було дуже складне, з високими вимогами до учнів. Саме тоді я та мої батьки зрозуміли, що це і є мій шлях.

А потім відбувся розпад Радянського Союзу, гіперінфляція, важкі економічні часи, і я почала малювати, щоб вижити. Виносила на ринок свої картини. Їх купували іноземці. Тому склалося так, що я, замолоду, фактично після народження сина, сівши за мольберт, дотепер працюю багато годин на день.

Я зустріла війну 24 лютого вдома, у Києві. Прокинулася від звуку вибухів. Це був великий шок. Проскочили перші думки про те, як жаль, що Путін усе-таки зважився на цю війну, і як жаль, що загине дуже багато людей. Слава Богу, що всі мої близькі в безпеці. Це добре, що рідних, які лишилися в Україні, війна не зачепила так, як інших людей.

Приємно, що наш президент не втік. Бо я не підтримувала його раніше і, відповідно, сподівалася від нього значно гіршої поведінки. Для мене було сюрпризом те, як гідно він повівся. І, звісно, було дивним і неочікуваним отримати житло й допомогу від Швеції та від шведів. Тобто я ніколи в житті не стикалася з тим, аби люди ось так просто допомагали. Мені все давалося

кров'ю і важкою працею за невеликі гроші. Я звикла дуже багато працювати, мало відпочивати, нікуди не подорожувати, бо завжди мала потребу прогледувати свою сім'ю. Я звикла, що постійно чогось не вистачає. Задарма мені нічого не давалося. Нічого так просто, виграшним лотерейним білетом, не падає з неба. А тут, у Стокгольмі, я якось геть парадоксально, маючи війну у своїй країні, живу в кращих умовах, аніж жила в Києві. Для мене це так несподівано!

Велике щастя, що, коли я приїхала сюди, самі шведи дуже гарно до мене поставилися. Після приїзду я виставила в групі мого району оголошення про те, що художниця, біженка з України. В оголошенні попросила допомогти мені з житлом і, може, — із фарбами. Відгукнулося так багато людей! Одна сімейна пара на 300 євро купила мені мольберт і всі потрібні матеріали для малювання, інші люди подарували переносні мольберти, принесли свої полотна та навіть власні старі фарби. Одна чудова жінка допомогла нам із житлом — гостинно прийняла у своєму домі. Ми дуже вдячні шведам за це й неймовірно зворушені таким людським і позитивним ставленням до нас, українців.

Але був особливо негативний і болючий момент, який я навіть не сподівалася пережити. Приблизно за місяць після переїзду до Швеції я дізналася, що одну з моїх репродукцій, яка висіла у військовому шпиталі, орки знищили під час окупації Ірпня. Портрет українського гетьмана Пилипа Орлика безжально облили зеленкою. Я тоді відчула градус ненависті, люті, з якою вони нищать нашу культуру, історію. З одного боку, відчула ненависть, а з іншого — радість, що особисто, тілесно, недосяжна для орків (на той момент уже перебувала у Швеції): зловили б мене як авторку картини, то хтозна, що зробили б.

І це цілком могло стати реальністю, бо за 15 кілометрів звідти, де ми ховалися із сім'єю (неподалік Києва), точилися активні бойові дії. Просто диво, що мене не зачепило! Там міг бути «другий Ірпін» чи «друга Буча». Ми сиділи у схожому житловому секторі. Я прихопила із собою мольберт, починала писати новий портрет гетьмана Івана Самойловича. І якби вони заскочили мене за цим заняттям, то не уявляю, що зі мною було б. Ось такі почуття я мала.

Понищений орками портрет українського гетьмана мені вислали до Швеції, і тепер я намагаюся повсюдно його показувати. Наприклад, представила портрет на мітингу, що проходив у центрі Стокгольма, й це транслювали місцеві телеканали.

Мені важко сформулювати зараз, що я хотіла б сказати тим солдатам, котрі знищили мою картину і напали на мою країну. Варто щось говорити

людям, які здатні слухати й розуміти. Гадаю, що ці істоти перебувають на такій стадії розладу особистості, що до них навіть озиватися немає сенсу. Вони нічого не сприймуть, їхню сліпу ненависть зцілити не можна. Її можна тільки знищити фізично, я думаю. Мої слова для них дуже мало значитимуть. Краще це за мене скаже весь наш опір, те, що вони досі не захопили бліцкригом Україну... не взяли навіть Харків. Вони не взяли Київ, Чернігів... Багато міст звільнено! Ось це промовистий факт для них.

А мої слова можуть бути різними: я хочу сказати, що Україна існує, попри переконання орків. Україна завжди існувала! Ба більше, я хочу сказати шведам, європейцям загалом, що, коли показую портрет Пилипа Орлика, то нагадую їм, що Пилип Орлик військовим шляхом кілька разів пробував звільнити Україну. Європейські ж держави не підтримали його, а заради власних інтересів віддали Україну росії. Ось важливий історичний момент, який треба переосмислити Європі! І зробити висновки! За умови правильних висновків це матиме справді руйнівні наслідки. А до цих істот, які громили Бучу, які спричинили страшні руйнування, гвалтували, вбивали, сенсу звертатися немає. Є тільки сенс їх фізично знищувати... Навіть не знаю, чи й психіатр спромігся б відповісти на запитання: «Що сказати цим людям?». Чи слово, логотерапія має аж такий потенціал, щоби їх зцілити?

До речі, жінка, котра нас прихистила, за професією психолог, їй 75 років. Я її запитувала, чи правильно було ось так поводитися з Путіним — заколисувати його, поступатись, не чинити опір, боятися його роздратувати? Чи правильною була така терапевтична стратегія поведінки західних держав?

Вона мені відповіла: «Ні, це було неправильно! Варто відразу давати відкоша таким людям. З останньою стадією нарцисичного розладу особистості вони ніколи не зупиняться! Такі люди навіть не реагують на лікування».

Для себе я зрозуміла, що дуже важливо робити все від мене залежне, аби людей, що виявляють бодай найменші риси поведінки, які нагадують Путіна, не допускати до влади. Це священний обов'язок кожного. Тож коли хтось помітив таке за народним депутатом, або мером міста, або іншою особою при владі, то має звернутися до громадянського суспільства для усунення тієї людини з посади. Тому що потім вона накоїть багато зла. І ставитися до таких персон треба відповідально, тобто не так, що «моя хата скраю», не буду загострювати, не сваритимуся, може, він зміниться... Насправді ніхто не зміниться.

Те, що Європа тут досягла, вона досягла завдяки саме тому, що безжалісно усувала від влади людей з описаними психічними розладами. Тобто для євро-

пейців, попри їхню толерантність, культуру поведінки, ввічливість, поняття закону є принциповим. Нам цього варто у них повчитися.

Для мене не став новиною початок війни, бо я чітко уявляла собі градус збочення та деградації росії. Ми боялися війни. Я готувалася як могла, навіть купила валізи. Тобто зовсім не мала ілюзій. Я все чудово розуміла, бо стежу за політичним життям. Росія, особливо їхня православна церква з ідеологією «русского міра», сакралізувала і зробила священною агресію проти України вже давно — ще 2013 року.

Відтоді я вела війну проти московського патріархату. Мені очевидно, звідки ростуть корені ідеології, оте пальне, бензин для цієї війни. Кажуть, що впав рівень російської культури, але я б сказала, що впав рівень духовності, яка нібито наповнена християнством. Ні, зараз їхня церква й ідеологія такі жахливі, такі антихристиянські, що зовсім не порівнювані навіть з російською православною церквою (РПЦ) у Європі. Це дві різні «релігії» за ментальністю, цінностями тощо. Я тут бачу багато російських людей, які мені особисто допомагають. Велика частина росіян залишила російську церкву в Стокгольмі, бо та підтримує патріарха Кіріла й ідеологію «русского міра».

Тому про росію я все розуміла і знала вже давно. Не плакала ілюзій — на відміну від Європи. До речі, моя сестра з Парижа повторює мені, що: «Франція безнадійно закохана в росію».

Якби мене запитали, якою уявляю Україну за 10 років, я відповіла б, що квітучою та незалежною. Завжди ж бо залишалась оптимісткою, попри наші недоліки. Я переживала багато криз: 1990-х, 2001-го, 2004-го, 2008-го, 2012-го, 2013–2014-го... І щоразу переконувалася, що Україна покращувала економічні позиції впродовж року після кожної кризи: знову все ставало на свої місця, знову з'являлися можливості, знову зростали в ціні картини, люди працювали й добре заробляли, накопичували матеріальні статки. Ті можливості, яких на заході вже давно немає, в Україні, навпаки, відкривалися.

Наші люди — дуже працьовиті та швидко пристосовуються до нових умов. Коли я проводила в Києві майстер-класи з живопису, то познайомилася з багатьма цікавими жінками, які чесним шляхом досягли значних матеріальних висот і кар'єрного успіху. В мене утвердилася думка, що не потрібно нікуди виїжджати, треба просто будувати свою країну. Єдиний проблематичний момент полягає в тому, що, як і в росії, кримінальні структури в Україні захопили владу, а критична маса людей не може це подолати. Подолавши криміналітет у владі та державних структурах, ми могли б піднятися швидше. Але, попри це, можливостей таки справді багато: й для бізнесу, й для творчості.

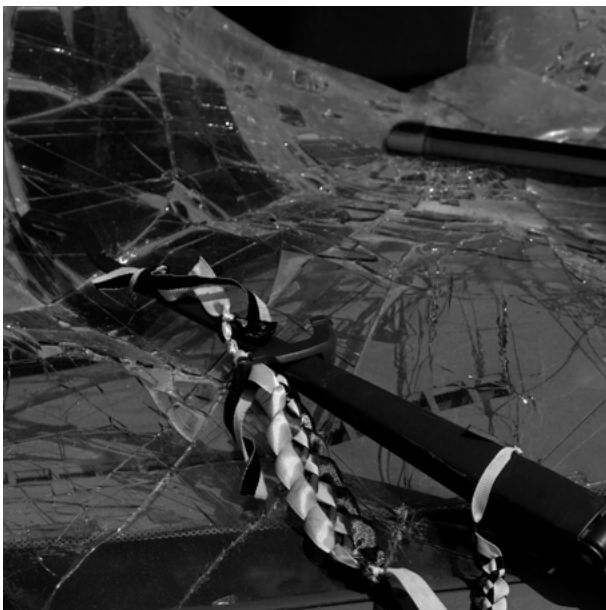
Сьогодні, коли на 31 році незалежності ми продовжуємо боротися за наш суверенітет, хочу нагадати, що Швеція воювала 300 років тому. До речі, з розсією! Багато європейців не пам'ятають війну і, може, вважають, що тій не бувати на їхній території, що це начебто нереально. Ну, так, нереально, щоб у XXI столітті літали бомби та розривали на смерть дітей з жінками.

Основне ж, що я хотіла б сказати світові, то це те, що буде ілюзією вважати, ніби з ними війни не трапляться. Ні ядерна зброя, ні НАТО, ні ООН, ніщо їх не врятує. Реальність війни зараз дуже висока. Війна може спалахнути на території і Швеції, і Німеччини, й навіть Франції. Якщо люди думають, що вони там захищені та їх це не стосуватиметься, то це помилка.

Європа звикла до того, що вже багато років не було війни, і систему безпеки, яку вона створила, складно назвати надійною. Я гадаю, що трохи краще розуміють ситуацію Польща та країни Балтії, тимчасом як усі інші держави не сприймають серйозно загрозу війни. Ось тому я хотіла б пояснити, що думати так — величезна помилка!

І треба різко зупиняти таких людей, як Путін. Іншими важелями на них не вплинути, бо в них немає совісті. І повертаючись до запитання: «Що я сказала б?», додам, що казати можна людині, у якої є сумління і яку вдасться присоромити. Ми, люди, розуміємо силу слова. Слово може ранили, може присоромити, а може й утішити. Такі ж люди, як Путін, не відчують любові, не здатні до емпатії, не знають сорому, зневаги чи викриття. Їм однаково.

Сьогодні на фронті воює моя сестра, вона з перших днів війни вступила до лав територіальної оборони. Сестра так вирішила. Я дуже за неї хвилююся. В тому місці, де вона зараз, поки що не відбуваються активні бойові дії, але поблизу були бої та загинули люди. Зараз сестра перебуває там як військово-визволенець, склала присягу і служить у ЗСУ. Мені так жаль, що гинуть найкращі наші чоловіки, найкраща наша молодь, і дівчата гинуть... Це неймовірна втрата, яку нічим покрити. Нічим компенсувати ці людські життя.

Євгенія Лугановська

Дата народження: 21 березня 1992 року.

Звідки: Кременчук.

Професія: лобістка.

Місцеперебування на початку
повномасштабного вторгнення: Мерциг,
Німеччина.

13 лютого 2022 року виїхала до Мерцига,
Німеччина.

Зараз живе в Лондоні.

26 липня 2022 року

Моя історія з росією та росіянами досить довга, і почалася вона 2010 року. Це був рік, коли я переїхала до Гельсінкі, Фінляндія, на навчання. Вже там мене здивувала велика кількість росіян: я не знала, що земля карельського народу межує із Фінляндією. Мені виповнилося 18 років, я не мала значного міжнародного досвіду, і було природним почати дружити з російськими студентами та відвідувати російськомовні вечірки. Мова полегшила спілкування, і спершу я подумала, що ми можемо бути дуже близькими. Проте уявлення росіян про Україну дуже відрізнялися від мого.

Я виросла в російськомовній родині та місті; бабуся була з Москви. Попри це, мої батьки та моя школа показали мені, яка чудова українська культура. Вони пояснювали мені, що росія робила з Україною протягом століть. У них не було ніяких ностальгійних уявлень про радянські часи, і батьки розповідали мені, що під час Другої світової війни нацистські солдати були добрішими та шанобливішими до українців, аніж радянські. Я виросла з розумінням того, що Радянський Союз не кращий за нацистську Німеччину, а їхні режими відзначалися подібними злочинами та жорстокістю.

Я здивувалася, коли мої нові російські друзі в Гельсінкі взяли мене перекопувати мене, що ми одна країна, що нас розділили помилково і що українська мова не є мовою. Я завжди не погоджувалася, і в нас було багато суперечок,

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

під час яких вони зазвичай відповідали: «Ти занадто молода — виростеш і зрозумієш, що ми одна країна». Тепер я точно знаю: ми — не одна країна, ми — протилежні. Росія — це пухлина, яка намагається нас знищити. Це пухлина, яка потроху вбиває все навколо.

Пам'ятаю, як 2013 року інші російські друзі дражнили мене, що ми не держава, а потім сказали, що заберуть у нас Крим, але дозволять мені відвідати його вже їхнім, російським. Вони жартували — їм було цікаво бачити, як я не погоджуюсь і страждаю від цього. Мої російські друзі розмовляли англійською, їздили за кордон, святкували весілля в Іспанії чи Італії, працювали в міжнародних компаніях, але не могли втриматися від того, щоби дражнити молоду українку, яка не хотіла бути частиною їхнього російського світу. Здається, це їхня природа мучити нас.

Усе загострилося 2014 року, коли Росія анексувала Крим і почала війну на Донбасі. Протягом трьох місяців я почувалася спустошеною. Я плакала і не могла повірити, що в моїй країні спалахнула війна. Дехто з росіян усе ще дражнив мене, тож мені довелося заблокувати від них своє життя. Інші росіяни більше співпереживали, хоча однаково підтримували анексію Криму та війну.

У серпні 2014 року я повернулася до України та перебралась до Києва. Було геть незвично бачити у місті багато військової техніки й особового складу. Мій двоюрідний брат і ще кілька друзів служили в армії, і вони стали моїми щоденними нагадуваннями про війну. У липні 2015 року я зреалізувала свою нову ініціативу, працюючи з підприємствами на територіях, які уряд більше не контролює. Багато українських компаній намагалися зберегти виробництво та персонал на окупованому Донбасі.

У мене було багато відряджень поблизу лінії фронту. Я ніколи раніше не бувала на Донбасі. Лякало бачити стільки зброї та солдатів. Якийсь сюрреалізм, що війна точилася лише за 10–30 кілометрів. Я закохалася в Донбас і його людей. Вони були такі віддані справі встановлення миру на Донеччині та Луганщині. Усі, кого я зустрічала, мали трагічну й унікальну історію, але вони ніколи не скаржилися. Вони просто працювали, щоб відновити своє життя.

У жовтні 2018 року я познайомилася з британцем, який згодом став моїм партнером. Він був зачарований Москвою та її культурою. Хотів оселитися там. Його любов до Москви завжди ранила мене, що спричинило багато драм, на жаль. Було б добре, аби він відвідав російську столицю, але я знала, що ніколи не зроблю цього, доки не повернуть усі території України. Розумію,

що багато українців жили в росії та їздили туди, але я не могла на це піти. Гидувала самою ідеєю їхати до країни, яка з нами так учинила.

У січні 2020 року я влаштувалася на нову посаду — в донецьку компанію, яка через війну переїхала до Києва. Виявилося цікавим працювати в компанії, де 75 % співробітників були внутрішньо переміщеними особами. На той час усі вони знайшли себе й облаштувалися в Києві, але багато хто залишив у Донецьку батьків. Коли спілкуєшся з донеччанами, то розумієш, що всі вони сумують за рідним містом. Це те, як я відчуваю Київ зараз.

Січень 2022-го. Мій партнер вирішив поїхати до Москви, втілити свою мрію. Це додало турбулентності в наші стосунки, але я намагалася його підтримати. Не хотіла забирати чийсь мрію. Там він оформив візу, проживання та знайшов роботу. Ми вирішили покататися на лижах до його від'їзду в Москву. Того дня, коли ми дісталися гір, посольство Великої Британії порадило всім її громадянам покинути Україну. Його сім'я в Англії панікувала і надсилала нам статті про те, що росія збирається вдертися в Україну.

Очевидно, що він мусив скасувати поїздки до росії. Він був громадянином Великої Британії з українською посвідкою на проживання. Їхати туди не здавалося розумним. Ті вихідні ми провели в горах. Удень каталися на лижах, уночі — вирішували, що робити. 24 січня ми надумали залишити Україну. Ми летіли літаком зі Львова до Берліна. Термін дії моєї британської візи закінчувався, тому ми вигадали варіант відвідати мою родину в Німеччині. Ми пробули тиждень у Німеччині, міркуючи, що буде далі та що ми робитимемо. Мій партнер підписав контракт у Великій Британії, а я мала повертатися до Києва. На той момент я не бачила іншого виходу. Там була моя робота, мій дім, моє життя.

Уже в Києві я пішла до лікаря, тому що підвернула ногу в горах. Лікар зробив рентген, і я дізналася, що зламала стопу і потребує операції. У мене шок: я ніколи не робила операції, і я сама, оскільки мій партнер не може виїхати з Великої Британії через свій контракт.

Коли я повернулася з госпіталю, новини про війну були всюди, і ситуація ставала дедалі напруженішою. Потім я зауважила дещо цікаве: люди, які читали міжнародну пресу й аналітику, хвилювалися більше за тих, хто цього не робив. Мої близькі друзі, з якими я вивчала міжнародні відносини, почувалися дуже стурбованими. Готували плани, як діяти, коли вибиратися з Києва, закупували важливе обладнання. Мої спроби поговорити з іншими моїми друзями чи колегами закінчувалися фіаско: вони не сприймали мене серйозно і думали, що я просто наводжу на всіх паніку.

12 лютого. Напруження зростало, і я зрозуміла, що моя ситуація не здається оптимістичною. Я жила в Києві, біля Центрального вокзалу, але на п'ятому поверсі без ліфта і зі зламанною ногою. Тому я вирішила наступного дня виїхати з Києва до своєї родини в Німеччину. Попросила маму супроводити мене, але вона відмовилася, бо мала тут роботу.

За роки подорожей і переїздів я навчилася дуже швидко пакувати речі. Але на це пакування у мене пішло п'ять-шість годин. Я була на милицях, і моя нога все ще дуже боліла. Але найбільшу проблему становило те, що я розгубилася. Не знала, навіщо, куди і як надовго пакую речі. Тож просто зібралася, полила рослини, почистила холодильник, а потім поїхала з моїм другом (він погодився підвезти мене) в аеропорт. Я пам'ятаю сльози на очах, коли ми злітали. Я думала, що це безглуздо. Не вірила, що почнеться війна.

24 лютого. Моя сестра зайшла до моєї спальні, ввімкнула світло, і я почула, як вона крізь сльози сказала: «Це почалося». Я ще була напівсонна. Не могла зрозуміти чи повірити. «Вони бомблять міста: Київ, Харків...». Сестра ридала. Я вхопила телефон і взялася дивитися новини.

Я переодягнулась і пішла до вітальні, щоби бути зі своєю сестрою та зятем. Наша мама готувалася до роботи. Проживала в Кременчуці. Той день був нескінченним і сюрреалістичним. Мене дико нудить щоразу, коли я про це згадую.

Я отримала повідомлення від кількох моїх російських друзів із Фінляндії. Дуже дивні повідомлення. Вони всі говорили щось на кшталт: «Ми проти війни, але...». Були різні «але»: це війна між Сходом і Заходом; це ще один спосіб пограбувати економіки після COVID; нам потрібне розслідування, щоб знати, що сталося. Одна подруга навіть сказала мені, коли я не погодилася з нею та її логікою, що я просто засмучена, а потім звинуватила мене в тому, що я врятувалася, тимчасом як маму покинула в Україні.

Я вважаю, що принижувати й убивати українців є частиною російської ідеї власної державності. Після початку війни я взялася перечитувати українську літературу й осягнула, що в XIX столітті українці боролися, так само як ми зараз. Свої геноциди росіяни приховували за стрункими ногами своїх витончених балерин. Своє бажання принижувати приховали за нафтою і газом. Але я не здивувалася, бо росіяни знущались із мене з 2010 року. Я їх знала.

За перші п'ять місяців війни чимало моїх друзів утратили домівки. Більшість залишили власні домівки, тому що не почувалися в безпеці. Багато хто втратив роботу. І я все ще вважаю, що мені дуже пощастило. Я втратила кількох друзів. Деякі з моїх подруг утратили чоловіків.

Мене попросили пояснити окремим росіянам, що в торговому центрі Кременчука були люди, коли його розбомбили російські війська. Моїм доказом стало те, що у моєї подруги дитинства там загинув чоловік. Почувши це, росіянин, який спершу не повірив, що в торговому центрі перебували люди, вигукнув: «О, я просто хочу, щоб усе закінчилося». Але це ніколи не закінчиться для людей, які втратили своїх близьких. Мені здається, що росіяни можуть вибирати, знати про цю війну чи ні. У нас такого вибору немає.

Я особисто знала Романа Ратушного (якщо ви не знаєте, хто це такий, то, будь ласка, знайдіть час і погугліть його). Я не знала його як активіста, я знала його як молоду, ніжну, розумну, цікаву людину. Його вбили всі росіяни. Вони вбили його тим, що мовчали. Після всього вони продовжують платити податки. Вони не протестують. Вони не несуть відповідальності, бо хотіли Крим. Щоразу, коли бачу росіянина, я думаю про Романа.

Я покинула Україну. Я відчуваю провину щоразу, коли добре проводжу час. Війна завжди зі мною. Я розумію, що моя провина не допоможе. Проблема в тому, що я не знаю, що допоможе це зупинити.

Я сумую за Києвом і тим життям, яке у нас було. Я сумую за можливістю зустрічатися з друзями. Зараз ми всі в різних місцях, у різних станах. Мені боляче, що росіяни майже нічого не втрачають. Вони втрачають у цій війні найгірших росіян, а ми втрачаємо найкращих українців. Не знаю, як ми від цього оговтаємося.

Я хочу, щоб російська ганьба тривала століття. У німців це було 70 років і допомогло. Я хочу, щоб росіяни соромилися свого паспорта, своєї мови, своєї культури, свого існування. Я хочу, щоб їм було соромно за вбивство Романа та тисяч інших українців. Я проти ініціативи «хороших росіян» — ідеї про те, що російський народ не має відчувати впливу санкцій. Німці тихенько за все заплатили. Вони знали, що це зробив їхній народ, який дозволив Гітлеру прийти до влади. Чому до деяких росіян треба ставитися інакше?

Єдиний позитив від цієї війни полягає в тому, що люди більше не мають ілюзій щодо росіян.

Софія Кропивницька

Дата народження: 27 червня 2011 року.

Звідки: Київ.

Учениця. Мріє стати шеф-кухарем.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Київ.

1 березня 2022 року вимушено переїхала з мамою до Лешна, Польща. Обидві повернулися до Києва 26 червня 2022 року.

26 липня 2022 року

Моє ім'я Софія, я народилася і проживаю в Києві. 24 лютого 2022 року, коли розпочалася війна, я була вдома, у Києві, з батьками. Того самого дня ми з мамою виїхали до бабусі, в Київську область. Наразі я перебуваю в Києві, вдома.

Від початку війни й донині мені страшно, бо все вже не так, як до війни, ми нічого не плануємо та не знаємо, що буде завтра. Я не можу зустрічатися з друзями тоді, коли хочу, і гратися на вулиці стільки, скільки хочу, бо час від часу виють сирени, й щоразу, як я їх чую, стає сумно та страшно. Мама намагається постійно бути поруч, не залишати мене саму.

За тиждень після початку війни ми з мамою поїхали до Польщі. Тато вирішив, що так безпечніше, мама плакала, а я не розуміла, як і що буде. Разом з нами поїхала тітка, татова сестра, зі своєю донькою. Ми довго — кілька днів, здається, — їхали, спершу Україною, а потім Польщею, приїхали пізно вночі до Варшави, переночували й уранці вирушили до маленького містечка. Ще день — і ми були на місці, в порожньому будинку серед поля. В будинку було 5 квартир, у кожній з яких оселилися українські мами з дітками. За якийсь час нас влаштували до польської школи, я там навчалася 4,5 місяця, а після уроків виконувала завдання за програмою української школи. Мені було в польській школі спочатку дуже важко, бо я не розуміла їхньої мови, й здавалося, що однокласники тільки мене й обговорювали. Мама постійно шукала роботу. Часом їздила на підробітки, ішла дуже рано, коли я ще спала, тож до школи нас збирала тітка.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

А ще я дуже хвилювалася за своїх рідних, тата і подружок, які залишилися в Україні й постійно ховалися в бомбосховищах. І мені дуже хотілося повернутися, завжди, але мама не могла сказати, коли ми повертатимемося додому.

Школу в Лешно (місто, в якому ми були в Польщі) я відвідувала до кінця червня, а після її закінчення ми відразу повернулися в Україну. Нас гарно прийняли в іншій країні, але я тужила за домом. Я досі не знаю, чи зможу піти до своєї школи у вересні. Та й ніхто, мабуть, не знає. Батьки тривожаться, що це може бути небезпечно, бо дуже багато шкіл окупанти вже зруйнували. Але я дуже хочу у свою школу, зустрітися із друзями, яких не бачила вже понад 5 місяців.

Тато моєї двоюрідної сестри, тієї, що була з нами в Польщі, пішов служити в армію і зараз захищає нас. Ми пишаємося ним і бажаємо йому неушкодженим повернутися додому.

Я взагалі дуже хочу, щоб ця клята війна закінчилась, окупанти забралися з нашої землі й ніколи-ніколи не поверталися. Щоб Україна могла стати найсучаснішою, найкращою країною, щоб усі країни прагнули дружити з нами.

У майбутньому я мрію стати кондитером, навчатися в кулінарних школах — України та Франції.

Росію до початку війни я сприймала, як і будь-яку іншу країну, нормально, навіть деколи розмовляла російською, але тепер вирішила, що не буде моїх розмов цією мовою: не хочу ж бо зустрітися із солдатами ворожої армії, боюся.

Найгірше й найболючіше було поїхати з України до невідомої країни на невизначений термін, а найприємнішим спогадом і враженням стала мить повернення додому!

Найбільша моя мрія, щоб закінчилась війна, щоб українці всі були живі, здорові та щасливі! А ще я мрію після війни завести котика та собачку.

Яна Наконечна

Дата народження: 27 липня 1987 року.

Звідки: Харків.

Професія: акушерка-гінекологиня.

Місцеперебування на початку
повномасштабного вторгнення: Харків.

26 лютого 2022 року разом з матір'ю
вимушено переїхала до Мюнстера,
Німеччина.

29 липня 2022 року

День, що змінив моє життя

23.02.22 було звичайним днем мого життя. Вранці, о 9:00, я як молодший черговий лікар пологового будинку № 1 у Харкові звітувала про чергування на планерці перед колегами, а потім із почуттям виконаного обов'язку попрямувала додому. Дорогою додому я завжди прокручувала в голові плани на день, що треба зробити, куди сходити. І цього разу вчинила так само. Я вирішила піти на тренування. Ходила я туди недовго, лише з жовтня цього року. Це була нова спортивна зала в центрі міста. Найбільше мені там подобався басейн, я плавала з особливим задоволенням. Але вже вдома я зауважила, що на роботі забула свій планшет, чого ніколи не траплялося за всі роки моєї роботи (а працювала я в пологовому будинку вже 8 років). Дорога назад, на роботу, зайняла б у мене аж 40 хвилин, марнувати час не хотілося, і я вирішила попросити про допомогу знайомого з дитинства, що мав машину. Зателефонувавши йому, я все пояснила, й ура, він погодився з'їздити та забрати мій планшет. Я дуже зраділа. І почала швиденько збиратися на тренування. Після занять спортом я зателефонувала знайомому, щоб забрати планшет. Ми зустрілись цього самого дня, випили по чашечці кави, трохи поговорили про наші студентські роки й розбіглися кожен у своїх справах. Ця зустріч стала для нас останньою: більше я його не бачила і зараз зв'язку з ним не маю.

Повернувшись додому, я, як завжди, подивилася трохи телевізор, трохи поприбирала у квартирі та лягла відпочивати. Але попри те, що була після добового чергування, тренування й не спала цілий день, спати не могла. Я не розуміла, чому не можу заснути після такого навантаження, бо зазвичай добре сплю. Вирішила зайти в соціальні мережі. Мені подобається переглядати різні відео для мотивації та розвитку, пізнання себе і світу. Найбільше ж я виставляю сторіз в Instagram. Те, що я виставила за кілька годин до війни, з часом мене шокувало: одне з виставлених о 3:55 ночі 24.02.2022 відео було як пророцтво і звучало так: «Пробач, мій давній друже, я мушу розбудити тебе...». Тоді, за кілька годин до початку війни, я не приділила цьому відео особливої уваги, просто ніби ковзнула по ньому, але воно виявилось наче якимось попередженням від когось згори! Я ще трохи посиділа в інтернеті та вирішила все-таки заснути. Заплющила очі й лежала у повній тиші, повертаючись з одного боку на інший, марно намагаючись заснути.

Яка війна? Це що, жарт? Моє серце стукає, як після марафону, я бігаю квартирою, не знаючи, що робити в ситуації, яку навіть у страшнім сні не бачила. Я зателефонувала своїм подругам і водночас колегам, повідомивши: «Прокидайтесь, почалася війна».

Потім я набрала батьків (вони жили не в самому Харкові, а в області) й попросила зібрати всі цінні речі в одне місце і, коли щось знатимуть, телефонувати мені. Дві валізи у мене були зібрані ще із січня, як-то кажуть, про всяк випадок. Одна валіза з документами та фотоальбомами, інша — з одягом. Але що там ті валізи, вони невеликі, я їх брала у поїздки, як ручну поклажу, тому багато речей туди не могло влізти. І як слухняний працівник я з двома валізами в руках зібралася їхати на роботу. Вийшла на зупинку, стою та чекаю на свій автобус. Чекаю годину, другу, але дарма. Тоді зателефонувала своїм колегам і повідомила, що, на жаль, не можу дістатися на роботу, бо транспорту немає. Мені пішли назустріч і сказали, щоб я не переймалася, мене замінять, а я можу залишитись удома. Я повертаюся додому, ставлю валізи біля входу, вмикаю телевізор і ось тут уже офіційно чую, що в Україні почалася війна. У місті паніка: з вікон моєї квартири я спостерігаю масову паніку та масовий виїзд людей. Я довго сиділа без руху, а потім вирішила піти по продукти, бо хтозна, чи вони будуть... Приходжу до магазину навпроти, людей — натовп, усе змітають із полиць. Я в паніці хапаю все, що під руку потрапляє, байдуже, треба чи не треба. Хай буде... Повернувшись додому, знову вмикаю телевізор і знову слухаю жахливі новини та дивлюся відео. Я починаю розуміти, що вранці лунали не просто виляски, а звуки обстрілів.

Цілий день я просиділа перед телевізором і навіть уночі його не вимикала. Лежала одягнена й уже другу ніч поспіль не могла заснути. Але втомилася, взяла своє, я на кілька годин провалилась у сон. Прокинулася від шуму танка, що проїжджав повз мій дім. Підхопилася з ліжка, підбігла до вікна і побачила колону танків, що їхали в місто. Видовище жахливе. Після цього знову не могла заснути й, щоб абстрагуватися, знову увімкнула телевізор, ще гучніше. З раннього ранку 25 лютого телефонувала своїм батькам і подругам дізнатися, чи все в них гаразд. Слава Богу, всі живі та здорові. ТБ працює 24 години, без перерви. Я сиджу цілий день удома, боючись вистромити носа надвір, чую звіддалік періодичні постріли. Дорогою туди-сюди сунуть танки, йде повномасштабна війна. Це не черговий фільм про війну — це реальність, моторошна реальність, у якій ми живемо! Так минув день, у страху та чеканні чогось. Напевно, чекала, що у новинах скажуть: «Усе, вже закінчилося...». Цю ніч, як і попередню, я лежала на ліжку, одягнена та з увімкненим телевізором, у повній готовності йти... Але куди йти? Куди? До бомбосховища? А вони взагалі у нас залишилися? Ні, звісно, хто міг тільки припустити, що за 77 років після закінчення Другої світової війни, про яку розповідала моя бабуся (до речі, вона ще жива, й на сьогодні їй 96 років), мені самій доведеться жити у воєнний період.

Вибухи не стихали й у ночі, я то прокидалася, то засинала. Я вже не вистрибувала з ліжка, зачувши звуки танків, що їхали, лишень чимдуж притискала подушку до вух, аби не чути цей звук. Зранку обдзвонюю всіх знайомих, всі живі. В обід виникає думка поїхати з Харкова Німеччину до своїх знайомих. Телефоную усім подругам та рідним, пропоную тікати від війни разом зі мною. Однак ніхто не був згодний кинути все нажите тяжкою працею, лишити рідних, дім, роботу й поїхати в невідомість... Я зателефонувала мамі та запропонувала їй. Вислухавши все, вона намагалася заспокоїти мене та запропонувала поговорити про це завтра. Я погодилася. Тоді зателефонувала тату, адже хотіла почути його думку про це. Він був проти й сказав їхати до нього в Харківську область. Минуло геть не багато часу, мама перетелефонувала мені в той же день й ми знову почали обговорювати від'їзд. Зрештою вона підтримала це рішення.

Уже близько 17:00, мама збирається їхати до мене, у Харків. Виникає чергова проблема, як дістатися Харкова? Автобуси ж бо не ходять, а машиною вирушати страшно. Вона дзвонить на всі можливі номери таксі та просить відвезти до Харкова. Один із таксистів погоджується, але лише за 1000 гривень (за нормального тарифу на проїзд близько 60 гривень). Я біжу до мага-

зину, щоби купити якусь їжу із собою. Дорогою зустрічаю знайомого, з яким давно не бачилася. Він у військовій формі, з товаришем. Ми постояли трохи, порозмовляли. Хлопці прямували до військкомату, щоб оформитися служити в територіальній обороні. Молоді зовсім, мають удома сім'ї, дружин і дітей, а йдуть на війну, захищати країну... Я не стрималась і розплакалася, друг мене обійняв, намагаючись заспокоїти, але марно. Сльози текли рікою, і було однаково, що навколо багато людей. Ми стояли та прощалися... Прощалися, мабуть, назавжди.

За кілька годин мама, з маленьким пакетиком одягу та документами, вже була в Харкові. Ми викликали таксі на вокзал, приїхали туди, і я отетеріла від кількості людей. Стояв неймовірний галас, какофонія із плачу, криків, віддалених пострілів. Ми стали біля дверей одного з вагонів потяга, що їхав до Львова. Там ми простояли близько трьох годин. Зима, ми з мамою померзли, але продовжували стояти й чекати. На рейках валялися розкидані валізи, одяг, бродили покинуті тварини... Ми чекали, відчуваючи, як сили покидають тіло, а ноги підгинаються. Аж ось — звук клямки, відчинилися двері вагона. Почалася паніка і тиснява. Люди в нестямі посунули до потяга, не зважаючи ні на дітей, ні на інвалідів. Їх штовхав тваринний інстинкт вижити будь-що, навіть ціною загибелі інших людей. Ми з мамою стояли просто біля входу. Я не сподівалася такої тисняви й дуже злякалася, що нас скинуть на рейки, звідти не вилізти. Натовп розвернув мене спиною до входу. У моїх руках — одна валіза, у мами — інша (у неї, крім моєї валізи, ще своя сумка з речами). Коли мене розвернуло, ми зустрілися з нею очима. У них був страх і біль. Я не могла навіть ворухнутися, наче в лещатах, і просто дивилася на маму, а вона — на мене. Я бачила, що мама хоче допомогти мені, але не може. Ситуація здавалася такою безвихідною, що у мене проскочила думка: «Ось і все, це кінець».

...І тут мені, затиснутій біля проходу, хтось із пасажирів потяга допоміг підняти валізу до дверей, тим самим звільнивши мене саму. Я обернулася, шукаючи очима маму, і побачила, що її з усіх боків штовхають. Спробувала взяти другу валізу, щоб хоч якось допомогти, але зрозуміла, що в руках геть немає сил. Нарешті ми з мамою сіли в потяг, зайшли до купе. Мною трясло від напруження, сльози лилися рікою. Купе повністю заповнилося (я нарахувала п'ятнадцятеро людей). О котрій виїхав потяг, уже не пам'ятаю. До Києва ми їхали всю ніч без зупинок, сидячи притиснуті одне до одного. Вікна були зачинені, й виникало відчуття близької задухи: іноді відчиняли тільки одне вікно у проході, але ненадовго, бо люди, які лежали на підлозі біля нього, замерзали від вітру. Я періодично плакала. Не знала, чи правильно я вирішила

виїхати з України, ще й маму взяти із собою? Може, я припустилася помилки? Може, завтра все закінчиться? І купа думок.

Сльози не стримати, вони біжать швидкими струмками. Мама намагається заспокоїти мене, і сама починає плакати. Час від часу відчуваю бажання взяти всі свої речі, вискочити з потяга та йти назад, іти додому! Але цей рейс мав лише одну зупинку — Львів. До неї ніхто не виходив і не входив. Минаючи інші міста, я бачила, як люди в паніці бігали біля потягів і просили відчинити їм двері. Вони хотіли виїхати, хотіли вижити. Але у нашому вагоні двері відчинилися лише у Львові. Ми їхали приблизно 18 годин. І нарешті, Львів. Вибравшись із вагона, ми жадібно хапали свіже повітря, силкувались надихатися.

Як приємно було просто дихати свіжим повітрям... Ми прибули надвечір і мусили знайти житло, щоби переночувати. Я обдзвонювала всі хостели, що траплялися, але, на жаль, безрезультатно. На вулиці зима, вечір, а ми на вокзалі. Як їхати далі, ми не знаємо, де ночувати, також не знаємо. Я зателефонувала до однієї дівчини (родички моєї знайомої в Німеччині), яка теж цього дня добиралася до Львова, але тільки автобусом. Я подзвонила їй, і вона взяла слухавку, хоч ми раніше не були знайомі. Та дівчина також на той час виявилася на вокзалі, мала намір прямувати далі, до кордону з Польщею. Ми вирішили поїхати з нею.

З кожної людини водій узяв за проїзд по 2000 гривень, і ми вирушили до Мостиська. Стемніло, коли зупинилися біля школи, де можна було переночувати безплатно. На вході нас зареєстрували, і ми пішли шукати собі місце для ночівлі. Опинившись у спортивній залі, побачили, що все зайнято, матраців немає, люди лежать тісно одне до одного, ще й із тваринами (видовище таке собі!). Ми попросилися до іншої кімнати, і нас пустили у навчальний клас, де було менше людей. Дали матраци та ковдри. Після того як ми постелилися, нам запропонували пройти до їдальні та випити гарячого чаю. Як було добре просто спокійно сидіти та пити чай! Недовго посидівши, поговоривши, я зрозуміла, що ми тридцять годин у дорозі (а начебто минуло пів життя). Нарешті горизонтальне положення — я лягла спати й умить заснула, але поспати, на жаль, довго не змогла. Кімнатою бігали коти й нишпорили по всіх сумках, але найжахливішим було хропіння чоловіка, що розташувався поряд зі мною. Він хропів геть нестерпно, я чекала з годину, сподіваючись, що це незабаром закінчиться. Але дарма.... Тоді підійшла до чоловіка, розбудила його і попросила повернутися на бік, пояснивши, що не можу заснути через хропіння. Чоловік спокійно повернувся і перестав хропіти, а я поспала кілька годин у тиші.

Наступного ранку ми прокинулися зовсім рано і пішли на автобусну зупинку. Вже о 6:00 стовбичили там, чекаючи на рейсовий автобус до митниці. Чекали до 9:00, а його так і не було, тимчасом як людей дуже побільшало. Щоб якось організуватися, люди вишикувались у чергу, де першими стояли жінки з дітьми, а потім усі інші. Подивившись на цю кілометрову чергу до автобуса, ми наважилися йти пішки. Все б нічого, але попереду — 13 кілометрів із валізами в руках... Слава Богу, що на 9-му кілометрі нас підбрав мікроавтобус, і решту шляху ми доїхали. Прибувши на кордон до обіду, я відчула, що геть не маю сил, страшенно болять ноги, а руки вкрились мозолями. Ми зайняли чергу на перетин кордону. Український пост проминули швидко, а ось на польській митниці довелось маринуватися кілька годин (зимової пори ці кілька годин здавалися цілим днем). Дякуємо чудовому персоналу, який роздавав гарячу їжу — теплий супчик був якраз. Ну, ось ще трошки, і ми проходимо польський кордон. І тепер запитання: а як далі? Як їхати? Нас садять у якийсь автобус і везуть у незрозумілому напрямку. Потім, уже в автобусі, повідомляють, що везуть на перевантажний пункт, звідки розвезитимуть далі. Волонтер називав напрямок, і люди, які хотіли туди їхати, підносили руки.

Я побачила високого чоловіка, атлетичної статури, з табличкою «Берлін». Він поглянув на нас і озвався російською мовою: «Вам треба до Берліна? На вас там хтось чекає?». Я відповіла, що нам треба до Північної Вестфалії, нас там чекають і через Берлін буде швидше. Чоловік, хвилину подумавши, погодився допомогти. Прямуючи до машини, ми познайомилися, а вже біля машини зустріли ще одного чоловіка, молодшого віком. Чоловіки поклали наші валізи в багажне відділення, і ми рушили в дорогу! У дорозі ми трохи поговорили й дізналися, що наші рятівники приїхали з Берліна до Пшемисля для того, щоб забрати знайомих із Києва, які мусили, як і ми, тікати від війни. Але у тих щось не склалося, вони не приїхали. І щоб не повертатися порожніми, чоловіки вирішили допомогти бодай комусь. Ми виявились тими, кому цього дня всміхнулася доля. І тими, кому пощастило зустріти таких добрих людей. Ми їхали довго, але на душі було спокійно. У думках періодично лунало: «Ми живі».

До Берліна ми дісталися ввечері. Нас дуже гостинно прийняла одна молода сім'я. Вони виділили нам окрему кімнату, постелили постіль, дали все потрібне. На кухні вже приготували вечерю, було тепло та затишно. Я прийняла душ (ох, як добре просто помитись теплою водою). Нас запросили поїсти, але через важку дорогу, повну стресів, апетиту взагалі не було, тож мама залишилася в кімнаті, а я пішла випити чашку гарячої кави та поспілкуватися з людьми, які нам зарадили в нашому лихові! За це їм окрема подяка

та низький уклін! Це був приємний вечір із приємними людьми! Ми трохи поговорили, і я, стомлена, впала в м'яку й теплу постіль і солодко заснула. Ми добре відпочили. Всі вчорашні гості вже роз'їхалися, була сама господиня з маленькою донькою та нянькою. Нас смачно нагодували. Раніше я такого не куштувала, це були традиційні страви французької кухні. Було смачненько... ням-ням. Ми зібрались і прогулялись Берліном, а далі господиня особисто провела нас на вокзал і посадила на потяг до Хамма, де ми пересіли до Мюнстера. Увечері прибули до Мюнстера, де на нас чекав мій друг. На пероні він підбіг і з усмішкою на обличчі обійняв мене. Було дуже приємно. Вдома вже все наготували до нашого приїзду, кожному запропонували кімнату з новою постільною білизною. На столі стояла вечеря. Це було мило.

Уранці я довго лежала в ліжку і згадувала все, що сталося з нами за цей короткий проміжок часу. Я досі не йняла віри, що колись доведеться прокинутися від звуків ракетних вибухів з думками: «В УКРАЇНІ ПОЧАЛАСЯ ВІЙНА!».

A.

Перебувала в США, коли розпочалася війна.

8 серпня 2022 року

Я не впевнена, чи варта моя історія уваги. Мене не було там о 5-й ранку, коли розривались бомби. Я не проводила нескінченні години в бомбосховищах. Не евакуювалася, страждаючи в кілометрових чергах, сповнених криками жінок і дітей. Не слухала бомб і сирен, лежачи у ванні, й не молилася, щоб залишитись живою. Ні.

Я виїхала з України за день до війни. Мій хлопець виявився одним з небагатьох, хто відчував, що ось-ось щось станеться, тому купив мені квитки, сказавши, що маю вибрати, яку сукню одягну на зустріч із ним у Парижі за два тижні. Він поцілував мене на прощання і додав, що чекав на мене 25 років, тому може почекати ще трохи.

Чи треба почати з початку?

Останні три з половиною роки я прожила у США. Прибувши сюди, щоб утілити свою американську мрію, я геть не сподівалася, що не зможу повернутись додому протягом двох з половиною років через пандемію COVID і проблеми з візою. Лос-Анджелес під час пандемії став для мене одним з найсамотніших місць у світі, й було важко не бачитися з родиною та друзями так довго. Щоразу, коли я чула слово «дім», на очах виступали сльози, а серце розривалося. Боротьба з відмінностями американського мислення, моїми фінансовими труднощами, нескінченною рутинною роботою та спробами втілити свою мрію вимагали багато. Дім став міражем, якого я ніяк не могла досягнути й в окремі моменти почувалася сиротою. Моєю мантрою дня було: великі перешкоди відчиняють великі двері. Я знала небагато про те, що мало статися. Все набуло перспективи.

Нарешті, після шести місяців туди-сюди з моїми юристами, купи грошей і стресу, мені схвалили візу. Нарешті! Хоча, хай як це смішно звучить, того дня, коли отримала дозвіл, я захворіла на COVID, що тоді здавалося великою проблемою. Насправді це був подарунок. Начебто хтось скеровував мене, нашіптуючи: незабаром важливі події, тому краще побудь там, де ти є.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

10 січня я прилетіла до України. Я прилетіла додому. Україна за місяць до війни була найкращим місцем, де можна побажати опинитися. Повітря дихало життям і любов'ю. Принаймні для мене. Лише прилетівши, я зрозуміла, що моя мрія забрала у мене так багато — змогу бути поруч з тими, кого я люблю найбільше. І після стількох подорожей я зрозуміла, що дім — там, де серце й душа.

Закохатись у хлопця, якого кохала ще в першому класі, ще більше ускладнило ситуацію. Після божевільних ночей, сповнених шампанського, кохання та музики, ми вирішили, що у нас усе вийде — якось вдасться жити на дві країни: США та Україну. Уперше за довгий час я відчула, що таки зрозуміла своє життя.

А як щодо перспективи війни? Люди говорили про неї, але ніби про одну з тих проблем, про які говорять, але не ставлять у пріоритет. Насправді не сприймають серйозно. Мало хто вірив, що можлива повномасштабна війна.

Але щось витало в повітрі. Життя було таким насиченим. Життя було таким інтенсивним. Ніби все найкраще має трапитись із тобою, перш ніж пекло прийде на Землю. Ніби тобі дано так багато любові, що є за що триматися, коли настане темрява. Після початку війни ми постійно цитували Лео Ді Капріо з фільму «Не дивись угору»: «У нас справді було все». А ми цього просто не знали. Хоча я знала. Я знала, що вони мали все. Тому що були вдома.

І тоді це сталося. У перші дні тобі просто хотілось померти. Ти був приклеєний до свого телефона, і ти відчував, що пекло порожнє, тому що всі демони тепер в Україні. Ти спав чотири години на добу, а решту часу евакуював людей, згуртовував людей, допомагав людям. За один день уся нація стала єдиним організмом, і той дихав. У глибокому шоку, але безупинно добровільно допомагаючи. Люди з усього світу об'єдналися проти зла. Всі. Крім російського народу.

Упродовж першого тижня ми думали, що це закінчиться наступного дня. Упродовж першого тижня ми думали, що росіяни будуть протестувати та змусять це припинити. Українці в усіх соцмережах закликали своїх російських колег, друзів і родичів вийти на вулиці. Протестувати. Сказати правду про війну, про те, що сталося: Росія напала на Україну. Висловилися окремі росіяни. Окремі залишили країну. Але маси підтримали Путіна, війну та вбивства. Чому? Як?

Моїй родині пощастило. Всі вони проживали в Харкові. Батьки вирушили у відпустку за два дні до війни. Вперше за два роки — які шанси? Перші два тижні тітка пробула в Харкові, здебільшого у ванні, пила шампанське, нама-

гаючись не збожеволіти. Вона телефонувала мені та просила порозмовляти про чоловіків, бо це було єдине, що мало значення. За два тижні вона евакуювалася з однією валізою до Німеччини. Там вона зустріла чоловіка, шалено закохалася в нього, абсолютно не знаючи німецької, і тепер збирається вийти заміж. Вона не знає навіть англійської.

Дідусь і бабуся, як і багато людей похилого віку, спочатку відмовились їхати. Але потому, як біля їхнього будинку влучила ракета, зрештою погодилися. За тридцять годин вони дісталися заходу України, і їхні родичі, яких вони не бачили понад двадцять років, щиро прийняли їх у свій дім і своє життя.

Відколи спалахнула війна, я не переставала міркувати про природу насильства. Я читала «Айхмана в Єрусалимі» Ханни Арендт і «Добрих» Джонатана Літтла. Й ось кілька думок, які у мене виникли: державний механізм складається з такої самої крихкої агломерації піску, як і крупинки, що подрібнюються в ній. Він існує тому, що всі — навіть його жертви — погоджуються, що той має існувати. Без Айхманів, Вишинських, а також без залізничних стрілочників, виробників бетону та державних бухгалтерів Сталін чи Гітлер є не чим іншим, як бурдюком, роздутим ненавистю та безсилим терором. Те, що більшість керівників винищувальних процесів не були ані садистами, ані соціопатами, тепер загальновідомо. Звісно, були садисти та психопати, як і на всіх війнах, і ці люди справді скоювали невимовні звірства, правда. Правда й те, що СС могло активізувати зусилля, щоби тримати цих людей під контролем. Але нормальні люди, як-от ми з вами, саме вони створили нацистську Німеччину.

Отже, справжня небезпека для людства — це я, ти, твоя двоюрідна сестра, Софія чи Оля... Та, що має три освіти, володіє кількома мовами, живе в Москві й телефонує тобі, щоби сказати, що російська армія не винна, а винні українці, які нападають самі на себе, і що їм буде так соромно, коли правда виплаве. І зрештою... кого звинуватити в усьому цьому насильстві? Хіба воно не частина всього? Кого звинуватити в убивстві шістдесятип'ятирічного чоловіка на велосипеді, який їхав додому? Дев'ятнадцятирічного солдата, який його вбив? Його командира? Людину, що пише фейкові новини, щоби люди справді повірили, що ведуть справедливую війну проти нацизму? Маму солдата? Його вчителів у школі? Його друзів чи дівчину? Може, того солдата гвалтували все дитинство, а ваш двоюрідний брат не помічав або вдавав, що не помічає його болю? Хто? Хто більше винен? Хто відповідальний більше за інших? Хто винен? Усі чи ніхто?

Пам'ятаю книгу Ханни Арендт «Айхман в Єрусалимі», де авторка розвинула концепцію банальності зла. Айхман був відповідальним за розстріл тисяч євреїв під час Другої світової війни. Непоказний чоловік. В окулярах. Спокійний. Він не потонув у провині. Сидів на суді та спокійно визнавав усі жахливі злочини, у яких його визнали винним. І ти читаєш, якою простою була брехня, що її він говорив собі. І як переконливо це робив. Як він знаходив виправдання кожному своєму вчинку. Ба більше, на погляд німців, апелював до законів Третього Рейху — саме того, за що багато офіцерів СС отримали лише п'ять або десять років ув'язнення. Якийсь час німецька нація жила у світі майстерно виплетеної брехні, інакше їй було б занадто важко. Брехня часто виявлялася суперечливою, але ніхто не вважав це проблемою. Те саме стосується Айхмана. Його дар боротися з ганьбою, живучи у світі найжахливіших кліше, зробив його мирним, попри тисячі мертвих душ на закривавлених руках. І це найстрашніше. Звісно, колись буде подібний суд. Росіянин постане перед суддями та спокійно та холонокровно пояснить, що він просто виконував накази. Може, журналісти переконуватимуть, що той був хорошим сім'янином. Військовий злочинець із трьома дітьми.

Багато солдатів російської армії — неосвічені люди з найменших міст росії, які бачили тільки бідність, насильство та гвалт. І тепер усе це вони приносять до наших домівок. Замість ідей, свободи, подорожей, освіти чи смачної їжі їх годували ідеєю, що вони з найбільшої нації у світі. Вони гадають, що мають право на все, оскільки рятують світ від нацистів. Життя для них не святе. Нічого святого немає. Вони лише маленький інструмент у руках уряду. Хто має найбільшу владу, той має право вбивати. Однак вони єдині, хто вірить у справедливість цієї війни. Всі їх ненавидять. Реальність така, що у них немає справжнього ворога, тому вони його створили, а тепер наповнюють себе фальшивою славою за боротьбу з ним.

Вони не зупиняться. Подивіться на них. Подивіться на їхні обличчя. Подивіться, що вони говорять. Подивіться, скільки в них ненависті. Сумна реальність полягає в тому, що в росії людське життя не є святим. Це тільки іграшка в руках уряду, а вбивство — гріх у його біблійному розумінні — стало тактикою розв'язання конфлікту. Будь-якого конфлікту. Російська влада вбивала й убиває людей, і ніхто не може цьому протистояти. Ба більше, основна частина населення це підтримує.

На своїх крихітних кухнях радянської епохи російські люди переписують минуле і вирішують, що якихось дітей треба вбити, якихось жінок згвалтувати, а якихось чоловіків катувати чи стратити. І це для них єдиний спосіб

надати сенсу своєму жалюгідному життю. Вони присвоюють собі право вирішувати, хто має страждати, а хто — ні. Життя там не святе. Немає нічого святого.

Найгірші з них помруть, а найкращі з нас не виживуть. Бо наш народ захищатиме майбутнє від цих людей без освіти й моралі.

Я знаю, що ми, українці, переможемо. Не тому, що світло завжди перемагає темряву. А тому, що ми всі знаємо, за що боремося. Відтепер кожен зрозумів свою роль і те, що може зробити для власної країни.

Аделіна Мокляк

Дата народження: 18 червня 1996 року.

Звідки: Харків.

Професія: музикантка.

Уперше стикнулася з війною: січень 2014 року,
під час Євромайдану в Києві.

Місцеперебування на момент початку
повномасштабного вторгнення: Київ, музична
студія на вулиці Кудрявській.

Вимушено переїхала до Берліна.

3 листопада 2022 року

Десь за місяць до повномасштабного вторгнення ми з подругами створили чат «Тривожна валізка», хоча ніхто з нас серйозно не сприймав імовірність початку війни. У чаті ми жартували, домовлялися, як разом купувати квіти, спілкувались про що завгодно, крім самої війни. Ми не мали спеціального плану, натомість прагнули жити та розвиватися, утілювати багато творчих і побутових задумів у найближчому майбутньому. Напередодні війни ми з подругами списалися в чаті, щоби переглянути ввечері фільм у них удома. Пам'ятаю, наче це було вчора, що дивилися двосерійний трилер, але я майже відразу відчула втому, буквально після першого епізоду, близько десяти години вечора. Тож напередодні війни я повернулася додому раніше, ніж зазвичай. Повернулася додому і міцно заснула.

Уранці я прокинулася від вібрацій: моя мама чотири рази телефонувала мені. Усі чотири рази я відхилила дзвінок. Якийсь час лежала в ліжку та раптом вирішила зайти в телеграм. Мені написала моя подруга Оля, що вже якийсь час як поїхала до Парижа на навчання. Щось на кшталт сухого: «Почалася війна, ти вже знаєш?». Було десь о пів на п'яту ранку, і я набрала маму. Вона розповіла мені, що пів години тому обстріляли аеропорт Бориспіль, що на власні вуха чула вибухи з нашої квартири у Харкові, й сказала що нікуди з Харкова не поїде. Мені ж звеліла негайно збирати речі. Після цього я сім разів набирала своїх подруг із чату (вони тоді були парою), насилу розбудила

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

їх і заходила повільно, але дуже зважено збирати валізу, потім другу. На той момент я ще не злякалася, але вже усвідомила, що до цієї квартири, може, ніколи й не повернуся.

Десь за годину я вийшла надвір і взялася шукати свою машину (не знаю, з якої причини, але абсолютно забула, де припаркувала її напередодні). Я сіла за кермо і згадала, що бак повністю заправлений, а масло змінене ще декілька тижнів тому. Дуже радіючи цьому факту, я під'їхала до під'їзду, щоб не так важко було вантажити валізи. Разом з речами не забула прихопити й кий для більярда — подарунок моєї мами, вона навчила мене грати ще тоді, як мій зріст давав змогу ледве дотягтися до стола.

Дорогою до будинку дівчат я підбрала одну з них, Богдану, біля банкомата в центрі Києва. Ми випили кави, поїли. Дівчата нікуди не хотіли вирушати, а я сказала, що точно прямуватиму до Берліна завтра вранці. Ми сіли в машину і поїхали до нашої спільної студії, де одна з дівчат, Аліна, займалася скульптурою, у сусідньому приміщенні я — музикою, а в третій кімнаті наша подруга Антігона — відеоартом. У студії ми весь час були прикуті до мобільних телефонів, хтось вигадав сховатися в бункері відомого клубу на Кирилівський, на що я віджартувалася: «Поїхали відразу до Бергхайна». Потім до нас приєднався знаний український художник Нікіта Кадан, ми купили горілку і почали напиватися. Коли дійшли до кондиції, я взялася повільно пакувати програвачі вінілу та синтезатори, а дівчата запропонували пригнати мікроавтобус, аби вивезти всі скульптури, вініли й обов'язково евакуювати якомога більше людей. Геть п'яні, ми попелелися за тим розмальованим кольоровими фарбами мікроавтобусом. Водити, крім мене, ніхто не вмів, тому я сіла за кермо, але раптом усвідомила, що не можу нічого зробити, бо трансмісія автівки механічна. Телефоном власник автобуса пояснив мені послідовність дій, і ми зрушили з місця, щоб не гальмуючи докотитися до дому. Уже біля дому я допетрала, що пробила колесо, й, зазирнувши під капот, побачила чорне як смерть масло. Усе в комплексі дало зрозуміти, що ідея з автобусом не спрацювала. Ми подивилися бомбосховище, набите переляканими людьми, і вирішили, що наш єдиний варіант — їхати завтра вранці.

На ранок 25 лютого все було як у тумані — дівчата плакали, пакували малюнки художників і валізи. Навігатор підказав виїжджати з міста, символічно, через проспект Перемоги, де, втім, був величезний затор: рухалася важка техніка. Ми не знали, танки якої країни виїжджають із лісу на околицях Києва.

Так, три дівчини, я, Богдана й Аліна, у машині «субару імпреза» без жодного плану залишають країну. Дякувати Богу, Богданин вітчим, картограф, побудував нам найвільніший від заторів маршрут. У Білій Церкві — 30 кіло-

метрів від Києва — мій співробітник підказав точку, де можна знайти бензин, бо на інших паливних станціях пального вже не було. Ми купили багато п'ятилітрових пляшок з омивачем скла, і Богдана заходилася спорожнювати їх, заливаючи в склоомивачі інших машин із черги. Ми набрали тридцять літрів бензину в ці пластикові каністри та ще десять літрів розлили у дволітрові пляшки з-під кока-коли. Я зателефонувала мамі та запитала, чи можна курити в машині, на що вона відповіла, наче робила так у 1990-ті. Я вирішила, що ми не куритимемо. Потім почалося бомбардування Вінниці, де перебувала наша третя сусідка по студіях, Антігона. Місця в машині вже не було, але ми надумали її примостити на вінілових програвачах technics 1210 mk2 (це місце ми назвали «квазімодка» — алюзія до Notre-Dame de Paris, бо той, хто сидів на ньому, мав згинатися у три погібелі, як Квазімодо). За 50 кілометрів від Вінниці я побачила гігантський затор, тож з огляду на нашу колективну втому і тотальний дефіцит пального, ми домовились не ставати в затор, а прямувати до найближчого села та просити прихистку до наступного ранку. Це було зовсім маленьке село, воно складалося з однієї вулиці. Наприкінці вулиці я помітила відхилену хвіртку та світло, яке падало з вікна. Я вийшла з машини, постукала у вікно, пояснила ситуацію та попросила переночувати. Двері мені відчинив сорокарічний з вигляду чоловік із рушницею. Він вислухав мене, попросив глянути мій паспорт, після чого зателефонував своїй мамі. Потім наша машина, у супроводі команди з десяти озброєних чоловіків, представників місцевої територіальної оборони, тихцем покотилася до іншого будинку, де літня жінка постелила нам два ліжка у двох вільних кімнатах. Уранці ми поїли суп, подивились разом із бабусяю промову президента Зеленського, запропонували їй грошей за ночівлю, на що та відмовилася, подякували та зібрались далі. Ми повернулися на трасу Вінниця — Тернопіль і зрозуміли, що затор став ще більший від учорашнього і ще повільніше рухається. Тут я помітила, що в ліс старою односмуговою дорогою, вимощеною бруківкою, сунуть позашляховики й окремі з легкових машин. Наша машина мала повний привід, і ми звернули на ту дорогу. Це були сімдесят найгірших кілометрів мого життя: дном машини ми що 10 секунд бились об бруківку, хаші дряпали нам двері з обох боків, я кермувала майже стоячи, покриття стільникової мережі не було, ще й дівчата раз по раз плакали. Так тривало майже 3 години. Це закінчилося, коли ми наблизились до міста Тернопіль, що ближче до Заходу України. І тут, під час повітряної тривоги, Аліні спала на гадку «геніальна» ідея, щоб ми вчотирьох негайно йшли до військкомату, вступати до лав Збройних сил України. У військкоматі Аліна зі своїм дипломом Академії дизайну та мистецтв почала шукати місця в черзі, ми з Богданою стояли осторонь. І раптом я

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

дуже гучно, істерично просто, розсміялася. Богдана заспокоювала мене, а навколо стояли міцні чоловіки, які, найімовірніше, не розуміли моєї реакції. За годину Аліні відмовили, ми сіли в машину і поїхали до Львова. У Львові затрималися на тиждень: там було досить спокійно, а на повітряну тривогу майже ніхто не зважав. Одного разу ми зателефонували до поліції, бо нам здалося, що в нашому будинку живе диверсант — мовчазний чоловік, який ніколи не вітався. Наприкінці тижня нас набрала Алініна мама, сказала, що ми маємо придумати надписи для білбордів на трасі Харків–Белгород (росія), якою рухалася до Харкова важка техніка. Ми почали брейншторм. «Більш чесно здатися, аніж померти». «А ваша мама знає, де ви?» Слогани народжувались у голові швидко та дуже природно. Тоді я вперше відкрила свій ноутбук — подивитися російську пропаганду, бо, може, говорити до тих солдатів їхньою мовою виявилось б для них зрозумілішим. Наша основна мета була їх зупинити. Ступінь наївності, пацифізму усвідомлюю лише зараз. Я працюю у сфері інформаційних технологій, тож після під'єднання до мережі інтернет швидко зауважила, що мій процесор сповільнився й оперативну пам'ять почали завантажувати невідомі процеси. Ми перевірили історію логінів у телеграмі та фейсбуці й побачили, що у три з чотирьох наших телефонів входили з незнайомих нам місць. Я відразу оголосила дівчатам, що на ранок ми перебираємося до Польщі: через зламану мережу не зможу працювати, а відтак заробляти собі на життя та допомагати мамі. Це неприпустимо для мене в умовах війни. Богдана дуже не хотіла їхати, й ми з Аліною домовилися, що в крайньому разі зв'яжемо її (Аліна навіть заготувала мотузки). Це був перший «дзвіночок». Ми взялися виносити з орендованої квартири у Львові до машини наші речі, Аліна вирішила залишити свою найбільшу валізу, щоб начебто евакуювати на кордоні більше людей. Як з'ясувалося потім, валізу Богдани з дитячим альбомом вона теж чомусь покинула у під'їзді. Ми слухали «Океан Ельзи» — найдраматичніший український рок-гурт, доки прямували до пропускного пункту Краківець. За 30 кілометрів до кордону, біля блокпоста, Аліні заманулося вистрибувати з вікна машини. Ми зупинилися, почали заспокоювати її, натомість вона дістала з кишені балончик для відлякування диких тварин і приснула нам в очі. Працівники поліції з блокпоста побачили це, прив'язали Аліну до стовпа та викликали «швидку». Антігона весь цей час стояла біля машини та хрестилася. Зв'язана Аліна в супроводі поліціантів опинилась у кареті «швидкої медичної допомоги», ми розвернули машину і помчали до лікарні. Ін'єкція заспокійливого та три години розмов не допомогли їй отямитися. Аліна вирішила повертатися до Львова, але її батько вирішив когось по доньку та поклав її до психіатричної лікарні на наступні два

тижні. Ми ж відкашлювали балончик і безупинно плакали, доки перетнули кордон, дісталися до Кракова та заселились у готель. Я вирішила розміститись у кімнаті з Богданою (відтоді ми так і живемо разом). Я люблю її, передусім як друга, хоч інколи ще й вечорами. Ця історія тому не така драматична для мене, попри те, що моє ліве око досі бачить трошки гірше за праве.

Уже 8 місяців ми в Берліні. Спершу мені все подобалося, і я не сумнівалася, що рішення обрати життя без війни було правильним. Але річ у тім, що неможливо обрати життя без війни, коли у твоїй країні триває жорстока щоденна боротьба за свободу, спротив, який щодень забирає сотні життів. У моєму житті стали дедалі частіше лунати новини про смерть тих, кого я знаю особисто. Мама залишилася жити в Харкові, зробила у підвалі ремонт, і весь цей час вони із сусідами використовують його як бомбосховище. Наш будинок стоїть у самому центрі, біля будівлі Харківської обласної адміністрації. Це зараз єдиний у всьому кварталі будинок із вікнами. Одного разу, не повіривши мамі, я попросила зняти відеопідтвердження цьому. Все тому, що щоранку я прокидаюсь і починаю читати новини — здебільшого погані. Мені навіть здається, що в цьому світі більше немає гарних новин.

Нагадаю, мені всього 26 років. Останні три місяці мені геть погано, я щоранку зриваюсь о 5:30, бо більше не можу спати й дуже чекаю на свій запис у клініці Шаріте наприкінці листопада. Постійна тривога займає все більше та більше місця в моєму житті, забирає все більше та більше часу. Основна причина її — усе те, що відбувається, і моя неспроможність цьому зарадити. Я продовжую сплачувати податки в Україні. Моя заробітна плата дедалі зменшується через інфляцію, і попри багато пропозицій змінити роботу, я на це не йду. Я не можу не віддавати своїй країні те, що маю. Я не можу не підтримувати тих, хто боронить мою країну. Я не можу щодня не читати жахливі новини. Я не можу не перейматися відсутністю електрики в Україні через розбомблену критичну інфраструктуру. Я не бачила на власні очі ні бомб, ні жахливих зрущань із цивільних, ані ракет, ані руїн. Але не можу цього не відчувати. Це немовби фантомний біль, який, переконана, назавжди залишиться зі мною. Чи хотіла б я мешкати в Німеччині все своє життя? Зрозуміло, що ні. Найбільше в цьому світі я хотіла б повернутися до України, у мій мирний Київ, відвідати маму в Харкові. Погуляти тими вулицями, де гуляла зовсім маленькою. Але останнє вже нереально, бо всі ті вулиці мертві, там руїни, і навіть школа, де я навчалась, розбомблена. Німеччина, безперечно, — гарна країна, але переїжджаючи кудись вимушено, ти ніколи не почуватимешся як удома. І хай чого б ти досяг, усе здаватиметься незначним, коли на твоє місто

в цей час росія скеровує ракети. 50 ракет було вчора. «Масований ракетний обстріл» — усі ці місяці є найуживанішим словосполученням. «Ядерна війна» — за уживаністю на другому місці.

Росія каже, що воює з нацизмом. Це просто абсурд, бо моє коріння з єврейської родини, і я знаю, що таке нацизм, принаймні тому, що моя родина мусила змінити прізвище під час Другої світової війни. Думаю, саме явище нацизму породило в людства стійке переконання в ненависті до нього. Навіть у цьому питанні кремль не вигадав нічого нового, бо така політтехнологія має назву «нівелювання проблеми». Агресор підмінює поняття нацизму в такому масштабі, щоби впливати на населення всієї країни та вести криваву війну; не можу повірити, що у 2022 році ми маємо нещастя цього зазнавати. Бомби, ракети й артилерія влучають у музеї, бібліотеки, університети — об'єкти, які ніяк не відновити. До росії примусово переміщують дітей з окупованих територій, щодня жертви серед цивільного населення... Нічого не нагадає? Які ще потрібні докази, щоб зупинити цей кровожерливий геноцид?

Я не розумію, як усе так сталося і чому. Та найбільше не розумію, чим завинило людство. В Європі вже 8 місяців палає кривава війна, і ніхто не спроможний її зупинити. Ця війна забрала у мене так багато всього, що я власноруч будувала копіткою працюю, усе, що я так любила. Тепер ця війна день за днем починає забирати й тих, кого я люблю. Проте я переконана, що одного дня ми переможемо, а рашизм, сподіваюсь, останній у світі вияв етнічного націоналізму, буде покарано. Ми — українці, євреї, зрештою всі народи та нації в коаліції — здатні зупинити це раз і назавжди.

Ольга Афанасьєва

Дата народження: 3 березня 1986 року.

Звідки: Суми.

Професія: керівниця київської філії
ІТ-компанії ELEKS.

Місцеперебування на момент початку
повномасштабного вторгнення: Південь Італії.

Випадково уникла війни 30 грудня 2021 року.

8 серпня 2022 року

Наприкінці січня 2022 року я лежала на дивані на Півдні Італії й думала, як же так сталося, що майже на рівному місці зламала ступню. Це мій перший перелом у житті, і я не прихильниця екстремальних видів спорту. Як Джої із серіалу «Друзі», який зводив очі під стелю у день свого тридцятиріччя зі словами: «Господи, за що? Ми ж домовлялися!». Домовлялись, що я не ламаю кінцівки, займаюся йогою та не катаюся на лижах!

У лютому я мала план повернутися до Києва та Сум — навідати сім'ю, сходити на роботу, глянути, як там дім. Перелом заблокував переїзди, і найвіддаленіша моя «подорож» була до сусідньої кімнати стрибками на одній нозі.

Історія про те, як війна заскочила мене там, де я, може, виявляюся найбільш корисною, почалась 30 грудня. Відсвяткувавши католицьке Різдво з моїми батьками у північно-східній частині України, ми з чоловіком вирушили на Південь Італії. Зустрічати Новий рік на його Батьківщині. Дорогою ми розмовляли про війну, яка, за теорією чоловіка, має ось-ось спалахнути. Я сперечалася. Адже ми, українці, вже восьмий рік живемо з війною в Україні, й нею не здивувати. Думки та розмови про початок повномасштабної війни драгували й не видавалися серйозними, попри те, що на роботі ми також готувалися до такого сценарію.

Іншою темою нашої розмови під час поїздки автівкою завдовжки понад 3000 кілометрів став собака. Ми давно говорили про те, що було б гарно завести мопса. Звісно, я хотіла собаку, але розмови про нього в моїй голові були

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

такі самі далекі, як і ризик повномасштабного наступу сусідньої держави на Батьківщину.

Щоби згаяти час у дорозі (так думала я), чоловік запропонував пошукати в інтернеті притулки для собак і зателефонувати туди. Ми перетинаємо траєкторію весь італійський чобіток — унікальна нагода завернути до будь-якого містечка. Коли кількість дзвінків переважила за другий десяток, десь біля Флоренції, нам відповіли, що є двомісячні брат і сестричка й можна на них подивитися. Скорочу довгу розповідь, сказавши, що нам справді пощастило, бо майже траєкторією руху, за кілька годин до дому, ми знайшли нашого собаку й тепер планували зустрічати Новий рік уже втрьох.

Так план перебування в Італії протягом кількох тижнів скорегувався. Новий план передбачав підготовку документів і щеплень собаці, щоб можна було повертатися до України. Тобто ми мали залишатись іще до кінця січня. Момент повернення додому, до Києва, як ми вже знаємо, відклався ще й через перелом ступні...

І ось у лютому 2022 року я лежала й думала про всі ті нетипові для мого життя обставини. Не розуміючи, як і чому вони спіткали мене. Фінальний візит лікар запланував на вечір 24 лютого...

Кілька днів перед війною тривога наче висіла у повітрі. Через новини передчуття чогось жахливого стало майже фізичним. Увечері 23 лютого ми в компанії отримали звістку, що на своєму робочому місці передчасно помер її засновник. Це було повним шоком для всіх. Треба пояснити, що нашу компанію заснувала сім'я інженерів і вона є однолітком незалежної України (минулої осені ми відсвяткували її 30-річчя).

На ранок ми з колегами домовилися відзвонитись о 9-й, хотіли вшанувати цим співвласника компанії. Дзвінку не судилось відбутися.

24 лютого. Це був початок нескінченного дня, що розтягнувся на місяці. Він вочевидь триває й досі. Як завжди у мирний час, мій батько пішов на роботу, і я ледве дочекалась на його повернення додому, щоби трохи заспокоїтися. Моє рідне місто розташоване мало не на самому кордоні з державою-загарбником. Хоча це начебто була й «нецікава» зона.

Згадуючи все, що коїлося, досить важко лінійно оповідати. Ще й мій мозок налаштовано так, що знаходить у минулих подіях натхненні та позитивні моменти, які хочеться залишити в пам'яті, витіснивши катастрофічні. Але, як писав Ернест Гемінгвей: «Немає нічого гіршого за війну». На жаль, ми мали нагоду відчути це.

Першого ранку війни я зрозуміла, чому (можливо) так склалося, що собака та перелом заблокували мій виїзд до України. Напевно, вищі сили з'ясували, що клавіатура й інтернет є моєю потужною зброєю. І почалося.

З раннього ранку 24 лютого ми заходилися допомагати евакуйовуватись друзям і колегам зі східних та центральних областей, а також із Києва. Брали на себе все — від пошуку транспорту до координації траєкторій руху. Впродовж перших тижнів декілька сотень наших колег і членів їхніх сімей перебравалися на західну частину України та за її межі.

Перші місяців три я прокидалась о 4-й чи 5-й ранку, щоби перевірити ситуацію в рідних Сумах — будила маму і, випитавши, чи все окей, лягала знову до 8-ї, щоби потім узятися до чатів, за роботу.

Із сім'єю ми намагалися бути на зв'язку постійно. Намагалися балансувати між спокоєм для близьких (не впевнена, що це вдавалося) та власними хвилюваннями від постійного потоку новин. Мені здається, що сльози приходили щогодини, і я вже майже звикла до них.

Одразу скажу, що моя сім'я відмовилась їхати будь-куди, попри численні вмовляння. Робота, відповідальність, рідне місто. Дуже важко прийняти те, що твої батьки — дорослі люди та мають право на власне рішення.

Розуміння

Уранці наші друзі проривалися з Києва до нас, на Південь Італії. Це був тільки початок повномасштабної війни, і велика паніка панувала всюди. Для перетину кордону в друзів не було страховки на авто, і я спробувала придбати її онлайн. Знайшла вебсайт, оформила і чекаю поліс на пошту.

Спливає час. Поліс на електронну пошту все не приходять. Повертаюся на сайт і пишу у віконечко онлайн-підтримки. За якийсь час отримую відповідь дівчини-оператора: «Вибачте за затримку, була тривога, і ми сиділи в бомбосховищі... Зараз надішлемо поліс, хвилинку».

Тепер цими словами не здивуєш. Але то був перший день, і розуміння того, що відбувається, вдарило блискавкою.

Перші тижні моє рідне місто й область заблокували окупанти. Будь-які в'їзди-виїзди були неможливі. Перші «зелені коридори» потрапили під обстріли. Не минулося і без жертв. У той час ми з двоюрідним братом розгорнули активну волонтерську роботу. Я — поза Україною, а він — у ній. Пошук памперсів, харчових продуктів з тривалим терміном зберігання, аптечок тощо. Ще один важливий блок нашої теперішньої реальності.

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Не можна було просто взяти та й переправити чи надіслати автівку до Сум. Навички проектного менеджменту, логістики й управління за умов стресу точно знадобились і прокачались у всіх нас. І тут я дуже відчула нашу *єдність*. Усе, як у кіно чи анекдотах: ти звертаєшся із запитом, і колеги чи просто малознайомі люди без зайвих запитань беруться шукати шляхи допомоги. І навпаки.

Ця війна стала для нас самих про велику людяність українського народу, про єдність і про віру. Такі звичні слова. Проте такі сильні відчуття.

Про роботу

Рятувала робота. Вона надавала сенсу нескінченним дням без сну та скролінгу новин у телеграм-групах.

На роботі ми запровадили щоденні мітинги з командою колег із Києва та східних областей, аби кожен, хто потребує підтримки (і фізичної, і моральної), знав, що є цей простір. З часом усі більш-менш звикли до ситуації (дивно, але людина призвичаюється до всього?). На той момент це було найскладнішим — надто багато вільного часу. Порожнечу перекривали лише відстежуванням новин і засипанням батьків запитаннями: «Ну як ви?». Але чи найкращий це варіант? Тому прихід понеділка був, у певному сенсі, полегшенням: ти зайнятий справами, а отже, маєш менше часу на сторонні думки та страхи. Хто б міг подумати — шах і мат стереотипам.

День народження

Від березня починався другий тиждень війни, і на цьому тижні був мій день народження. Дуже дивний час. Твої привітання — то донати на підтримку рідного міста. Найкращий подарунок — то відсутність тривоги. Мрія — завершення війни та все гаразд із близькими.

День видався більш-менш спокійний. [Чи треба уточнювати, що від початку війни рівень серцевих ударів за хвилину підпорядкувався тривогам у рідному місті? Apple Watch може випустити оновлення з огляду на цей фактор]. Десь святкувати ввечері здавалося дуже дивним, але чоловік і сім'я майже вмовили мене кудись вийти — уперше за два місяці...

Проте ввечері артилерійські влучання у підстанцію рідного міста. Будьякий зв'язок, а також електрику, воду й опалення (у березні на Півночі України ще дуже холодно) вимкнено. Окей, залишаємося вдома, і всі тривоги по колу. Тривоги в рідних сенсах.

Буча

За якийсь час ми всі трохи призвичаїлися до того, що відбувалося. Почався business as usual («бізнес за звичайних умов»). Пам'ятаю той момент, коли морально дозволила собі прогулянки на свіжому повітрі з вимкненим звуком частини телеграм-груп. Якось зайшла до вітальні, де працювало ТБ. Новини про Бучу. Того дня це місто в Київській області звільнили від місячної окупації та журналісти опублікували шокувальні фото й відео тортур. Не тільки десятки вбивств і скалічених доль, а й знущання окупантів, їхні нелюдські воєнні злочини. Як-то кажуть: «Ми думали, що досягли дна, але тут знизу постукали».

Кролиця та павучиха

Описуючи стан жінки на війні, не можу не згадати порятунк від війни й тваринок жіночої статі.

У нашому київському офісі мирного часу жила кролиця Лола та павучиха Матильда. З початком війни офіс тримали зачиненим, і єдиним, хто дбав про цих істот, виявився охоронець. Коли колеги опинились у відносній безпеці, ми організували акцію порятунку тварин. Кролицю через друзів перевезли до нашого офісу на Заході України, а акваріум з павучихою Матильдою залишили охоронцєві на його прохання. Дуже вже вони здружилися.

Випадковості не випадкові

Багато чого було вперше. Викладання курсу онлайн для студентів, які розпошились по всій Україні та заняття з якими переривали тривоги й сидіння у бомбосховищах. Чи доречно говорити про венчурні інвестиції, коли навколо війна?

Найщасливіший момент за час війни — зустріч з моїми батьками на п'ятий її місяць. Не знайти слів, щоб описати щастя від тієї зустрічі. Ці миті в житті — найкращі, їх треба зберегти у пам'яті назавжди.

До речі, на той візит до лікаря, ввечері 24-го, я все ж потрапила. Раніше гадала, що той день стане одним з найрадісніших у моєму житті — мені дозволили ходити обома ногами! Little did I know, що війна триває й досі, коли я пишу ці рядки наприкінці літа 2022 року.

Щойно після початку повномасштабного вторгнення я відновила спроможність читати книжки, як звернулася до відомих класичних творів про

війну. Цікаво було перечитати їх у цей момент і порівняти свої відчуття з відчуттями свідків світових війн. Чи є романтика у війні? Невідомо. І поки я пишу цю сповідь, хочеться вірити, що закінчення війни та перемога вже незабаром. Бо поки летять ракети, ми всі маємо пам'ятати слова американської суфражистки, першої жінки в Конгресі США, яка єдина голосувала проти участі країни в обох світових війнах, Джанет Пікерінг Ренкін: *«Ви можете виграти війну не більше, ніж зупинити землетрус»*.

Анастасія Груба

Дата народження: 11 серпня 1996 року.

Звідки: Київ.

Професія: сценаристка і режисерка.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Київ.

Вимушено перемістилася на захід України, повернувшись до Києва 11 серпня 2022 року.

11 серпня 2022 року

«І мертвим, і живим, і ненародженим...»

Сьогодні мені 26. Україні незабаром 31. Війні ось-ось пів року. Поки що мені пощастило вижити. Багатьом українцям — ні... Я себе ненавиджу через це. Колективний біль відчувається так гостро, що аж душить і болить у ногах. Я розриваюся на частини між фейковим бажаним миром і реальною страшною війною.

Я чітко зрозуміла, що не герой. Направду, чекала від себе більшого. Я не пішла в госпітальєри, не стала активно волонтерити та навіть не залишилася в рідному місті, коли почалося повномасштабне вторгнення. Я злякалась, розгубилася, втратила відчуття себе. Розумію, що це нормально, але мені однаково соромно.

Війна застала мене вдома, в ліжку. Був вибух, а потім телефонний дзвінок від мами. Спочатку не було страшно. Було багато адреналіну. Я сіла за кермо вперше після невеличкої аварії та проїхала пів міста, щоб вивезти подругу. Київ відчувався нервовим, але стриманим. Люди намагалися не створювати паніки, бути обережними один з одним і ввічливими. Вони уважно прислухалися до звуків і пильно дивлялися в небо. Було таке відчуття, що ця війна не надовго, що от-от усе вирішиться, треба просто перечекати день-два. Ну не може ж світ дозволити знову статися такій масштабній кривавій війні в Європі...

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Дозволив. Сталася. Що я відчуваю? Я вже нічого не відчуваю. Стільки болю та ненависті пережив кожен українець за ці пів року, що вистачило б на все життя. Думаю, що після страшних обстрілів міст, після подій у Бучі, Ірпені, Бородянці, після історій з Маріуполя й онлайн-трансляцій з Азовсталі мій організм вирішив заморозити відчуття, щоб не збожеволіти.

Варто зазначити, що поряд з ненавистю та болем було та є ще одне почуття — любов, така велика, чиста, глибока. Любов до всіх українців, які об'єдналися та взялися бити ворога, підтримувати одне одного, вірити в перемогу, навіть коли весь світ був упевнений, що страшна й велика росія захопить Україну за... скільки? За тиждень? Українці — це нація вільних людей. Ми дуже волелюбні, й саме тому досі існуємо. На мапі світу більше немає тих країн, які силкувалися нас підкорити, а ми є, і так буде й надалі. Не сумніваюся, що саме ця колективна любов веде нас до перемоги. Це наше джерело енергії, яке дуже складно зруйнувати. Адже що сильніше нас б'ють, то міцніший наш зв'язок.

Перші тижні війни я провела в дачному будинку в Київській області, разом з моєю сім'єю, хлопцем і подругою. Це були найстрашніші дні мого життя, хоча тоді я цього не усвідомлювала. Ми були зовсім неподалік зони бойових дій. Чули ворожі танки, які сунули дорогами по сусідству. Бачили винищувачі, що пролітали над самісіньким дахом. Жили під звуки вибухів, які стали рутинною. Відчули ракету, яка свистіла так голосно та пролітала так близько, що весь будинок ходив ходором. Ми бачили червоне небо від підірваної нафтобази у Василькові. Ми навчилися готувати коктейлі Молотова з публікацій у Фейсбуці, бо не мали жодної іншої зброї. Гасили поле після того, як наша артилерія винищила на ньому російські танки. До нас у підвал приходили ночувати сусіди, коли звуки боїв довкола були гучніші та страшніші, ніж зазвичай. Ми їздили по молоко та хліб до найближчого села і реально готувалися до можливого голоду. Ми спали з телефонами в руках, засинали та прокидалися в новинах. Ми не змінювали одяг, коли лягали в ліжку, бо знали, що треба бути напоготові, щоб у будь-який момент швидко дістатися укриття. Саме тому ми спали переривчасто — по 2 чи 3 години. Нас було шестеро дорослих, двоє дітей, двоє котів й один пес.

Вибухів довкола ставало дедалі більше. Ми розуміли, що окупанти за декілька кілометрів від нашого села. Ми чули їх. Молодший брат (9 років) постійно тремтів від страху. Ми не витримали та вирішили ризикнути — виїхати, поки не пізно. Два авто, переповнені людьми, тваринами та речами вирушили на захід. Ми знали, що безпечних доріг уже майже не залишилось, але нам пощастило.

Здається трилером чи горором. Єге ж? А порівняно з тим, що пережили або досі переживають інші українці — то дитячі казочки, не більше. Окупація, фільтраційні табори, полон — за цими словами криються такі нелюдські жахіття, що їх не можна описати. Взагалі, є відчуття, що будь-який жах, описаний словами — знецінений, применшений, уже не такий страшний і більш прийнятний. Наразі цю війну просто неможливо усвідомити ні тим, хто її переживає, ні тим, хто на дистанції. Людство збагне все тільки з плином часу.

До 24 лютого я працювала в кіно, мріяла створювати нові історії та навіть реалізуватися як режисер. Після повномасштабного вторгнення всі мої плани та мрії зійшли нанівець. Ніби дрібно розписаний олівцем аркуш А4 стерли повністю, начисто. Всю весну я була сама не своя. Емоції змінювалися так швидко, що я не встигала видихнути. Почувалася постійно напруженою. Намагалась вигадати собі безліч справ, аби відвернути думки від новин. Жадібно хапалася за будь-яку нагоду відчутти задоволення, але мені не вдавалося. Я прикидалась, наче приборкала себе та свої емоції, а насправді скидалася на налякану, загнану тваринку, яка, хоча вже сховалась, у безпеці, ніяк не вирівняє дихання. Для того щоби «повернутися до реальності», потрібен був час. Лише влітку я знову відчула, що маю коріння, що можу бути стійкою та не піддаватися емоційними гойдалками, здатна впоратися з невпевненістю та знайти бодай якусь гармонію в собі. Це нарешті допомогло мені зібратися та зрозуміти, що і як я хочу робити далі. Для себе, своєї сім'ї та своєї України. Я знову стала на стежку кіно, хай би якою довгою та тернистою вона була. Зрозуміла, що моя місія — розповісти якомога більше історій про досвід, який переживають українці. І хоча я, мабуть, не зможу зараз правильно на все відрефлексувати, а проте прагну «зловити» моменти становлення української нації й передати далі, наступному поколінню. Саме в такий спосіб я нікому й ніколи не дам забути про цю війну.

У свій день народження я загадую бажання, яке всім і так очевидне. Слава Україні!

Ірина Черниченко

Дата народження: 17 лютого 1950 року.

Звідки: Гуково, Ростовська область,
колишній Радянський Союз (нині росія).

Професія: журналістка, медіаекспертка,
викладачка.

Місцеперебування на момент початку
повномасштабного вторгнення: Київ.

18 вересня 2022 року

У прекрасному Києві, одному з найгарніших міст, уже пів року лунає мото-рошне виття сирени — йде війна... Проте хай би якою чудовою була столиця, я хотіла б повернутися до Донецька, мирного, українського.

Мої батьки родом з України: мамині родичі — з Полтавщини, батькові — із Чернігівщини. Мабуть, були у них причини тікати ще в ХІХ столітті на терени війська Донського, місця вільнішого, ніж будь-де в тій імперії. Журналістику я обрала ще у школі, носила замітки до міської газети, з ними ж («портфоліо») поїхала вступати на факультет журналістики Московського державного університету імені Ломоносова. Саме в цьому навчальному закладі я зустріла чоловіка, теж етнічного українця, який після закінчення навчання привіз мене до Донецька.

Місто на той час було переважно російськомовним, і коли я працювала на державному телебаченні в редакції передач для молоді мовлення йшло російською. Пізніше, 1985-го, коли опинилася на радіо, теж державному, вже в Донецьку почала певним чином заявляти про себе українська культурна громадськість. Голосніше заговорили українською письменники, почалися зустрічі в музеях і бібліотеках — про національні українські корені, що є дуже давніми на Донеччині.

Стало зрозуміло: треба по-справжньому вчити мову, а не просто читати книжки, як я робила це, тільки-но приїхавши до України.

Не боялася, що мені незабаром сорок років, і щодня 30 хвилин приділяла українській — підручникам, словникам і читанню художньої літератури вголос. Розмовляла з друзями, колегами та просила робити мені зауваження.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Саме тоді став автором літературної редакції радіо молодий викладач Донецького університету Анатолій Загнітко (тепер професор, член-кореспондент Національної академії наук України), який запропонував створити цикл передач про українську мову і культуру. Десять років поспіль щомісяця виходила передача «Мова рідна, слово рідне...», Анатолій Панасович писав сценарії, був ведучим у студії. Спочатку аудіо складали лише його авторський текст й інтерв'ю із запрошеними гостями. Проте часи вже змінилися, радіопрोगрами всюди ставали більш живими, багатоголосими, у п'ятдесятихвилинній передачі обов'язково мали з'являтися матеріали «з місця подій», а подій (театральних і літературних, музейних і бібліотечних) на цілком українському ґрунті в Донецьку дедалі більшало.

Мені знадобилося пів року, щоб заговорити українською, почати писати, готувати репортажі, інтерв'ю. Тому я точно знаю: вивчити мову навіть з нуля, навіть у дорослому віці можна — треба тільки хотіти, а знання завжди відкриє цікаві перспективи.

З 1993-го року все з більшим захопленням займалася викладацькою роботою: спершу мене запросили читати курс радіожурналістики у приватному вищому освітньому закладі, потім журналістів почали готувати в Донецькому національному університеті (там я викладала майже 20 років). У червні 2014-го мої студенти захищали дипломи ще в Донецьку, а вже зовсім незабаром університет (як багато хто з нас) став біженцем. Проте, зібравшись на сили, у лютому ДонНУ запрацював у Вінниці, бо за ним вирушили студенти й окремі викладачі (дехто з останніх добрався з інших міст).

Щоби підтримати університет, зустрічатися зі студентами, я п'ять років двічі на місяць їздила на три-чотири дні з Києва до Вінниці — закривати робочий план з моїх курсів.

Студенти часто запитують: яку діяльність ви полюбляєте більше — журналістську чи викладацьку? Відповідаю завжди, що полюбляю катамарани, бо саме вони гарантують стійкість, а це важливо. Дуже вдячна колегам з кафедри кінорежисури та кінодраматургії Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені Карпенка-Карого, які запросили мене на роботу 2019-го, бо через проблеми зі здоров'ям я вже не могла мотатися до Вінниці.

Це новий виклик, бо інші студенти — режисери-документалісти, режисери анімаційного чи ігрового кіно, драматурги. Нові курси, нові методи та способи викладання. Зараз війна розкидала студентів як по всій Україні, так і по всьому світу, а тримати їхню увагу, тримати й себе, і їх у тонусі, працюючи онлайн, складніше, ніж під час спокійної чи емоційної бесіди в аудиторії.

Війна постукала в життя моїх студентів, зокрема й тих, кого можу назвати друзями.

Пригадую, як років чотири тому мій колишній студент Азад розповідав про роботу фіксером з американською телевізійною групою там, де валялися розкидані уламки пасажирського авіалайнера рейсу МН17 авіакомпанії Malaysia Airlines (мені було страшно вата, хоча могла не хвилюватися, це вже сталося, це позаду). А перетнулися ми з Азадом Сафаровим у Києві на його пів шляху: він з Бонна, де тоді працював, прямував у сіру зону під Маріуполем. Там із данським режисером Сімоном Вільмонтом вони тоді знімали фільм «Віддалений гавкіт собак» (The Distant Barking Of Dogs). Головні герої стрічки, бабуся з десятирічним онуком Олегом, живуть у селі Гнутовому. П'ять років у майже спустошеному селищі. Й упродовж усього фільму глядач чує обстріли.

Обстріли та гавкіт собак — для мене такий особливий образ. Запитувала, як режисер ставиться до обставин, за яких треба знімати: «Сімон каже, що я вже ночував в окопі, а він цього разу теж хоче».

Пізніше, за два роки, Сімон Вільмонт й Азад Сафаров створили ще один фільм: «Будинок зі скалок» (A House Made of Splinters). Знову мусили вирушати на Схід України, тепер до притулку для дітей зі складних родин — спілкуватися з малими, які мешкають там 9 місяців і або повертаються до батьків, або потрапляють в інтернат чи названу родину. Знімали на Луганщині, близько до війни, тепер там окупаційні війська.

Коли зустрічаюся з Азадом, деякі його враження стають моїми, а неспокій за нього — сильнішим. Я розумію: не про все він розповідає... А через своє бажання встигнути, допомогти, щось зробити хлопець був поранений ще під час подій на Майдані.

У серпні повернувся з Вашингтона до Києва ще один мій колишній студент, потім колега і друг Антон Лягуша. Він працював за запрошенням рік в Університеті Джорджа Мейсона, мав пропозиції щодо продовження роботи у США, відкрити візу, але потім вирішив: «У такий час я повинен бути тут, зі своєю країною, поряд з рідними та друзями; я звідти допомагав ЗСУ, а тут здатний на більше».

Вибір ми робимо постійно, втім події 2014-го примусили моє коло донецчан остаточно обрати Україну. Тобто мої друзі й раніше не сумнівалися, хто вони є, за кого вони, але кинути все (дім, улюблені книжки, пам'ятні речі) й зависнути у повітрі без роботи й пристановища, опинитись у середовищі тоді не завжди дружньому — такий виклик вимагав багато сил.

Ще у квітні ми виходили на проукраїнські мітинги, а пізніше стикнулися не лише з побиттям, а й зі смертями. Навесні друзі, колеги почали виїжджати з Донецька. Я ж, потому як нас вигнали з будівлі Донецької державної телерадіокомпанії, почувалася заціпенілою. Виходили ми тоді під дулами автоматів «зелених чоловічків»: абсолютно зрозуміло було, що то військові, а не якісь повстанці, ополченці. Але зрушити з місця мені заважало й те, що не зникала надія: ось-ось прийдуть наші, бо не можна кинути нас. А в жовтні 2014-го вже була в Києві.

Людей (різних національностей), які вагалися, чи є вони політичними українцями, було чимало по всій Україні, не тільки (як хтось думає) на сході. Вибухи 24 лютого 2022 року примусили визначитися всіх: більшість об'єдналася, змогла протистояти в різні способи ворогу, почати діяти й на фронті, й у тилу. Вранці того достопам'ятного 24.02 я прокинулася від вибухів, їх було не тільки чути, а й видно, бо з вікон мого будинку (він на півночі Києва) проглядається Пуща-Водиця, а поряд з нею Буча...

Я дізналася, що саме в Бучі двоє моїх друзів із сім'ями опинились у сховищі. І провели там кілька тижнів (ми довго нічого про них не знали, знемагали від тиску чекання). Нарешті до Києва змогла вибратись Олена із сім'єю, далі — Володимир із сином. Порівняно із цим наші проблеми були набагато простішими: ну, зник хліб — купили якісь сухі хлібці, закрилися магазини поблизу — підемо якомога далі, а порожні полиці в них чи напівпорожніми самі вони стояли якихось кілька днів. Друзі поділилися хлібом, яблуками, варенням, ще чимось — сам жест був важливішим за його зміст.

Так, ми чули вибухи, бачили в інтернеті, як у районі Києва, де живемо, ворожа техніка наїжджає на автівку з літнім чоловіком, і якимсь дивом той лишається живим. Писали про диверсійні групи, яких знешкоджують неподалік, на сусідній вулиці обстрілом зруйнували багатопверховий будинок, але на ті жахливих втрат інших скаржитись, як на мене, гріх.

Коли все страшне буде позаду, коли настане перемога (а вона обов'язково настане!), у пам'яті багатьох, як мені здається, наймоторошнішим закарбується виття сирени, після якого тебе накриває страх за близьких. Ні, не за себе (я вже місяці трясуся, коли вона, сирена, виє)! Біля мене онук, студент. Як я можу його вберегти, коли все таке непередбачуване, і немає, майже немає, безпечних місць...

Колись, років п'ять тому, я працювала на одному з телеканалів Києва (тепер його вже закрили), де в розмові з колегами згадала, що під Донецьком залишила дачу, дачну ділянку і неймовірну кількість квітів. «А де ваша

дача? — мене запитали. — Зовсім близько до Донецького аеропорту, недалеко від селища Піски».

Тоді аеропорт Донецька багато хто сприймав як знакове місце: символ стійкості вояків — «кіборгів». Зараз топонім «Піски» став так само особливим: за це селище точаться неймовірно запеклі бої. Наші вояки не дають окупантам захопити його, хоча, за інформацією, там залишилося дев'ятеро мешканців. Авжеж, стратегічний об'єкт, занадто близько сам Донецьк.

Там упали сотні снарядів, і хтось переконував мене, що на наших дачних ділянках не може знайтися живого місця. А я вірю у фантастичну стійкість живої рослини: квіти не можуть зникнути. Ті, що багато весен зустрічали мене першими: великі сині квіти вічнозеленого барвінку, а поряд, на кизилловому дереві, куля із жовтих суцвіть — промовисте нагадування про національний прапор.

Стійкі, як українці. І ми переможемо, й вони оновляться.

Крістіна Паріоті

Дата народження: 11 вересня 2002 року.

Звідки: Маріуполь.

Професія: філологиня.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Маріуполь.

14 квітня 2022 року вимушено переїхала до Інгольштадта, Німеччина.

30 червня 2022 року

«Хороше життя там, де нас немає». Ми можемо почути цей вислів у повсякденному житті. Але якщо його трохи змінити, то отримаємо фразу з іншим значенням: «Хороше життя там, хоч би де ми були».

Ці слова допомогли мені та моїй родині вибратися з пекла, в якому ми опинились, — із Маріуполя. Війна стала для нас несподіваною, як і для всієї країни. Але якісь міста в ній постраждали найбільше. Там зараз немає життя. Це Маріуполь.

Це було гарне місто біля моря, в якому панував спокій, тиша, і кожен жив розмірено, у своєму ритмі. У кожного були свої цілі та плани, мрії, які відійшли на другий план 24 лютого, коли на першому плані постало багато питань про майбутнє, а то й завтрашній день. Я хочу поділитися своєю історією, щоб люди, які втратили надію, почувши її, продовжили жити, якщо не так, як раніше, то по-іншому. Знову.

На війні, як і в будь-якій стресовій ситуації, важливо вміти зберегти холодний розум і не дозволити тривозі, страху, паніці опанувати тебе, як це трапилося з багатьма в Україні та дуже погіршило ситуацію. Вранці 24 лютого замість того, щоб зайти на онлайн-заняття при університеті, я знемагала від думок про війну, про майбутнє нашої країни, але не про себе та своє місто. Ніхто не сподівався, що війна досягне таких катастрофічних масштабів і матиме такі жахливі наслідки.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Після того, що сталося, а саме — вторгнення росії на територію України, ми з родиною чули вибухи та читали новини 24/7, що лише посилювало тривогу. Моя сім'я невелика: є тільки мама, молодший брат і я. Мій батько давно не живе в Україні. Він живе в росії, й хоча політика нас ніколи не стосувалася, ми знаємо, на чиему боці правда. Наступні дні ми з родиною сиділи вдома, навіть під потужним артилерійським обстрілом, тому що підвал у нашому будинку непридатний для укриття. За якийсь час, коли обстріли подужчали, ми мусили піти до сусіднього підвалу, поряд із будинком мого дідуся (маминоного батька), у п'ятиповерхівці. До того моменту зі мною були ті, хто щодня присутній у моєму житті: мій хлопець і кошеня. Ми намагалися чіплятися за бодай якийсь спокій, але через щоденні новини марно. Ми із сім'єю пішли до підвалу, і я мало бачилася з моїм хлопцем, а кошеня лишалося вдома, маючи повні миски їжі та не потребуючи людини.

Стосунки з моїм хлопцем мають довгу історію. Нам довелося багато чого пережити, щоб нарешті досягти бажаного спокою і ніжності, але невчасно. Оскільки мій хлопець служив раніше, то з початком мобілізації в Україні мусив звернутися до військкомату по належні вказівки. 28 лютого, після проходження призовної комісії, йому сказали, що перетелефонують, коли буде треба, і викликали того самого дня. Тоді ми бачили його крайній раз.

На початку березня я із сім'єю сиділа в підвалі разом з іншими сім'ями та знайомими з району. Усі сподівалися, що влада врегулює конфлікт дипломатичним шляхом, і це дасть змогу повернутися з підвалів додому, до звичного життя. Але саме в той час нові снаряди позбавили Маріуполь води, газу, електрики, світла та зв'язку.

Наступні двадцять днів ми жили у підвалах, готували їжу на вогні під авіаударами, не бачили сонячного світла і плекали хибну надію, що завтра все закінчиться і нам треба тільки «почекати кілька днів». Українці дуже добре навчилися розуміти цю фразу.

Час від часу ми з братом забігали додому, щоби зібрати потрібні речі. Годували кошеня та згрібали важливі документи, їжу й одяг під час вибухів. Погодні умови були не найкращі. Засинаючи в підвалі на дошках, у шубі та взутті, за -12 градусів, я не втомлювалася дякувати Богові за життя і ще один день у цьому холодному, задушливому, темному та сірому підвалі, що захищав мене та мою родину від апокаліпсиса нагорі, від танків, які проїжджали просто між дворами житлових будинків, від авіаударів, які вибивали в землі вирви завглибшки 3 метри. Я дякувала Богові за життя, тоді як багато хто вже не міг цього робити.

Так тривало до 20 березня. А тоді багато люду враз заметушилось і взялося виїжджати, попри ризик, попри те, що не було зелених гуманітарних коридорів, а російські військові вбивали мирних із написами «діти» на машинах. Потроху, день за днем, підвал порожнів, людей меншало, і я відчула напад жалюгідної безпорадності. Виїхали навіть ті, хто не мав водійських прав. Машини були розбиті, бензину мало, телефони заряджали від акумулятора авто, дощову воду економили. Кожен економив, як міг. На війні кожен розкривав власну сутність. Хтось міг поділитися останнім шматком їжі, а хтось ховав його і з'їдав сам. І були випадки мародерства... Я хотіла вибратися із цього пекла, цього хаосу, цього місця, де просто на вулиці серед спалених будинків лежать трупи. Я просила у Бога можливості вибратися. Одного разу він подарував її мені. Рано-вранці у наш двір заїхав чоловік, який хотів вивезти свою родину з іншого боку Маріуполя. Але військові не пустили його туди, тож той чоловік мав у машині місця для трьох людей і вирушав до Запоріжжя. Я діяла швидко. Але моя мама мовчки стояла біля машини й не збирала свої речі, лише спостерігала, як сідають інші. Люди змогли виїхати та безпечно дісталися іншого міста. Той ранок став піковим моментом. Я благала сім'ю пакувати валізи й вибратися з міста пішки — єдиний спосіб урятуватися. Залишатися не було сенсу: ми знали, що ніхто не прийде на допомогу. Без машини, але з водійськими правами ми самі б радо поїхали, але такої змоги не мали.

Моя мама зробила так, бо мусила вибирати: врятувати дітей і залишити свого батька, або залишитись із ним. Люди не хотіли виїжджати з міста з кількох причин, які мене засмучували: прив'язаність до дому; прив'язаність до рідних; відчуття, ніби вони не потрібні в інших містах.

Коли ми з братом востаннє бігали додому під час обстрілу, то перенесли кошеля до квартири дідуся, що ближче до підвалу, прихопили найпотрібніше та зібрали речі, щоб вибратися з міста пішки. Ніч перед виходом хвилювалися, гнітило відчуття невідомості. І ось настав ранок 23 березня. Ми взяли речі, попрощалися з дідусем, востаннє обійняли кошеля і пішли з тим, що змогли понести. Ми йшли однією вулицею, а на сусідній точився бій, але дороги назад не було. Мама плакала: їй боліло залишити все, дороге їй, в обмін на життя. Ми дісталися блокпоста, за яким була неокупована територія України. Нам вдалося дійти з Маріуполя до Бердянська за один день, враховуючи шлях пішки й евакуаційні автобуси.

Уже того вечора я змогла зарядити телефон і вийти на зв'язок. Першим, кого я набрала відразу, був батько, який близько місяця не знав, що з нами та чи ми живі. Тато тепер називає цей день своїм другим днем народження,

бо ми змогли врятуватись і вижити. Постає питання, куди їхати далі, й чітка відповідь у свідомості: Німеччина. Завдяки моїй освіті та знанню англійської з німецькою ми наважились поїхати туди, у невідомість, але безпеку. Ми були в дорозі близько тижня. А згодом побачили світло вуличних ліхтарів, кращі умови й потроху оговтувалися. Прибувши до Німеччини, на місце призначення, я почала постійно думати про мого хлопця. У підвалі я намагалась не робити цього, щоб не хвилюватися. Він сказав мені, що найкраще, що я можу для нього зробити, то це не хвилюватися. Що я й зробила, хоч це було надзвичайно важко. Після тижня проживання в Німеччині Бог почув мої молитви, і мій хлопець написав мені. Це було перше повідомлення, яке я отримала від нього з 28 лютого.

Від його повідомлення моє серце забилося, як раніше. Він надіслав мені фото свого поранення, і я зрозуміла, що якби не воно, то не написав би мені. Це була ціна, яку йому довелося заплатити, щоб повідомити, що живий. Дізнавшись, що він у військовому шпиталі на «Азовсталі», я нічого не могла йому сказати, окрім того, як пишаюсь ним і захоплююся його мужністю та відвагою, як сильно його кохаю і сумую за ним.

Наші стосунки тільки міцнішали. Як ніколи раніше, мені хотілось обійняти його і більше не відпускати, але це було неможливо. У потязі, автобусі, з кожним кроком віддаляючись від дому, я віддалялася й від нього. Коли мав змогу, він писав, а потім довго не давав про себе знати. Востаннє ми з ним спілкувались у квітні, а зараз уже червень. З новин ми чули про жахи, які творились на «Азовсталі», як там щодня гинули люди, але я вірила і молилася. Одного разу моя подруга надіслала мені відео, наголосивши, щоб я ввімкнула його на певній секундці. Я здогадувалася, що там може бути він і що це буде як відчуття моменту нашої останньої зустрічі. Я ввімкнула відео та побачила його. Моє серце обливалося кров'ю від усвідомлення того, що він живий і, хоч поранений, мужньо тримається. Зараз, перебуваючи у безпеці та докладаючи всіх зусиль, щоб допомогти йому вибратися з полону і повернутись додому, я розумію, як сильно його кохаю.

З часом в інтернеті з'являється дедалі більше фотографій нашої місцевості. Виявилось, що ми вийшли вчасно. Від нашого будинку нічого не залишилося, він повністю згорів. Коли мене запитують про майбутнє, я розгублююсь і не знаю, що відповісти, бо якщо й повертатися до України, то не в Маріуполь. Там нічого немає.

На окрему увагу заслуговує інша історія. Як я говорила раніше, мій батько живе в Росії та близько місяця не мав жодних новин про нас, про наш стан і про те, чи ми взагалі живі. Після першої розмови з ним у Бердянську ми підтримували зв'язок упродовж усієї подорожі до Німеччини. У моїх батьків чудова історія кохання та складне сімейне життя. Вони розлучені, але продовжують з повагою спілкуватись одне з одним. Дізнавшись, що дідусь залишився в Маріуполі, тато пообіцяв його забрати й вирішив самостійно їхати з Петербурга до Маріуполя. Ми, як і наш дідусь, не знали, де перебувають ще й тітка із двоюрідною сестрою.

До нас доходили чутки про те, у якій будівлі ховаються тітка із сестрою. Я просто молилася за решту нашої родини в Маріуполі, за мого хлопця і за майбутнє кожного з нас. Батько прибув до Маріуполя, але не зміг прокрастись у наш район, бо там точилися бої. Він уже збирався йти, як раптом тітка написала моїй мамі у Viber, що вона зі сватами в селі, неподалік Маріуполя. Я негайно передала цю інформацію татові, й той вирушив туди. Мій батько виїхав з Маріуполя вісім років тому й не бачив, яким прекрасним стало місто. Зараз він зустрів його зруйнованим, але не скореним. Тато дістався до села, знайшов хату, але двері в ній було замкнено. Зрозумівши, що йому треба десь переночувати, він наважився йти до місцевого центру підтримки біженців, коли зненацька відчинилися ворота, і дідусь (мамин батько), моя тітка (мамина сестра) та її дочка (моя двоюрідна сестра) вийшли. Вони зустрілися вперше за вісім років і ось за яких обставин. Як виявилось, тітка із сестрою близько місяця сиділи у підвалі родичів і не могли вийти через потужні обстріли. Зрештою вони ризикнули піти пішки сюди, до сільської хати під Маріуполем. Тут їх зустріла мама тата моєї сестри, а тітка — нашого дідуся, який дістався сюди пішки два дні тому. Диво в тому, що ми всі, розуміючи потребу вибратися, зробили це поодиночі, пройшли через безліч небезпек і вижили. Найнеймовірнішим є те, що мій батько зміг потрапити в Маріуполь і знайти їх разом у таких складних і небезпечних обставинах.

Ця історія залишається незавершеною, бо війна ще не закінчилася. Скільки ще життів вона зруйнує і скільки міст знищить, перш ніж її зупинять? Щоб це сталося, треба час і мир не тільки у Всесвіті, а й у наших серцях. Я дякую Всесвіту за кожен прожитий тут день, тому що війна триває, люди гинуть, а я продовжую жити.

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Я зрозуміла й усвідомила надзвичайно важливу думку, яка допомогла мені зберегти мій розум сильним: «Ви не можете контролювати все, що з вами відбувається. Але ви можете контролювати свою реакцію. Ваша сила — у вашій боротьбі».

Після таких подій я хотіла вихлюпнути свої емоції в текст. Може, це когось відгукнеться. Ось він.

«Випробування»
Крістіна Паріоті

Бажання влади — демонічна істина.
24 лютого я відчула смуток усередині.
Зміни мою думку про цю новину.
Чому це відбувається зовні?

Суспільство піддалося впливу влади, яка його запровадила.
Військові та люди, як останній мотлох, їхній розум затуманений, втрачений.
Відвідуючи на сході деякі міста, спокій іншої нації був порушений.
Не зустрінуть більше блискучі очі та гостинність, лише міська примара.

Перебуваючи в холоді, пилові, страхові,
ти просто молишся за сьогодні, сподіваєшся.
Тут сказали: «Ще два дні почекай»,
Але ти вже не можеш бути близько,
Тому я їм не повірила. Це очевидно.

Настало завтра, а на вулиці звуки не змовкали.
Місто зруйноване, і мільйони людей плачуть, підтримують і жаліють,
Обставини жахливі, й люди не живуть, проте вони цілком існують,
Й інших визволяють, як живі трупи блукають.

Прагнення до життя виявилось сильнішим за слабкість, неміч.
Ті, хто вижив або зміг врятуватись,
отримали ще один шанс на нескінченність.
Що за щастя вам Бог дає?
Чому саме ви та ваша родина могли бути від цього зла врятовані? — Думка є.

Чого ми чекаємо? Евакуації? Бога? Миру? Що з цього?
Тільки від цих страшних думок залежить жакливий плач моєї душі.
Почати власне ставлення не до цієї ситуації контролювати,
але ідеологію змінити.
Ми вирішили ризикнути й вийшли з темряви з правильними словами.

Майбутнє і ця мить залежать не від нас,
Ми просто люди, які попросили наших військових захистити дітей і нас.
У будь-якому разі мир починається зсередини, а ненависть — це отрута.
Не піддавайтеся цьому помилковому почуттю, не нагадуйте собі, що воно є.

Чи знаєте ви, чому квіти ніколи не цвітуть?
Спробуйте ви ще раз чи дозволите болю відновитися?
Коли очі довго сонця і місяця не бачать,
мрії дають уяву та натхнення для нашого місця й для тебе.

Пам'ятаю твій голос, темно-карі очі, неймовірну усмішку.
Поки ти в Азовсталі мужньо воюєш,
З кожним кроком віддаляючись від тебе, я запитувала себе чому?
Незважаючи на ці перешкоди для нас,
очікування зустрічі схоже на нереальність.

Тут я почуваюся більш безпорадною без тебе,
ніж із тобою, майже три тисячі миль.
Мій боєць не залишив мене самотою.
Умови вплинули на стосунки незначно, протягом чотирьох місяців.
Не жалкуй про свій вибір, ти маєш повернутись.

Мрії здійснюються, коли ти віруєш,
Будь ласка, не забувай про це, мій любий мрійнику.

Анастасія Селіванова

Дата народження: 24 квітня 2012 року.

Звідки: Маріуполь.

Школярка, яка мріє стати художницею.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Маріуполь.

Вимушено перемістилася з тіткою та двоюрідною сестрою (яку називає сестрою) до Гданська, Польща.

26 липня 2022 року

24 лютого мав бути таким самим днем, як і всі інші, ніщо не вішувало біди. Усе почалося раптово. Я прокинулась від шуму й метушні вдома. Сестричка кидала в рюкзак усе, що втрапляло під руку, а тітка, яка мала бути на роботі, була вдома. Вона сказала, що не доїхала до роботи, почула вибухи та відразу побігла до нас. Не було зрозуміло, що коїться, всі сиділи перед телевізором і читали новини в телефонах. По телевізору повідомили, що треба залишатися вдома у найбільш безпечних місцях: у коридорі, у ванні чи у підвалі. Все було, як страшний сон. Під час вибухів ми ховались у маленькому коридорчику — я, моя сестра, тітка, бабуся, прабабуся та кіт Жорик. Тітка звеліла спати на підлозі та в одязі. Через напад росії вимкнули світло, газ, воду. Пізніше, коли ми почули вибухи, то побігли у підвал, де згодом провели безвилазно близько місяця. Це було те ще пекло. Харчування нормального майже не було, варили суп з води, яку злили з опалювальних батарей. Суп готували на багатті. Всі діти, по черзі, захворіли на ротавірусну інфекцію. Попри це, суп був смачний. На вулицю ми не виходили через постійні бомбардування. Усі були блідо-жовтого, брудного кольору. Але ми з Артемом і Веронікою трималися і навіть грали в ігри, співали пісень, малювали, читали при свічках і, доки не закінчилася зарядка, дивились фото у телефоні. Потім, зрозумівши, що нас не врятують, бо евакуаційні автобуси не пропускають орки, люди почали виїжджати, як хто міг. У нас не було машини, а тому й іншого виходу, окрім як сидіти та чекати, коли все закінчиться. Залишилися тільки ми та ще одна

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

сім'я, такі самі, як і ми, без машини. Прокинувшись одного ранку й уже ні на що не сподіваючись, ми почули слова: «Заберу з дітьми до Запоріжжя». Моя тітка побігла домовлятися з чоловіком, щоб він нас забрав і відвіз до місця, де ми мали знайомих, які могли нас прихистити. Ми зібралися за 5 хвилин. Я, сестра і тітка сіли в машину.

Я не встигла обійняти свою бабусю (вона не змогла покинути мою 92-річну прабабусю) і попрощатися з котом Жориком. Так я його більше й бачила: він згорів разом із бабусиним будинком. До призначеного місця ми дісталися вже надвечір — їхали під кулями й перетнули вісімнадцять російських блокпостів. На кожному боялися, що раптом не пропустять. Але наш рятівник постійно нас підбадьорював і заспокоював. Ми видихнули лише під Василівкою, де нас зустріла і супроводжувала українська поліція. Ім'я нашого рятівника було В'ячеслав, він їхав по своїх батьків, але не зміг дістатися до них і завернув до першого бомбосховища, врятувавши нас. Ми його прозвали «Янгол». У Запоріжжі ми пробули кілька днів, але оскільки в Україні скрізь було небезпечно, то вирушили до Польщі. Зараз усе гаразд. Ми в безпеці. Тут є море, як удома, у Маріуполі, але я дуже хочу побачити своє море, маріупольське. А ще вони не дають мені ходити на цвинтар, до моєї мами, яка померла два роки тому...

Ганна Кімлач

Дата народження: 11 травня 1992 року.

Звідки: Маріуполь.

Професія: модель і засновниця
концептуального інтернет-магазину одягу.

Місцеперебування на момент початку
повномасштабного вторгнення: Шанхай
у карантині.

17 березня 2022 року врятувала своїх
батьків з Маріуполя.

3 серпня 2022 року

Я ніколи не забуду, як 24 лютого знайомі китайці сказали мені: «Ой, там в Україні зараз щось дуже страшне почалося...». Я взялась панічно гортати стрічку новин і відчула, як в одну секунду мені похололи руки та ноги й заніміла голова. Попри різницю в часі, уся в сльозах я зателефонувала батькам, наполягаючи терміново збирати речі та їхати з Маріуполя. Ще з 2014 року всі розуміли, що росії потрібен буде сухопутний шлях добиратися до Криму, а без Маріуполя це зробити нереально. Я не можу критикувати рішення батьків тому, що сиділа так далеко й ще така молода, але на всі мої прохання мені обіцяли лише зібрати валізи та щойно трапиться щось недобре, відразу бігти звідти. Жаль, але на всі мої та брата вмовляння звучала та сама відповідь.

Жінка війни – це моя мати

2 березня. Зник зв'язок з батьками. 8 березня. Мене набрав мій молодший брат (він на той час працював у Дніпрі) й сказав, що у нашу квартиру в Маріуполі влучили!.. У мене не стало ґрунту під ногами... Найзаклятішому ворогові я не побажаю пережити те, що пережила тієї миті. 16 березня. Отримала коротке повідомлення від матері, що вони прориваються з Маріуполя до Мангуша. Брат виїхав їм назустріч машиною з прикріпленими білими кульками й табличкою «діти». Через якусь щасливу випадковість він знайшов їх у черзі авто на виїзді з Маріуполя. Батьки сиділи в напівполаманий

машині. Пощастило, що їх не зачепили, як це зараз називають, ні фільтрація, ні обстріл колони (передбачити, в який саме день і коли обстрілюватимуть машини мирного населення, неможливо). Я не могла спати, я не могла їсти, бо була далеко і не знала, як допомогти. Саме в таких ситуаціях почуття безпорадності загострюється настільки, що все в цьому житті блякне.

Розмова з матір'ю

24 лютого батькам зателефонував брат і сказав, що Дніпро та Київ почали бомбити та щоб вони збирали валізи на виїзд з Маріуполя. На це мама не надто добре зреагувала, бо не повірила, доки не ввімкнула телевизор. У самому Маріуполі обстріли можна було чути на постійній основі ще з 2014 року, тож дзвінок сина її не особливо шокував. До підвалу батьки теж не хотіли спускатися, бо, мовляв, там нічого не облаштовано для життя і якщо «хата обвалиться, то забере всіх одним махом». Ситуацію ускладнювало ще й те, що мама — інвалід I групи та тричі на тиждень їй треба їздити через усе місто в лікарню на гемодіаліз... Яюсь манівцями, під обстрілами тато возив її для цього в інший район.

Після кількох спроб зловити якихось знайомих удома, батьки поїхали на другу квартиру, що їй здавали студентці, якої на той момент там уже не було.

Своєю чергою я шукала, питала у спільних чатах, у кого залишилися порожні квартири у Маріуполі, щоби поселити на якийсь час туди батьків, але навіть знайшовши варіанти, передати інформацію про це не могла. Батьки були геть самі.

Залишилося тільки вижити. Тато ходив по питну воду під обстрілами, їжу готували на багатті, спали з сокирою в ліжку, бо мародерство процвітало й однієї ночі ця сокира навіть знадобилася. Ділили пакуночок бубликів на тиждень, горілку вимінювали на цигарки, варення — на шматок ковбаси, у кого що було. Про душ і бодай якусь елементарну гігієну я вже зовсім мовчу.

Одного разу батьки таки повернулися в нашу квартиру — перед тим, як біля будинку з'явилися російські танки. Забрати документи, що залишились, і kota, коли той ще живий. На щастя, кіт був живий і чекав на них біля зруйнованої квартири. Одного ранку мама побачила, як сусіди в'яжуть на машини білі стрічки, і почала розпитувати про можливі шляхи виїзду з міста. Мобільного зв'язку не було, тож усі новини про «зелені коридори» батьки дізнавалися... від людей, від сусідів. Збирати вже не було чого й думати не було коли, і вони просто сіли в машину та з парою інших сусідів рушили у напрямку, що

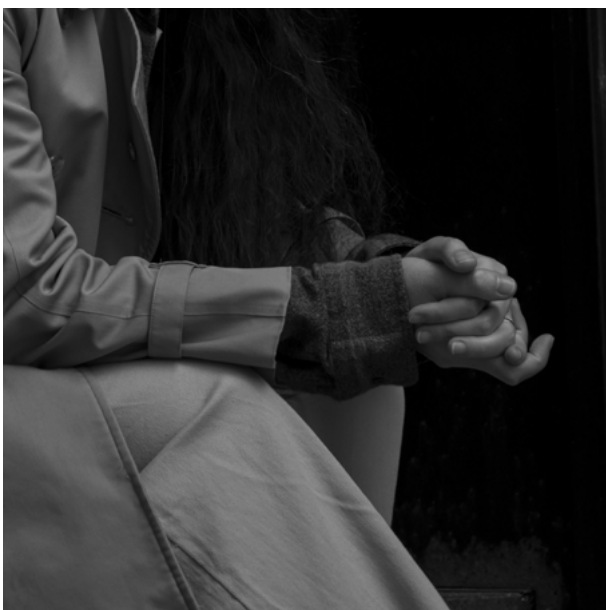
його хтось підказав, як більш-менш безпечний. Багато сімей просили взяти і їх, але не вдалося. Машина була на останніх краплях бензину, на останньому подиху.

За дві години до втечі скинули бомбу на драматичний театр, спалили центр міста. Проїжджаючи повз руїни, мама не могла повірити всьому, що відкрилося перед її очима... Вона бачила, як осколками вбивало людей, що йдуть по воду, вона бачила, як падають бомби на житлові будинки... Через шок за два тижні життя під обстрілами батьки постаріли на десять років. Діставшись виїзду з міста, вони зупинилися в черзі з побитих і обстріляних машин, яка тягнулася на десятки кілометрів. Черга, щоби пройти російський пункт пропуску.

Того самого дня брат поїхав машиною по батьків у бік Маріуполя і, проминувши всі блокпости, знайшов їх у черзі на виїзд. Направду, в такі моменти, хочеш не хочеш, починаєш вірити чи то в Бога, чи то в щось інше, надприродне. Мама не розуміла, що відбувається і як брат опинився з ними в тій черзі. Ночувати довелось у знайомих, у селищі біля моря, інакше провели б ще дві ночі в черзі на виїзд з Маріуполя. Після двох днів шляху, всіх блокпостів вони разом добралися до Запоріжжя, на пункт гуманітарної допомоги біженцям. Цитую маму: «Коли я взяла шматок хліба, то мимоволі аж розплакалася, бо забула його смак».

Ще за день батьки дісталися міста, де проживали найближчі родичі, що мали порожню квартиру та могли їх прихистити. І як наслідок — валізу з документами вони не розбирали ще місяць після того, як приїхали. Кожен похід до магазину закінчувався купівлею якомога більшої кількості їжі: раптом щось станеться, то нехай буде запас. Кожна сирена чи сигналізація авто супроводжувалися безсонними ночами.

Що мене дістало в усій цій історії: після пережитого жаху мама отримала від родини свого рідного брата, що живе в Самарі (росія) і є військовим на пенсії, повідомлення такого змісту: «Якщо Бог послав вам випробування, то він знає, що ви їх витримаєте»... Цього я ніколи не пробачу.

Оксана Л.

Дата народження: 14 лютого 1986 року.

Звідки: Київ.

Професія: вчителька, актриса, нічна адміністраторка клубу.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Шрі-Ланка.

Повернулася до України в березні 2022 року.

29 липня 2022 року

Щоранку я надсилаю мамі повідомлення: «Все гаразд, я в безпеці», але це не зовсім правда. Тут немає лінії фронту. Тут — у Краматорську, Бахмуті, Слов'янську, Лисичанську, Дружківці — війна всюди. Ти постійно чуєш її, бачиш її та розмовляєш тільки про неї. Тут заборонено продавати алкоголь. Тут залишилося дуже мало місцевих.

Коли ми заселялись у готель, я запитала, чи не розташовані поряд воєнні або стратегічні об'єкти. «Воєнні всюди», — сказала мені адміністраторка Саша. Це правда. В готелі є банкомат (один із двох у місті) та завжди черга військових. У готелі живуть поліціанти: вони відпочивають, увечері галасують, інколи знайомляться. Зі стелі на другому поверсі звисають дроти та фанера. Якось тут неподалік упала ракета.

Я замовляю на сніданок шарлотку і сирники. Це мій останній сніданок у цьому відрядженні та в цьому готелі. Тут готують з любов'ю та по-домашньому, але дуже не вистачає овочів. Нам із Ф. постійно бракує овочів, бо ми не їмо м'яса, а в цьому готелі тільки один салат: помідори з огірками та кропом. Ми завжди замовляли подвійну порцію. Я сиджу за дерев'яним столом їдальні-бару. Навмисно прийшла дуже рано. Я не хочу ні з ким розмовляти. П'ю каву та чекаю на сирники.

Після сніданку треба повантажити речі Ф. і прямувати до Дніпра, а потім до Києва. Речі ми зібрали вчора. Мовчки й удвох. Я забрала з готелю його випрану білизну. «Вона трохи волога», — попередила мене адміністраторка Таня. Вона не взяла з мене гроші за прання. Ми поклали в туристичний

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

рюкзак Ф. білизну, косметички, мисочку, вівсяні батончики, документи, цілу теку документів про те, як надавати першу медичну допомогу, одяг. Я дістаю гель для душу, для нього не вистачає місця. Всі електронні прилади, зарядки, комп'ютер ми ховаємо в окремій сумці.

Камера Ф., закривавлена камера, зараз у машині на задньому сидінні. Там зазвичай сиділа я, а тепер я сиджу попереду. Хтось дав мені цю камеру в поліційному відділку Лисичанська. Я не впевнена, що то був поліційний відділок. Коли я схопила камеру, вона продовжувала знімати. Я побачила на руках кров і якісь шматочки. Мене охопив жах, я дивилася на свої руки й повторювала: «Тут якісь шматочки... тут якісь шматочки!». Хтось підійшов і витер мої руки своїми, а суворий чоловік примусив мене помити руки з милом, хоч я й не хотіла. Мені дали пігулку. Більше я не втрачу контроль над собою.

Увечері в готелі я зателефонувала знайомому військовому і запитала, чи могли ми врятувати Ф. Він відповів, що бачив фото, нецензуровані нерозмиті фото. Шансу не було. Я попросила його надіслати мені фото. Він надіслав. Потім я дивитимуся на ці фото, переглядатиму відео з камери Ф., буду добиватись права побачити тіло через посольство, знайомих у морзі, адміністрацію — мені його не дадуть. Я пропонуватиму свої послуги перекладача на розтині, у мене вже є такий досвід — мені відмовлять з огляду на конфлікт інтересів. Після розтину я дзвонитиму прокурорам і знову запитуватиму, чи могли ми врятувати Ф. «З нього витягли пів кілограма заліза, він помер за 40 секунд, він утратив два літри крові, один осколок пройшов через язик і застряг у мозку. Ви не могли його врятувати». Я пишу знайомому судмедекспертові й запрошую його на каву, коли повернуся до Києва.

У готелі під Краматорськом біля нас стоять півколом журналісти. Я не плачу. Я думаю про те, що адміністраторка Марина попереджувала мене, начебто за кожен втрачений ключ треба заплатити тисячу гривень, а у нас їх наразі загублено два.

Ольга Ольшанська

Дата народження: 1 жовтня 1986 року.

Звідки: Київ.

Професія: проектна менеджерка,
координаторка громадської організації
регіонального розвитку «Інсайт».

Уперше стикнулася з війною: 2014 рік, під час
координації проекту «Укриття», спрямованого
на підтримку представників ЛГБТКі, які
виїжджають з окупованих територій і Криму.

Місцеперебування на початку
повномасштабного вторгнення: Київ.

1 березня 2022 року виїхала до Будапешта,
а 3 березня 2022 року — до Берліна.

Повернулася до Києва в серпні 2022 року.

5 листопада 2022 року

Моє ім'я Ольга, я відкрита лесбійка, феміністка, правозахисниця. Більшу частину свого життя я намагаюсь зробити так, щоб у нашій країні було толерантне, відкрите суспільство, без набору стереотипів та упереджень, а також борюся з дискримінацією. Те, що лесбійка, я усвідомила досить рано, в 14 років. Я ніколи не страждала на внутрішню гомофобію, тому вважаю це радше своїм бонусом і привілеєм. Я приймаю себе дуже органічно та не вважаю якоюсь особливою через орієнтацію, тому хочу, щоб і суспільство до мене ставилося відповідно. Кохати ж бо людину своєї статі — це не дорівнює весь час займатись сексом чи брати участь в оргіях, як стереотипно мислить більшість нашого суспільства. Ми такі самі люди й живемо таке саме життя, як і інші в нашій країні. На жаль, наше суспільство все ще залишається досить суворим до спільноти, а сама спільнота залишається досить вразливою, позбавленою базових прав.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Організацію, де я працюю, було створено 2008 року шляхом об'єднання однодумців з ЛГБТКІ-спільноти. Ми просто прагнули змінювати нашу країну на краще й допомагати спільноті.

Хочу в цьому листі наголосити на тому, що для нас, як і для всіх інших в Україні, війна почалася 2014 року. Ми були на Майдані, волонтерили та допомагали нашому народу. Ніхто не міг стояти осторонь, це були рушійні зміни в країні.

У червні 2014 року «Інсайт» запустив проєкт «Шелтер» для людей ЛГБТКІ+. Ми відкрили його для спільноти, яка втікала з окупованих територій Луганської, Донецької областей і Криму.

За п'ять років роботи шелтера я пам'ятаю всі історії людей, які були в нас, усі історії війни, зруйнованого життя, розпачу втрат, початку нового життя в незнайомому місці, без рідних людей, без власної домівки. Як емпатійна людина я пропускала через себе та проживала з цими всіма людьми їхні почуття й відчуття. Це насправді дуже важка робота — допомагати людям, особливо травмованим.

Може, я оптимістка чи маю велике почуття заперечення й нереальності того, що таке станеться, тому ні я, ні моя родина, ні колежанки не були готові до повномасштабного вторгнення.

Я дуже добре пам'ятаю 23/02. Це був четвер, я закінчила свій звичайний робочий день в офісі, вийшла на вулицю і вирішила прогулятися. Пройшлася старим містом, піднялась на фунікулері в парк, взяла каву, весь час розмовляла телефоном. Спершу довго з нашою координаторкою представництва в Запоріжжі Наталею, а потім з волонтеркою у Львові; ми обговорювали нові ідеї, плани на майбутній спільний проєкт, тож я почувалася дуже натхненною і, як завжди, мала розписаний план, що робитиму за місяць, пів року й до кінця року. Потім я зайшла до магазину, купила смаколиків до вечері й на наступний день, зайшла в студію своєї партнерки, щоби забрати її з роботи до кримськотатарського ресторанчика «Мусафір» на сусідній вулиці. Пам'ятаю, що їли ми плов, чебуреки, східні солодощі та пили запашну каву. Це був мій останній чудовий вечір у мирному Києві, у моєму домі, у моєму мирному житті, і я не припускала, що це останній день мого звичного життя.

З підліткового віку я багато подорожую, за моєю спиною 36 країн, безліч міст і цікавих, дивовижних спогадів. Я завжди відчувала та казала так: «Де я — там мій дім». Чи то в готелі Парижа, а чи в хостелі Неаполя я вважала: усе, що в нас є, — всередині, дім — це я сама. Так було до моменту, поки страх за власне життя і життя моєї родини не змусив мене тікати з дому в Києві.

Тепер уже геть зрозуміло, що починаєш щось звичне для тебе, те, що начебто не може зникнути, цінувати тоді, коли втрачаєш.

Зникло відчуття безпеки, натомість з'явився холодний і липкий страх. А ще безпорадність, відчай, сум, горе. Ці почуття накрили мене так, що паралізували тіло.

24.02.2022 я прокинулась десь о 5:00 від звуку ракет. Робочі чати нещадно наповнювалися тисячами повідомлень. Я координую напрям «Регіональний розвиток». У той період по всій країні діяло десять представництв, якими я дуже пишалась, роботи яких координувала загалом, тож колежанки та колеги в Києві писали, запитували, чи живі, підтримували одне одного. Щось казали, радили, як клеїти скотч на вікна, щоби скло розлетілося на більші уламки й не пошкодило нас... А я заціпеніла і не могла уявити, що це реальність. Думала, ось зараз розплющу очі, й з'ясується, що це просто страшний сон. І він закінчився.

Моя партнерка пішла на вулицю — шукати воду, купувати якісь ліки й усяке таке... Їй цікаво було знаходитися серед людей і розуміти, що відбувається. Це її захисний механізм. Як вчинила я? Настелила ковдри в коридорі поміж двох стін, де провела наступні п'ять днів. Я не могла їсти, пила дуже багато води, іноді вставала... Їй геть увесь час читала новини та спілкувалася із близькими людьми по всій країні. За ці дні я втратила на стресі 7 кг ваги, які повернула собі потім, коли опинилась у безпеці в Берліні, хаотично харчуючись байдуже чим: холодними бутербродами з супермаркету чи фастфудом.

Уже за декілька днів стало зрозуміло, що нашій організації треба переформатувати діяльність. До нас почали звертатися люди зі спільноти по допомогу з виїздом на Захід України й далі, до країн ЄС. Коли ти лежиш у коридорі та просто чекаєш, що у твій будинок влучить ракета, дуже важко паралельно допомагати іншим. І я вирішила поїхати кудись у безпечне місце. Написала своєму другу та колезі, який уже два роки мешкає в Берліні, й запитала, чи зможе прихистити на два тижні мене з партнеркою і нашу кішку. Він одразу погодився, ще й пообіцяв віддати нам свою спальню (мовляв, чекають на нас). Мені в той час писало дуже багато знайомих із закордону... підтримували, співчували, пропонували якусь допомогу. Я дуже-дуже ціную це і вдячна буду до кінця свого життя. Люди — це справді найважливіше, що може бути. Не речі. Тільки люди й стосунки.

Ми зібрались за 40 хвилин. Переноски для кішки не було, тому просто поклали її в спортивну сумку. Прихопили дві зміни білизни, якісь важливі документи. Тим часом до центрального вокзалу доїхати з лівого берега вже не можна було.

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Дуже пощастило, що подруги із сусіднього району відвезли нас машиною на Дарницький залізничний вокзал, з якого мав відбувати денний потяг до Львова. Далі було суцільне жажіття, яке я пам'ятатиму, напевно, все своє життя.

Ми стояли на пероні, чекали на потяг. Сходилися люди. Дедалі більше людей. З валізами, маленькими дітьми, старими, тваринами. У багатьох було з собою по п'ятеро-шестеро котів, декілька собак, хтось віз папуг.

Це все нагадувало жахливий сон, а насправді було реальністю 1 березня 2022 року.

На станції не оголошували, на яку колію прибуває потяг, ходили якісь люди у формі, але ніхто нічого не регулював. Періодично люди просто стрибали на колії та перебігали їх, метаючись в очікуванні того самого потяга.

Так ми чекали годину. Прибув потяг на сусідній перон — і натовп завирував. Хтось викидав свої валізи й губив по дорозі речі. Стояв крик і гамір. Усі бігли, щоби швидше сісти в потяг, розштовхуючи все й усіх на своєму шляху. Ми теж побігли, але потяг уже був майже заповнений, і я зрозуміла, що нам у нього не сісти. Ще я дуже хвилювалася, щоби не травмувати нашу кішечку. Для мене вона була найдорощча на ту мить.

Люди напихались у потяг, як анчоуси в банку, і шанси травмуватися були дуже високі. В якийсь момент я повернула голову та почула пронизливий і відчайдушний крик. Той крик лунав у моїй голові ще пів року після... Сильніші чоловіки розштовхували всіх, щоби сісти в потяг, і ніщо не могло зупинити їх. Кричала ж жінка, у якої з рук чоловік вихопив немовля і сів у потяг. Той зачинив двері, й жінка залишилася на пероні. Мені бризнули сльози з очей: не можна було витримати, скільки болю чулося в ньому... Так, це справді була гра на виживання.

Я сказала своїй дівчині, що не треба штовхатися, краще почекати. Може, буде ще якийсь потяг. Почала гуглити. Подруги писали, що десь за пів години ніби йтиме ще один потяг до Львова. Тож ми просто стояли й чекали. Ми не знали, чи зможемо вибратися, оскільки машини не мали, та і їхати нею остерігалися. Усі канали волали про те, що людей у машинах розстрілюють цілими сім'ями, тож мені здавалося, що потяг зараз — найбезпечніший вид транспорту.

Минуло пів години, і прибув ще один потяг. На ньому було написано «Харків–Київ». Це був швидкий потяг, і до нього знову рвонув натовп. І ми в ньому.

Це реально був останній шанс для нас.

Ми застрибнули у потяг. Там було багато молоді, певно, й українців, й іноземних студентів. Вони тікали з Харкова. Ми почали питати, куди прямує

потяг. Але всі мовчали, тимчасом як на табло все ще показувало «Харків–Київ», і я на стресі подумала, що потяг іде на Харків, який стирають з лиця землі. За 5 хвилин напис змінився на «Київ–Львів», і мені трохи полегшало. У потяг здебільшого сіли жінки різного віку й діти. Ще якісь чоловіки з немовлятами та дружинами, багатодітні сім'ї. Люди просили парубків посадити літніх жінок, але чомусь не зустріли співчуття. Молодики навіть відповідали хамовито, мовляв, вони купили квиток на потяг. Так, звісно, у нас у всіх не було квитків. Та й ніхто їх і не перевіряв у тій ситуації. Потяг мав місце для сидіння на 579 осіб, тимчасом як, за приблизними підрахунками провідника, набилось у нього 4000 водночас. Не було там бодай клаптика вільного місця. Я як зайшла, так і вистояла в одній позі всі 12 годин поспіль. Було дуже важко. Насправді цей день і цей досвід був дуже складним, а все, що відбувалося потім, здавалось уже просто продовженням пекла.

Уночі ми прибули до Львова й наступні дві ночі провели в нашої подруги Дани. Вдень намагалися шукати переноску, але нічого не знаходили, бо знайти було нереально. Також мали вживити кішці чип і залагодити кілька справ. У Львові я постійно здригалась від звуку трамвая, що гримотів по коліях... Різкі та гучні звуки дуже лякають мене й досі, як і звуки повітряних тривоги. Ми всі тепер об'єднані однією травмою.

За два дні ми поїхали далі, через кордон, у Захоні (Угорщина). Нас зустріли дівчата з організації «Будапешт Прайд», які відвезли до пари хлопців на ночівлю. У них ми пробули ще два дні. Найважливіше, мусили нарешті придбати переноску для кішки, адже в сумці тій не вистачало повітря, і вона мучилася. Тож в одному з торгових центрів ми знайшли зоомагазин. Пам'ятаю, як увійшли до ТЦ, а там звичне життя: запах випічки, люди на шопінгу, з квітами, спокійно собі гуляють, п'ють каву. Все це було й у нас іще декілька днів тому, а тепер мою країну розривають, знищують, б'ють крилатими ракетами по цивільних об'єктах, гвалтують і ріжуть людей. У цей час мама почала писати у месенджер слова прощання, і мене розшматувало повністю — я стояла там і плакала просто посеред цього іншого чужого життя в одному зі спальних районів Будапешта.

За кілька днів ми дісталися до Берліна, і я змогла повноцінно запрацювати в дистанційному форматі. Так, ми втратили представництво в Одесі, далі виїхала координаторка з Краматорська, чим припинила роботу нашого улюбленого офісу, а потім довелося закрити фізичний офіс у Запоріжжі. Ми розгорнули діяльність шелтера для представників ЛГБТКІ у Чернівцях і Львові, відкрили у Львові гуманітарний хаб для допомоги жінкам і дітям. Окрім тих

колежанок, які залишилися у Києві, більшість виїхала хто куди, переважно у безпечніші місця на Заході України та за кордон.

Я пів року займалася формою релокації для спільноти, консультувала та відповідала на запити людей, які перебирались на Захід України чи до ЄС. За ці пів року ми самі змінили три місця проживання: спершу два тижні, як домовлялися, жили у мого друга. Зайняли спальню хлопців, і мені постійно здавалось, що ми їм заважаємо (дуже вже я почувалася безпорадною). Потім нам пощастило зустріти сім'ю місцевих мешканців — Мішу та Дашу, їхніх двох дітей. Нам запропонували кабінет у їхній квартирі, де ми спали на матраці на підлозі, й це був мій такий перший досвід. Але основне, що нас оточили турботою. Просто геть чужі люди прихистили нас і допомагали чим могли. Це просто неоціненно. В цих людей ми зупинилися десь на місяць приблизно чи трошки більше. Я намагалась соціалізуватися, спілкуватися з місцевими людьми, організаціями, брати участь у всьому, де могла б стати корисною для України. Я розповідала про ситуацію зі спільнотою, про потреби, про те, яка насамперед допомога потрібна Україні. Ми збирали гуманітарну допомогу. Нам таки вдалося двічі відправити бокси з харчами та гігієнічними засобами до Львова. Я дуже хотіла прислужитися своїй країні бодай чимось... Завдяки знайомствам з місцевими ми знайшли квартиру в оренду й оселилися там на кілька місяців. Це була невелика квартира-студія для нас трьох із кішкою. Ми навіть купили постільну білизну, два горнятка й декілька тарілок, щоби створити ілюзію затишку та відчуття дому, принаймні тимчасового дому. Думками я постійно линула до Києва. Був такий період, коли просто лежала в ліжку і не могла підвестися з нього, не бачила ні в чому сенсу, не відчувала, що живу своє життя, а в голові пульсували запитання: «Навіщо це все? Чому в тебе вкрали твоє чудове життя, з твоєю домівкою, твоїм ліжком, твоїми книгами, картинами, твоїм одягом, твоєю улюбленою роботою, твоїми улюбленими маршрутами, місцями, людьми, з твоїми планами та сподіваннями, мріями, цілями?». Усього цього більше немає, і ти не розумієш, що робити далі, що буде завтра. Ти нічого не можеш планувати, бо не певна, а чи не влучить у твій будинок у Києві ракета й узагалі чи тобі буде куди повернутися...

Усі ці думки пожирали мене зсередини. Цей період життя став просто існуванням. Їсти, щоби просто жити, пити воду, щоби просто жити, десь ходити й намагатись розв'язатися. Марно. Нічого не допомагало. Подруга порадила психологиню, до якої я звернулася з цими своїми думками. І раз на тиждень я ходила на кладовище, що поряд із квартирою, і мала там сеанс терапії по відеозв'язку. Так я витримала п'ять разів і усвідомила, що вона не

допомагає мені, а лише ускладнює. Що це не те, на що в мене є ресурс саме зараз. І я дала собі час побути наодинці зі своїми відчуттями. Приблизно в цей час я вирішила поїхати до Києва і пожити тиждень, подивитись, як там, і вирішити, що робити далі. Шлях додому — це найсолідший шлях. Мені весь час кортіло плакати, а вже на Київському вокзалі хотілося цілувати землю; таке рідне все було довкола.

І найважливіше, я нарешті відчула себе щасливою. Ось він, мій дім, моя країна, моє місто, і тут я маю бути. За тиждень ми повернулися до Берліна, потім залагоджували якісь бюрократичні моменти, а згодом зібрались і повернулися до Києва.

Чи страшно мені зараз жити тут, у країні, де йде війна? Чи страшно мені бути в місті, по якому випускають десятки ракет, і невідь-куди прилетить наступного разу? Чи страшно мені під час повітряних тривог на вулиці й там, де немає поряд укриттів?

Ні. Мені нічого не страшно. Я вдома, і я щаслива. Якщо моя доля померти тут, нехай так і буде.

У мене було багато різних можливостей поїхати з України, емігрувати чи просто залишитися в Німеччині, а чи в якійсь іншій країні. У мене було безліч пропозицій від друзів і знайомих, але я не можу і не хочу.

Я щаслива там, де є, і буду тут доти, доки моє серце радісно тут битиметься. Найцінніше, що я здобула за час від початку повномасштабного вторгнення, — це зустрічі з неймовірними людьми.

Її імена цих людей назавжди викарбувані на моєму серці: Катя та Наташа, Оксана і її чоловік, Дана, Оксана, Віталіна, Вікторія, Марко і його хлопець, Міша та Міша, Злата, Індіра, Олеся, Міша й Даша і Нестор, Яша, Йохан і Андреас, Карл, Лейла, Аня та дівчата, Олена, Вероніка, Юлія, Наташа. Ви всі неймовірні люди, і я все життя згадуватиму вашу доброту, підтримку й увагу.

Марина Каменська

Дата народження: 26 вересня 1979 року.

Звідки: Луцьк.

Професія: арттерапевтка.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Луцьк.

6 березня 2022 року вимушено переїхала з донькою Валерією Середюю (16 років) до Любліна, Польща. Обидві повернулися до Луцька на початку серпня 2022 року.

7 серпня 2022 року

Почну з передісторії. Весь день 23 лютого 2022 року моє серце було не на місці. У повітрі витали дуже тривожні відчуття. Їх було складно описати словами. Буквально не вистачало повітря дихати. Тривога й невідомість майбутнього просто знерухомлювали та позбавили змоги адекватно мислити. Страх скував тіло.

Ніч із 23 на 24 лютого була найстрашнішою. Тиша стояла така, що можна було почути стукіт власного серця. Під ранок вдалось задрімати. О 4-й злетіли винищувачі. Багато, низько і дуже голосно. Тоді я ще не знала, що це наші, й серце билось десь під горлом. За кілька хвилин усе стихло, і повисла важка тиша. Я пам'ятаю ту ніч по хвиликах. Близько 5-ї ранку мені зателефонувала сестра з Києва. Відчуваючи, що відбувається щось небезпечно, вона мала вилітати вранці з дитиною до Іспанії. Сестра сказала, що у «Бориспіль» нікого не пускають і реєстрацію рейсів призупинено на пів години. Прошу її тримати мене в курсі. Сну немає. Тривога наростає. За 20 хвилин сестра зателефонувала, і я почула найстрашнішу у своєму житті новину: «Марино, війна. Введено військовий стан. Київ бомблять». Зі мною сталась істерика. Прокинулася донька. Я розуміла, що мені треба опанувати себе, але тіло й емоції вийшли із зони мого контролю. Телефоную подрузі: «Оля, війна». Плачемо разом. У голові хаос. Ти не тямаш, що робити й куди бігти, рятуючи свою дитину. 5:30 ранку. На вулиці світлішає. Сидимо з донькою в комп'ютері,

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

читаючи та вловлюючи кожну новину. Праворуч у вікні щось миготить. Переглядаємося, що це було? Кілька секунд — і страшний гуркіт вибуху. Валерія біжить до своєї кімнати й забивається в кут, плаче ридма. Я чомусь кидаюся зачиняти балкон. Тіло тремтить так, що неможливо розслабитися. Телефоную мамі. Мама — сердечниця, і я до останнього відтягувала момент дзвінка. Але в Луцьку вибухи, і зволікати більше нікуди. «Матусю, почалася війна. Київ бомблять, у Луцьку вибухи. По всій Україні полетіли ракети». За кілька хвилин вибухи вже були й у неї, під Львовом. Страшний, страшний ранок. Ти усвідомлюєш, що відтепер безпеки немає ніде. Одна закомплексована людина в одну хвилину віддала злочинний наказ і змінила життя мільйонів, принісши біль і смерть. Тіло й далі спазмує. Щоб я могла говорити телефоном, донька притискає мою руку зі слухавкою до вуха. Руки тремтять так, що втримати слухавку нереально. Болить душа. Усередині все мов розривається. Душу затопили страх і безпорадність. Знову звук вибуху. Звук, який ніколи та нізащо вже не забути. Іще один. Іще один. Сім ракет того жахливого ранку прилетіло у моє миле мирне місто. Ми пам'ятаємо звук кожної. Я пам'ятаю очі чоловіка, який хотів захистити нас, закривши собою, і цей розпач і безсилля перед звуками ракети, що летіла. Ми все розуміли. Проспект біля будинку вмить заповнили автомобілі. Люди тікали від війни. О Господи, я ніколи не думала, що валізу можна збирати не в передчутті моря та сонця, а неслухняними руками й із повними сліз очима. Щоб просто бігти, вести дитину в нікуди. Аби вижити, аби жила дочка. На той момент моя сестра зі своєю сім'єю вже сиділа в Києві у бомбосховищі та чекала на машину зі Львова. Згодом вони майже два нескінченні дні їхали зі швидкістю равлика, манівцями, на захід України. Основну трасу нещадно бомбив ворог. Уже у Львові сестра спробувала вивезти дітей до Польщі. Черга на кордоні була неймовірно величезна. Із сестрою ми домовилися, що вона забере й мою Леру. Сама я виїхати не могла, бо маю літню бабусю, яку не можна залишити. Простоявши дві доби на кордоні, сестра мусила повернутися до Львова. Черга практично не рухалася. До польського Любліна вони потрапили за кілька днів через Угорщину. Так українці починали свою моторошну подорож до Європи.

05.03 я вирішила, що сама поведу доньку до сестри через піший перехід на Волинському кордоні. Автобусом це було зробити просто нереально. Чоловік привіз нас на український бік кордону, і те, що там відбувалося, просто не описати. Тільки побачити, відчутти. Крижаний вітер пронизував до кісток. Сотні людей, жінки з немовлятами, бабусі знесилені. Люди з кожного куточка України. Ось юна дівчинка годує двотижневе немовля, її затулили куртками

люди, щоб вітер не холодив дитя. Ось жінка підійшла і розказала, що двох квартир у Харкові в неї більше немає, зате є ось ця одна валіза та ще власне життя. Ось бабуся притиснула до себе собаку, силкуючись бодай трохи зігрітися. Уже потім, на польському боці, я кутала цю бабуся у плед, який так не хотіла брати з авто. І чоловічі сльози. Як це страшно бачити, коли на твоїх очах розлучаються сім'ї. Цей біль в очах і жодного сорому. Усі розуміли абсолютно все без слів. Далі ми йшли без чоловіків у цілковиту невідомість. Польський кордон зустрів величезною кількістю волонтерів і різного продовольства. Тут була абсолютно будь-яка дрібниця, потрібна людям. І якби чогось не було, то, вочевидь, це вмить би дістали. Поляки, не покладаючи рук, приймали українських жінок із дітьми. Машини й автобуси захлиналися від нескінченного потоку біженців. Але поляки дуже старалися. Так випало на їхню долю першими прийти на допомогу українцям. І ми, безумовно, вдячні кожній країні світу за відкриті обійми, за допомогу. Польща ж викарбувалася на моєму серці до кінця життя. За митницею на нас чекав поляк, який запропонував перевезти нас у місто Замость і посадити на автобус до Любліна. Оскільки в автобуси саджали насамперед жінок з малюками, ми ніяк не могли покинути межі митниці, й цей чоловік з величезним серцем вирішив приїхати по нас просто до кордону. Як же ми впізнаємо одне одного? Нам пощастило: у нас була яскраво-жовта валіза. Нам вдалося зустрітись у цьому багатотисячному натовпі. Ми замерзли так, що складно було говорити. Чекаючи на Шемека, вистояли довгу чергу за гарячим напоєм. Було не до вподобань. Лише б гарячий. Душу було зігріти неможливо. Гріли принаймні тіло. Забравши нас з митниці, Шемек увімкнув на всю пічку в машині, нагодував. Уже за 5 хвилин розмови виникло відчуття, що ми знайомі сто років. Ми їхали в машині 50 кілометрів до автобуса і слухали українських пісень. Сльози струменіли нескінченим потоком. Душу переповнювала вдячність. Увечері ми прибули до Любліна, де вкотре за день стали свідками неймовірної гостинності поляків.

На автостанції волонтери відразу запропонували допомогу в будь-якому питанні, а прості люди несли їжу, воду, одяг до волонтерського пункту. Знову сльози, знову вдячність і любов, що переповнюють душу. У Любліні нашу сім'ю люб'язно прийняли пані Божена і пан Станіслав. Вони виділили цілий поверх свого будинку, не обмежуючи нас у термінах перебування в ньому і надавши максимально будь-яку допомогу. Золоті люди з величезною душею. Це було 6 березня 2022 року. І цей день став для мене датою, яку я ніколи не забуду. Весь цей час моя п'ятнадцятирічна донька стійко зносила холод, черги й біль. Моя маленька дитина в один день подорослішала. Ну не вже таким страшним шляхом мають дорослішати діти? Ні, звісно ж, ні. Тієї ночі,

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

міцно обійнявшись, змерзлі до останньої молекули, ми вперше за тиждень спали. Сон — це те, чого так катастрофічно не вистачало вдома. Кожен звук, кожен шерех лякав до панічних атак. А тут, нарешті, сон. Далі треба було загодити юридичні формальності законного перебування доньки в Польщі, опікункою якої тимчасово стала моя сестра. Я у Польщі залишатися не могла: у Луцьку бабуся потребувала догляду. Щоб діти не втратили шкільний рік, Польща швидко організувала українські класи. За всієї моєї безмежної любові та вдячності до української школи, я й на йоту не хочу знецінювати наш навчальний процес, але поляки зробили максимально комфортні умови для наших знедолених дітей. Організація шкільного процесу супроводжувалася різноманітними екскурсіями, подарунками, психологічною допомогою та медичним обслуговуванням, перекладачами. Валерія органічно влилася в навчальний потік. Діти, які так швидко подорослішали, згуртувалися між собою, здружилися і допомагали одне одному у складні хвилини. За чотири дні я повернулася до Луцька, вперше розлучившись зі своєю дитиною. Так почалося наше з нею життя на дві країни. Сказати, що це боляче, — не сказати нічого. Єдина думка, що втримувала на плаву: донька в безпеці. Лера щодня писала мені про свої враження, емоції, навчання. Душа розривалася бачити дитину через відеозв'язок і не мати змоги її обійняти, пригорнути й дати максимально материнської любові. Безпека знову і знову рятувала. По приїзду до Луцька ранок знову почався зі звуків вибухів. Загинули люди. І я розуміла, що бути на відстані зараз правильно. Березень для нас із донькою виявився місяцем важких моральних випробувань. Емоційно ми пережили страх, злість, агресію і безмірну любов одне до одного, важливість життя і кожної миті. Було дуже цікаво спостерігати, як Валерія розвивається, знаходить нових друзів у Польщі, пізнає практично самотійне життя поза домом. Дивно, але тут, у Любліні, вона зустрілася з підлітками, з якими була знайома вдома, спілкуючись в інтернеті на тінейджерських сайтах. Це так мило і зворушливо. Саме тут моя донька пізнала перше почуття закоханості. Як же душевно вона зі мною ділилася своїми хвилюваннями. У Польщі їй було дуже комфортно. Єдине, що йшло червоною ниткою всі п'ять місяців перебування, то це величезне, неймовірне бажання повернутися додому, в Україну. «Я хочу додому, мамо. Я дуже хочу додому». «Потерпи, маленька, потерпи». Ще трохи... ще трохи... З місяця в місяць я обіцяла те, на що не могла вплинути.

У той час життя доньки йшло своїм цікавим ходом. Начебто весь Всесвіт посприяв, щоби моя дитина гармонійно прожила той жахливий період. Я дуже рада, що поляки змогли організувати дозвілля дітей так, щоб максимально захистити їх від психологічних травм. За час перебування у Польщі

донька побачила всі куточки Любліна, відвідувала концерти для українців, ходила та їздила на екскурсії передмістями й іншими містами, до музеїв тощо. Дуже цінно те, що Валерія жила у Польщі без страху і тривоги. Тільки з незмінним: «Матусю, мені тут дуже добре. Але я хочу додому». В Україні дуже складно було оцінювати жах, який творився навколо, належно його розуміючи. Твій мозок і душа просто заморожені. Тобі важко апелювати до раціо й опанувати себе. Кожен звук і шерех лякають до тремтіння в колінах. Дні й ночі пролітали в тривозі та чеканні, що війна ось-ось закінчиться. Але кожен день приносив дедалі більше сумних новин, які розум відмовлявся приймати й осягати. Перші місяці півтора я знемагала від панічного страху вийти на вулицю, піти до магазину, аптеки. Здавалося, що безпека там, де дім, а на вулиці сама глибока безпорадність. Це дуже страшно, коли ти не контролюєш свій емоційний стан. Не можеш допомогти собі й на хвилину позбутися в'язкого і густого відчуття паніки. Усі найжахливіші події мого життя до цього моменту ставали начебто й не такими страшними. Щоби бодай трохи перервати той безперервний страх, я пішла допомагати волонтерам. День за днем з головою поринала в цю діяльність, намагалася по максимуму комунікувати з людьми, щоб якимось полегшити моральний стан. І якщо вдень хоч якимось давала раду почуттям, то з настанням вечора знову і знову знемагала від нападів тривоги. Ніч. Найважчий час — це ніч. Темрява кличе за собою зловісну тишу. Темрява огортає місто зловісною тишею. Не тією тишею, яка дарує спокій від міського гамору. А тією, що таїть у собі невідомість. Її, цю тишу, по кілька разів за ніч розривало виття сирен. О Господи, як же роздирає душу на шмаття цей звук. І знову паніка, що затоплює кожну клітину тіла. Схожі почуття проживали моя мама, подруги. Всупереч усьому ми продовжували жити, рятуючись морально хто як може. Хтось ходив на роботу, хтось утратив її та з головою поринув у волонтерство, хтось займав себе домашніми справами. Мій чоловік постійно водив мене до парку. Мого улюбленого парку, мого місця сили в Луцьку. Там на трохи й ненадовго я повертала собі ясність розуму. А потім знову втрачала. І так по колу. А ще цей період був часом найсильнішої агресії та злості. Вона вирувала і кипіла, затьмарюючи будь-які почуття, які просилися назовні. Спілкуючись зі своїми подругами, я виявила такі спільні моменти, як страх утратити пильність навіть на час перегляду фільму. У фокусі уваги всіх була тільки війна. Попри це, одне я зрозуміла точно: війна принесла із собою особливу цінність життя. Цінність і розуміння, що так, як раніше, більше не буде. Запустився процес адаптації до нових реалій.

Квітень для мене став місяцем прийняття війни. Щойно я усвідомила, що несе із собою війна, як зник внутрішній опір її процесам. Прийшло розумін-

ня, що всі емоції в них природні та нормальні. Трапилося це тоді, як у другій половині квітня я їхала з Польщі. Отож я побачила український кордон і враз осягнула: або я приймаю умови життя по-новому, або мушу виїхати. Іншого варіанта немає. І я відчула неймовірну любов, і подумала: «Україна — мій дім. Я житиму в нових реаліях». Минув ще один місяць, ще один... Новинні портали розсипали різні новини. Україну знищували день за днем. Ми з донькою навчилися поєднувати, здавалося б, несумісні процеси: біль, страх, агресію і нереальне бажання проживати й цінувати кожен мить, любов. Цінність життя — це те, що відтепер не просто слова. Це спосіб життя, його якість. Такою страшною ціною. Зараз липень. Моя сестра вирішила перебраться до Швеції. Я вдячна їй за ці п'ять складних місяців, які моя Валерія провела в безпеці. 17 липня я приїхала до Польщі, щоб уперше повернутися додому разом з донькою. На момент написання цього тексту ми ще в Любліні. Провели тут чудові три тижні. З'їздили до Варшави, ознайомилися з історією концтабору Майданек, виходили понад сотню кілометрів містом. І ми щасливі, що цей час нам даровано Богом. Ми щасливі, тримаючись за руки, бродити старими вуличками вдесьте за тиждень. Пити разом каву, їсти морозиво і шкідливий фастфуд. Тому що абсолютно неважливо, скільки калорій ти споживаєш. Важливо те, що у нас є ця мить, цей час і ця можливість. І це цінніше за всі цінності світу. За три дні 5 серпня, а це означає, що минуло рівно п'ять місяців відтоді, коли одного холодного весняного дня ми перетнули кордон. І 5 серпня я вперше можу сказати своїй Валерії: «Люба, ми їдемо додому». Я не можу обіцяти їй безпеки, я не можу зупинити війну. Але я можу навчити її жити в цих нових реаліях. Огорнути своєю безмежною любов'ю, дати свій материнський захист. І ми обидві віримо, що обов'язково подолаємо це надскладне випробування. Дай Боже, щоб дуже незабаром кожен українець у будь-якому куточку земної кулі почув новину: «Війна закінчилася перемогою України». І щоб усі повернулися відновлювати країну і будувати щасливе майбутнє для найцінніших на світі людей — наших дітей. І буде все по-новому, і буде складно. Але основне, що ми знову побачимо мирне небо над нашою домівкою на ім'я «Україна». Дякую за нагоду взяти участь у вашому такому значущому проєкті. Це дуже цінно.

Стефанія Старовойтова

Дата народження: 11 липня 2007 року.

Звідки: Славутич.

Студентка.

Місцеперебування на момент початку
повномасштабного вторгнення: Славутич.

Вимушено переїхала до Великої Британії.

26 липня 2022 року

Я народилась у маленькому та затишному українському місті Славутич. Мені завжди кортіло звідти поїхати, але зараз, коли перебуваю у Великій Британії, дуже хочу додому — до свого рідного Славутича. Моє життя було сповнене цікавих моментів, подорожей, зустрічей із друзями, але все змінилося 24 лютого 2022 року. Я прокинулась о 7:40 від того, що мама зайшла до моєї кімнати зі словами: «Війна почалася». Пам'ятаю, що ще у грудні 2021-го ширилися чутки про напад росії на Україну, але я цій інформації великого значення не надавала. Вже десь у лютому про це почали говорити активніше. Мені було, насправду, однаково. Я не вірила.

Пам'ятаю, що той жахливий день минав дуже довго. Перед тим як піти спати, ми з друзями у нашому чаті прощались так, ніби більше не зустрінемося. Було невимовно страшно. Ми з батьками засинали одягнені, щоб у разі повітряної тривоги не гаяти час і відразу бігти в укриття. Уперше в житті почути сирену — це неймовірно страшно. Бачити у небі сліди від ворожої авіації — це просто жахливо.

Навколо мого міста точились бої, ми опинилися в облозі. Славутич повністю ізолювали. Ворог нещадно обстрілював найближчі міста і села. Довго не можна було вибратися з міста через бої довкола нього.

9 березня ми залишились без електрики. Готували їжу на вогнищі шість днів. Я ходила заряджати телефон у будівлю, де були генератори. Все, що могла робити, — це читати книжку і думати про те, що «завтра» може й не настати.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Особливо моторошно почувалася від загрози артилерійського обстрілу 23 березня. Того дня ми з моїми друзями вирішили ненадовго зустрітись, але коли зібралися, то почули голосний і протяжний сигнал про артобстріл. Так швидко, як тоді, я ще ніколи не бігала. Але того дня нічого не сталося. Все почалося 25 березня, коли надвечір російська армія взялася обстрілювати блокпости на в'їзді до мого міста. Було чотири дуже гучні та потужні вибухи. Я сиділа в коридорі квартири моїх бабусі з дідусем і думала, що загину. Думала, що буде так, як у Маріуполі. Але, напевно, найстрашніше сталося наступного дня, коли росіяни прорвались у місто. Тоді майже всі славутичани вийшли на головний майдан міста на мітинг.

Магазини зачинилися десь на четвертий день війни. Продуктів просто не залишилося. Понад місяць ми жили без їжі. Звісно, у більшості були запаси, але не в усіх. Через це нам давали гуманітарну допомогу раз на тиждень. Усі головні дороги було заблоковано, мости підірвано. Тому й гуманітарну допомогу завозили лісовими стежками. Попри небезпеку, волонтери робили це. Хліб нам роздавали за спеціальними талонами. Ті, у кого були дріжджі та борошно, пекли хліб самі.

Щодня я запитувала себе: «Коли це все закінчиться?», але на жаль, ні від кого не чула відповіді. Я ще запитувала: «Чому саме у мій час?», «Чому це все відбувається? Що ми їм заподіяли?». Я й досі не знайшла відповіді, але починаючи з лютого моє життя на павзі. Я не бачу майбутнього. Я не знаю, що мені робити. Я не знаю дати закінчення війни. Але вірю в наших захисників і в те, що Україна переможе.

Мені особливо боляче заходити в телефонну галерею. Я дивлюся на своє життя і розумію, що воно було чудовим. Після 24 лютого я не можу сказати, що живу. Я житиму тільки тоді, коли війна закінчиться. Просто хочу таких самих безтурботних зустрічей з моїми друзями, хочу ходити у свій ліцей. Я хочу додому. А ще побачитися з моїм татом, дідусем і бабусею, друзями. Не можу зрозуміти, чому в мене забрали п'ять місяців мого життя...

Яна Матвійчук

Дата народження: 26 вересня 1982 року.

Звідки: Будапешт, Угорщина.

Професія: підприємця із 2004 року.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Київ.

Вимушено переїхала з двома доньками до Баварії, Німеччина. Повернулася до України в серпні 2022 року.

4 серпня 2022 року

Ми з чоловіком завжди відпочиваємо разом. Окрім його подорожей з донькою до Буковеля. Старша гарно катається на сноуборді завдяки цьому. 23 лютого, вранці, чоловік планував вирушати з компанією татусів і дітей до Буковеля, підтримуючи щорічну традицію. Було дуже тривожно тими днями. Один із друзів сказав, що є інформація, буцімто 24 лютого станеться щось жахливе в Києві. Його сім'я не поїхала до Буковеля. Вони зібрали речі, заправили авто й готувалися до будь-якого варіанта розвитку подій. А мій чоловік із донькою таки поїхав. Ми геть не вірили, що масштабне вторгнення росії можливе.

23 лютого Президент України зустрівся із представниками великого бізнесу. На ту зустріч пішов дехто з наших близьких друзів. Усі повернулися переконані, що війни не буде і треба й далі продовжувати працювати в Україні. Чоловік надіслав щасливі фотографії з Буковеля 23 лютого, і я лягла собі спокійно спати.

Молодшій донечці три роки. Останні кілька тижнів вона спала тривожно, регулярно прокидаючись десь о 5-й ранку. 24 лютого теж прокинулася. Я лягла з нею поруч, у її дитяче ліжечко, заспівала пісеньку, і мала швидко заснути. За кілька хвилин я почула вибух, потім ще один, ще... Сумнівів не було: у нас почалася війна. Няня прокинулася, і тремтячими руками набрала номер своєї доньки: у Броварах (25 кілометрів від Києва), де та живе, вже палав якийсь об'єкт і теж лунали потужні вибухи. Так було по всій Україні цього ранку.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Я згадала, що якраз десь о 5–6-й ранку мої колежанки мали відбувати до Львова на конференцію. Я теж планувала летіти туди літаком, але ввечері. Зателефонувала дівчатам, мовляв, почалася війна, швидко виходьте з потяга. Ті встигли вибігти, потяг рушив, а знетямлені дівчата повернулися додому, до своїх дітей і чоловіків.

Одна з колежанок попросила у мене авто, щоб вивезти племінника та сестру в безпечне місце. На дачу, що в Ірпені. Хто ж знав, що за кілька днів вона потрапить у полон до ворожих військових, дивом вибереться і встигне втекти — сяде за кермо та врятує родичів і цілий автобус із дітьми та жінками з пекла Ірпеня. Кілька годин по тому, як та моя колежанка з батьками, сестрою і племінником вискочать з Ірпеня, на дачу, де вони до того ховались, упаде бомба. А Ірпінь накриє жахіття ворожої окупації. Але тоді, у перші дні війни, ми про це ще не знали...

Мій друг телефонував увесь ранок, щоб ми з донькою негайно втікали з Києва. Він із сім'єю зробив це відразу після перших вибухів. Та я залишилася у Києві. Я нікуди не поїду! Це моя земля!

Дві доби ми сиділи в бомбосховищі — паркінгу під домом. Я, трирічна дитина, бабуся та няня. І ще кілька сотень киян. Чоловік був у Буковелі зі старшою. Ми вирішили, хай побуде кілька днів там. Коли ж вони надумали таки добиратися до Києва, то доїхати потягом уже не змогли. Висадилися біля Житомира, дістались до родичів і... наш тато пішов у ЗСУ. Втім, тоді, першого дня, ми ще не знали, як воно буде.

Я дев'ятнадцять років займаюся бізнесом. Звикла багато працювати й знаю, що всі таланти особливо пробуджуються під час якоїсь кризи. Війна не стала винятком. З перших годин війни я на повну запрацювала на потреби армії та України. Це було одне з найправильніших рішень перших годин війни. Воно врятувало мені психіку від розпачу та дезорієнтації.

Завдяки няні та бабусі я змогла повністю зосередитися на допомозі армії. У бомбосховищі знайшла інтернет біля якоїсь стіни, поставила туди дитяче крісло з автівки й поринула в роботу.

Я є членкинею CEO Club Ukraine. Належати до такої потужної активної спільноти — це великі можливості та справжнє щастя і порятунок. Саме завдяки спільноті я змогла, сидячи у сховищі, брати участь в активному волонтерстві. З одноклубниками ми заснували Фонд реагування на російську агресію.

Далі почалися дива. До нашого Фонду приєдналися десятки людей! Потім сотні! Онлайн координувати це ставало дедалі важче. Ми поділилися на малі групи, кожен брав завдання, які може виконати тут і зараз. Я особисто очоли-

ла координацію закупівель нашого фонду CEO Club Ukraine. Гроші на фонд вдавалось збирати дуже швидко. Я сфокусувалася на глобальних завданнях. Адаже треба купувати десятками тисяч: бронежилети, шоломи, рації, тепловізори, супутникові телефони та багато іншого!

Бюджети великі, постачальників по світу не так і багато. Особливо важко було із бронежилетами. Вийшли через різні контакти на посольства, Міноборони. Налагодили логістику: везли все до добрих сусідів України, звідти — до неньки. Загалом запустили процес. Настрій іще більше покращився, коли мені з усієї України почали телефонувати представники компаній, які були у списку Форбс! Бізнес виділяв колосальні бюджети. Я шукала контракти, вела переговори, залучала до логістики колег: члени CEO Club Ukraine сформували потужну команду з міжнародної та української логістики для гуманітарних вантажів.

Одразу активізувалися мої працівники — допомагати, волонтерити для тероборони й армії.

У ритмі 24/7 минули перші два місяці війни: чати, дзвінки, на зв'язку Одеса, Львів, Харків, Канада, США, Ізраїль, Польща, Литва, Велика Британія та всі, всі, всі...

Думками повертаюся до тих перших днів війни й розумію, що нас усіх, українців, підхопив якийсь дивовижний потік, а перед усіма постала спільна, невисловлена, але зрозуміла мета: захистити свою землю, свої родини, своїх братів на фронті, бо іншого шансу не буде.

Хочеться обійняти кожного, з ким мала честь спілкуватися тими, першими, найстрашнішими днями війни. Це абсолютно незнайомі люди. Хтось зателефонував і віддав тонну ковбаси для тероборони, хтось — десятки тисяч мішків із піском чи тонни пального для фур, які везли бетонні плити на блокпости. Ще в середу, 23 лютого, я домовлялася про підписання кількामільйонного контракту з одним бізнесменом, а вже в четвер той віддав мені сотні лопат для копання траншей, які спрямували на потреби тероборони Києва. Всю Україну вмить об'єднала мережа зв'язків волонтерів, небайдужих громадян, підприємців, воїнів, медиків, парамедиків й активістів. Ми об'єдналися у спільноті, яку штучно створити неможливо. Я пишаюся бути українкою в такий історичний для нашої нації час.

З бомбосховища я вирішила втікати за місто 25 лютого, у п'ятницю, але... Сіли в авто, а воно не завелось. Ми спали в ньому першої ночі на паркінгу, тому воно й не завелось: перегоріла електроніка! Довелося й другу ніч спати у сховищі. А вже після тієї страшної ночі, коли над Києвом пролунало кілька

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

десятків вибухів, ми задумалися: «Куди далі?». Тримати мою маленьку доньку у сховищі під землею вже не ставало сил.

Кілька разів я намагалась себе заспокоїти, що незабаром усе скінчиться. Стояла з друзями у сховищі й говорила: «Ну ж бо мислити логічно, що найгірше може трапитися? Окупають Київ. Жахливо. Але ж ми є мирним населенням, росіяни ж з нас не знущатимуться, не катуватимуть чи розстрілюватимуть? Тому в принципі треба залишитись із дітьми в Києві, адже дорогою можна ще й під обстрілом опинитися? За кілька тижнів ми дізналися про жахіття, які творили росіяни в Бучі й Ірпені... А ще з'ясували, що в перші дні під Києвом стояли 1500 одиниць російських танків і бронетехніки. Ризик захоплення Києва був величезним. Сценарій Бучі й Ірпеня міг стати сценарієм усієї столиці. Нас урятували ЗСУ, тероборона, диво та Господь Бог.

Друзі забрали нас із бомбосховища. Кілька днів ми провели на їхній дачі. Спали всі покотом на матрацах, кинутих на підлогу першого поверху... Раптом що. Я 24/7 залагоджувала всі волонтерські питання через смартфон. Ховалась у комірчині від усіх, щоб не заважати. В хаті товклися купа дітей, три родини друзів і бабусі. Відчуваю невимовну вдячність до моїх подруг, які годували мене та доньку з бабусею, поки я не відводила очей від екрана смартфона.

2 березня біля будинку в Житомирі, де зупинилася моя старша донечка Мелісса з чоловіком, прилетіло кілька бомб; вибило вікна. Налякана Мелісса вся тремтіла. Цього самого дня мої друзі довідалися, що я все ще в Києві, і почали вимагати, щоб терміново евакуювалася разом з дітьми. Я без авто, без чоловіка, із трирічною дитиною на руках... Зрештою друзі знайшли охорону з авто й вивезли нас до Трускавця. Їхала я три дні. Уже там зустрілася з чоловіком і старшою донькою. Поселились ми в готелі Трускавця. Тільки зайшли до номера, як завилла сирена. Побігли до сховища. Тієї ночі діти спали в зимовому одязі, бо роздягались відмовилися. Я раптом осягнула, що жити так далі мої маленькі дівчатка не мають і не можуть. Треба шукати безпечне місце.

4 березня був чоловіків день народження, і цього дня він довів нас до кордону. Що я відчувала в той момент? Що можна відчувати, коли твоє життя перетворилося на пекло, коли ти тікаєш зі свого дому, рятуєш дітей і мусиш прощатися з коханим, який іде на фронт захищати Батьківщину? Чоловік був за кермом, і я всю дорогу до кордону тримала його за руку. Дивилася на нього і силкувалася запам'ятати кожен рис обличчя, усмішку, кожен волосинку мого Макса. Якби не діти в машині, я ридала б у голос. Усі усвідомлювали, що це може бути останній день, коли ми разом. Кожен прийняв свою місію: я рятую дітей, а Макс — Батьківщину. Коли перетнули кордон, я побачила

на польській митниці неймовірну картину: навколо хвилювалося море із самих українських жінок і дітей. Дуже багатьох дітей. А чоловіки залишилися в Україні. . . . Разом із дружиною мого брата, племінниками та бабусею ми виїхали до Європи. Десять днів поневірялись у Польщі, Чехії, Угорщині. У машині сиділо семеро осіб: четверо дітей, я з невісткою та бабуся. Ми думали, що росія ось-ось схаменеться, світ допоможе зупинити цей жах, усе закінчиться, і ми повернемося. Але. . . . Осіли у Німеччині. Діти пішли до школи та садочка.

Нам пощастило виїхати. Та щоразу, коли згадую про інші родини, малих дітей, які не змогли евакуюватися, то не стримую сліз.

Я представник типової української родини: моя мати — з Донецька, а тато — з Волині. Дві протилежності. Тато розмовляє українською, натомість мама — російською. Дві мови в нашій родині вживаються відтоді, як ми повернулися 1993 року до України з Казахстану. Батько — радянський військовий, тому наша сім'я змінила кілька держав, перш ніж осісти в Україні. Спершу ми жили в Угорщині, де народилась я (радянські війська стояли в Угорщині ще з 1956 року), потім на вісім років оселились в одному з військових містечок Казахстану. Мій батько завжди мріяв про Україну. Але тільки з розпадом Радянського Союзу втілив ту свою мрію в життя.

Усі родичі мами вважають себе росіянами. Кожна сімейна зустріч двох родин закінчувалася на кухні словесними баталіями мого хрещеного батька з Владивостока та мого рідного батька з Волині. Вони до ранку сперечалися про спадщину Київської Русі. Великі київські князі — вони чий? Українські чи російські? Коли розпочалася історія України? А вона розпочалася взагалі? Чи хохла — це холопи, у них й еліти ніколи не було? Чи..? Дискутували часом дуже жорстко. Обидва військові, й було геть неспокойно засинати в сусідній кімнаті. Так ми жили до 2014-го. . . поки дискусія з кухні не перейшла в іншу площину, а батьки та хрещений батько припинили спілкуватися. Я не комунікую із хрещеним відтоді, як у жовтні 2017 року він зателефонував і привітав зі 100-річчям великої російської соціалістичної революції мою маму та дідуся (свою сестру й батька). Дідусь із Донецька і з 2014 року жив у моєї мами, в Києві. На той момент не лишилося жодних сумнівів, що українці та росіяни є зовсім різними.

24 лютого 2022 року на світанку мамі зателефонував цей брат із Владивостока і попередив: «Не бійся, ми бомбитимемо тільки військові об'єкти». А родичі із Брянська, яких мама набрала, щоби розповісти про бомбардування, попросили більше не турбувати їх із фейками та не налаштовувати проти Путіна. Мовляв, ви самі себе бомбите, не треба нас утягувати. Контакт обірвався. Мама втратила майже всіх близьких родичів за лічені години.

На початку війни дехто із друзів-росіян писав вибачення за свою країну. Від щирого серця. Ще мене знайшли кілька давніх подруг. Юлю я не бачила тридцять два роки. Росіянка, живе у Франції. Катя — теж росіянка, живе в Лондоні. Я не змогла з ними порозмовляти. На рівні підсвідомості щось наче вимкнулось усередині, і я не можу говорити російською... Навіть писати російською важко.

Ми з чоловіком навчалися разом в університеті. Коли 2003 року випадково зустрілися в кримському санаторії, то зрозуміли, що це доля. Я батькам сказала, що за десять років він буде моїм чоловіком. Чому за десять? А як же кар'єра, плани започаткувати власний бізнес, здобути незабутній життєвий досвід і змінити світ? Наступні десять років ми майже не спілкувалися. Знову зустрілися випадково, у 2012 році, й вирушили разом у Буковель — кататися на сноуборді. Весілля відгуляли у грудні 2013 року. Тоді на Майдані співав Вакарчук і здавалось, що ось-ось усе налагодиться, Україна офіційно візьме курс на ЄС, а ми станемо членами великої європейської родини. Далі, 2014-го, народилася наша старша донечка. Через вагітність чоловік забороняв мені ходити на Майдан, але пакунки з їжею та відра вареників я із друзями туди передавала. Крим захопили. Але ми з чоловіком точно знаємо, що Крим — наш. Саме там з нами стався поцілунок, який назавжди змінив наше життя.

У серпні 2004-го я відкрила перший бізнес. Ця компанія й досі успішно працює, попри те що пережила кілька потужних економічних і політичних потрясінь — Помаранчеву революцію 2004-го, кризу 2008-го, революцію та війну 2013–2014, ковід 2019-го. А зараз переживає повномасштабну війну 2022-го. Моя діяльність охоплює два напрями: розвиток громадянського суспільства в Україні та креативна індустрія. Особливо я пишаюся діяльністю у сфері розвитку громадянського суспільства. З 2004 року спостерігаю, скільки зусиль і ресурсів інвестують Європейський Союз і США в розвиток демократії та відкритого суспільства в Україні. Потужна міжнародна підтримка всі ці роки підживлювала справжній український дух: тяжіння до свободи, толерантності, справедливості та рівних можливостей для всіх. Менталітет українців дуже схожий до європейського. Може, саме тому українські біженці досить легко адаптуються до життя в Європі.

Зараз я живу в Німеччині, але що два-три тижні навідуюсь до України. Діти вивчають у школі німецьку. Ми не оформлювали статус біженців і не отримували жодної допомоги від Німеччини. Я залишаюся підприємцем і звикла покладатись тільки на себе. Втім нам багато разів допомагали небайдужі німці. Від цього мені на очі завжди наверталися сльози, адже мені

та моїй родині допомагають як біженцям з України. Ніколи, ніколи, ніколи у своєму житті я не могла б навіть уявити собі, що стану біженкою. Успішна жінка, яка з вісімнадцяти років працює, створює проекти, відкриває бізнеси з мільйонним обігом, ухвалює рішення, бере активну участь у громадському житті України, мати двох дітей, щаслива дружина... XXI століття... Біженка з України?

Дехто з моїх подруг — на фронті. Вони парамедикіні, витягують поранених із поля бою. Я вибрала виїхати й урятувати дітей. Хоча довідаюся про загибель парамедиків, а чи читаю новини про вибухи у мирних українських містах або дітей, які щодня гинуть від російських бомб, — і мене накриває почуття провини. Я відчуваю біль мами, що втратила дитину дорогою до логопеда на центральному майдані Вінниці, наче власний. Рятує лише робота і діяльність на благо України.

Переїзд до Німеччини змінив кардинально життя нашої родини. Іноді дітям перед сном вдається послухати по WhatsApp батькові казки. Я тієї миті виходжу з кімнати, щоби поплакати стиха і морально підготуватися до розмови з доньками, які питатимуть: «Чому тато не з нами?», «Коли ми повернемося додому?», «Чому росія бомбить Україну?». Я намагаюся ставити дівчаткам зустрічні запитання, щоб вони ділилися вголос своїм болем і думками. Питаю молодшу, про що вона думає, коли засинає? В цей момент голос малої стає замріяним: вона думає про Київ, свою кімнату, іграшки й те, як із татом піде на дитячий майданчик. Такі зворушливі відповіді в три рочки...

У червні зі мною трапилося диво: я відчула, що вагітна. Моя травнева поїздка до чоловіка в Україну принесла плоди у прямому сенсі цього слова. Я почувалась дуже щасливою. Цьому не заважав жажливий токсикоз. Навіть те, що чоловік на фронті, перестало мене аж так лякати. Моє життя набуло додаткового сенсу. Наприкінці липня власниця будинку, який ми винаймали в Німеччині, попросила нас на тиждень з'їхати — з певних причин. Ми домовлялися з нею про це ще на початку, але однаково зазнали стресу: звільнити будинок, спакувати всі речі, зібрати двох дітей, бабусю, а тут я ще й вагітна... Але українці — мрійники та романтики, тому для покращення настрою нашого жіночого товариства ми вибралися на цей тиждень прямим потягом до Венеції. Кілька днів я насолоджувалась шедеврами Ренесансу. Ми їли смачну пасту і навіть подеколи забували читати новини з України. Потім мені раптом стало дуже зле. Швидкі в Італії дуже оперативні, та я однаково втратила ненароджену дитинку. Так, кілька днів помилювалася янголами на італійських картинах, а моє маленьке янголятко й собі полетіло на небо. Наше з Максимом янголятко народилось у Венеції. Звучить гарно, але дуже

боляче: ця війна вбиває навіть ненароджених. Психологи пишуть про наслідки великого стресу, які наздоганяють за пів року. На той момент минуло якраз пів року від дня евакуації з України.

Я тримаюся в тонусі силою волі та бажанням жити змістовно. Моя мета — виростити здоровими своїх доньок і зробити все від мене залежне для перемоги України. Мій робочий графік від перших днів виїзду з України майже не змінився: з 9-ї до 20-ї я працюю над утіленням проєктів. Сучасні технології дають змогу творити дива, хай би де ти був. Головне — мати бажання та сильну, мотивовану команду. Багато бізнесових завдань я делегувала команді, сама ж зосередилася на нових соціально важливих проєктах.

Що ж далі? Активна фаза війни точно закінчиться, ми в ній переможемо, але мир у широкому розумінні не настане. Натомість настане нова фаза війни. Психологічна, дипломатична, економічна, політична, світоглядна чи все й одразу, байдуже. Саме від культури та свідомості нації залежить формат війни. Чи буде це нова «гаряча фаза», за якої на фронт повернемось і ми, і наші діти, а потім ще й онуки. А чи дипломатична гра, у якій квітуча, багата, спокійна, озброєна до зубів Україна успішно розвиватиметься, а російська федерація не матиме шансу на підготовку нового вторгнення у її межі. Саме це вирішується тут і зараз з новою вірою, новими сенсами сьогодення.

Зараз на митців покладено велику відповідальність — відтворити сучасність у творчості. Це для того, щоби прийдешні покоління знали про героїв добровольчих батальйонів і ЗСУ. Я хочу ділитися із суспільством і майбутніми поколіннями силою духу, прикладами трансформації свідомості людини, що опинилась у стані війни під ворожими обстрілами. Тому так важить писати про це книги та знімати кіно.

Я мрію, щоб українці перемогли та вигнали ворога зі своєї землі.

Тому молюся за перемогу й вірю в силу ЗСУ.

Слава Україні!

Катерина Возіанова

Дата народження: 10 квітня 1983 року.

Звідки: Київ.

Професія: засновниця Indposhiv, Heroism,
Mozart Street.

Місцеперебування на момент
повномасштабного вторгнення: Київ.

Того самого дня із чоловіком і дітьми виїхала
зі столиці на Захід України. Повернулася до
Києва 28 квітня 2022 року.

10 серпня 2022 року

Я лежу в ліжку. На годиннику — 4:30 ранку, і я маю збирати валізу для від'їзду до Одеси. Ми з командою їздимо туди щомісяця, до другого з моїх улюблених міст. Після Києва. Як завжди перед від'їздом, мене пронизує невелике почуття тривоги: я трохи побоююся залишити дітей (у мене їх двоє, Єві — шість, Каю незабаром виповниться два). До того ж уже понад місяць у повітрі витає загроза війни. Але прогнози CNN щодо вторгнення 16 лютого не підтвердилися. Це означає, що війни не буде.

Я неквапливо починаю свій день. 24 лютого. День, що, як я зрозумію за 30 хвилин, змінить усе моє життя. Я приймаю душ, умиваюся і лягаю назад до ліжка, погортати інстаграм. Це те, як мені до вподоби проводити свій ранок — без метушні та поспіху. І тут чую вибух. Вибух сильний, точно не якась вихлопна труба чи ідіотська петарда. Трохи згодом — другий вибух. Насамперед буджу чоловіка; він каже, щоб я не хвилювалася, і продовжує спати. А соцмережі вже розриває. Вибухи в Києві, у Харкові. По всій Україні вибухи. Оживають усі чати в телеграмі. У це важко повірити, але вже очевидно: почалася війна.

Я не вірила, що це станеться, до останнього моменту. Ну яка повномасштабна війна може бути в центрі Європи та й у XXI столітті? Ще кілька днів тому я збирала членів своєї команди в нашому Будинку Indposhiv, щоб заспокоїти їх. До війни в мене був приголомшливий бізнес із пошиття чоловічих

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

bespoke-костюмів. У нас працювало 73 особи, бізнес зростав, ми мали мільйон планів. Я зібрала команду й повідомила, що є три варіанти розвитку подій: найпесимістичнішому — повномасштабній війні — я дала ймовірність не більше за 5 %. Мовляв, ну, ви можете собі уявити танки на дорогах Києва? Київ — моє найулюбленіше місто на землі. В мене декілька разів була нагода поїхати й до Європи, й до Штатів, але я завжди обирала залишитися.

Того ранку ми вирішили їхати з Києва. За пів години розбудили дітей і няню, зібрали валізу з найпотрібнішим (у мене це три чорні сукні, бо я не ношу штанів) і спустились у машину. Мені здається, я пам'ятаю цей день посекундно. Пам'ятаю, як буджу Єву й торочу, що сьогодні вона не йде до школи та що ми надумали вибратись у невелику подорож. Пам'ятаю, як буджу няню і прошу її збирати речі свої та Кая. Підгузки, суміш, одяг. Вона запитує, на скільки днів? Відповідаю, що на три. Хоча, звісно ж, усвідомляю, що навряд чи їх буде три. Тож поправляю себе, що, мовляв, на тиждень. Трохи згодом няня зізналася мені, що не повірила моїм словам про початок війни: я була суперспокійна.

Пам'ятаю, як ми замикаємо квартиру з відчуттям, що можемо ніколи до неї не повернутися. Це жахливо щемке почуття. Зачиняючи двері, я розуміла, що просто зараз завершую дуже щасливий розділ мого життя. Розділ тривалістю 38 років, де кожний, КОЖНИЙ, рік був кращим за попередній. Розділ, у якому я мала чудову кар'єру, залишену на зльоті заради власного бізнесу. Розділ, у якому мій однокласник став моїм чоловіком. Розділ, де ми вперто працювали й змогли купити спершу машину, потім квартиру, а далі будинок за містом. Розділ, у якому я прокидалась і майже щоранку почувалася найщасливішою людиною на землі. Я була вдячна життю щодня й напевне знала, що попереду — тільки найкраще. Я завершувала цей розділ і починала новий. Розділ, у якому на наше місто летять бомби. У якому вулицями сунуть танки та розстрілюють беззбройних. Розділ, де люди живуть у метро, де діти народжуються у підвалах, а старі помирають без ліків. У той момент я так хотіла, щоби пам'ять про попередній розділ стерлася. Щоб я ніколи не могла порівняти минуле та сьогодення. Бо порівнюючи їх, хочеться померти.

Ми не знали, куди їдемо. Ми їхали не кудись, а звідкись.

О 6-й ранку все місто вже стояло в заторах. Таке враження, що виїжджали абсолютно всі, хто мав машини. Я дуже хвилювалась за дітей: Єва вже здогадалася, що наша «пригода» — вимушена. Що ми тікаємо, що у небі літають літаки, і це не пасажирські лайнери. Ми намагались розмовляти обережно, і ще й тому атмосфера в авто була дуже напруженою та неприродною.

Як говорити дітям про війну?

Як описати, чому вона почалась і коли закінчиться?

Як відповісти на мільйон запитань від «куди ми їдемо?» до «а що буде з бабусею та дідусем?»?

За дві години тягучки нам вдалось вибратися з Києва. Наш шлях пролягав через невелике місто-сателіт Ірпінь. За 4 години в ньому вже порякували російські танки та солдати, які розстрілювали цивільних, мирних жителів.

Важливе рішення, яке я ухвалила майже відразу, — то це те, що з України я не їхатиму. Таке рішення складно пояснити логічно, але глибоко в душі я відчувала, що моя країна стала начебто живою людиною. І цій людині зараз дуже погано: її розриває зсередини, в одних частинах тіла — рани, в інших — пухлини. Де вибухне, абсолютно невідомо. Але я її, цю людину, аж ніяк не можу покинути. Тому що, як-то кажуть, «і в горі, і в радості». Тим паче я на 100 % була певна, що війна триватиме максимум тиждень. Що зараз увесь світ побачить це, втрутиться і поставить на місце божевільного диктатора.

Ми вирішили прямувати на Захід України. На дорогу пішло близько 34 годин. Це нібито довго й болісно, але ж ні. Тоді, як читаєш про те, що люди переносять до підвалів матраци або ночують у метро на підлозі, розумієш, що спати в машині — розкіш. Найбільше я була вражена нашими дітьми: так добре вони не поводитися ніколи. Гадаю, що в такі моменти на якомусь молекулярному рівні всі живі істоти розуміють, що вони мають робити. Мої Єва та Кай зрозуміли, що зараз зобов'язані сидіти спокійно, хай як би складно їм було.

До війни неможливо підготуватися заздалегідь, якщо ти її не переживав. Війна — це нелогічно, жахливо, нецивілізовано та тупиково. Що більше в тебе вливається новин про те, що коїться довкола, то потужніше ти формуєш нове бачення світу. І саме це огидно. Але неминуче. У цьому світі чоловік може зґвалтувати п'ятирічну дитину на очах у матері, у ньому батька катують при його дітях. У цьому страшному світі стріляють у спину, ракети прилітають у будинок з людьми, що мирно сплять, і знищують театри, у підвалі яких ховаються від бомб 600 людей.

Жах полягає в тому, що цей світ ніякий не інакший. Це все той самий світ, де люди планують відпустки, діти ходять до шкіл, підлітки закінчують школи та складають іспити до університетів. Це в ньому ж до магазинів Louis Vuitton шикуються черги, люди переймаються зайвою вагою та відрослими коренями волосся. Просто ці люди не думають про війну. Так само як раніше про неї не думали й ми.

За більш аніж добу ми добралися до готелю, єдиного місця у Львівській області, де знайшлося два вільні номери. Все здавалось абсолютно нереаль-

ним. Ще вночі, коли діти спали в автокріслах, ми з Андрієм (моїм чоловіком) прокладали шлях, як оминуть аеропорт: у всі ж бо аеропорти прилітають ракети! Ще 15 годин тому ми абсолютно не тямали, де ночуватимемо і житимемо взагалі. Я цілком серйозно боялася, що, як і багатьом інших, нам доведеться спати на підлозі якогось спортзалу в Хмельницькій області. Першого дня війни гроші не вирішують узагалі нічого. І ось, провівши ніч у машині, ми доїжджаємо до готелю, де принаймні є ВИДИМИСТЬ мирного життя. Люди неквапливо прогулюються, дехто несе поїльник з мінеральною водою (Трускавець, місце куди ми прибули, славиться своїми лікувальними джерелами). Бігають діти, світить зимове сонце. Працюють якісь магазини та на заправках є бензин. Але прислухаєшся — й розумієш: усі говорять лише про одне. Про війну.

Узагалі-то я обожаю готелі. До війни ми з Андрієм дуже багато подорожували, і вибір готелю завжди був моїм улюбленим заняттям. Це відчуття, коли ти опиняєшся нібито в іншому світі, де кожна деталь продумано, де є штат осіб, які дбають про атмосферу, де все створено для твого задоволення. Я дуже давно не була в готелях, які мені не подобалися. Але зараз ситуація була геть інакшою. Готель, куди ми приїхали, став не вибором, а нашим притулком.

Мені здається, це й був момент, коли закінчились поняття на кшталт «зона комфорту». Тобто десь у мені ще лишалася колишня я, з моїми начебто життєвими нормами. Але вже тоді приходило розуміння, що всі норми летять під три чорти, щоб звільнити місце новим. Нормам воєнного життя.

Моя мама — дипломат, вона попереджала мене про початок війни заздалегідь. Але я, звісно ж, списувала всі її попередження на зайву тривожність, традиційне «мамське» занепокоєння — байдуже, що доньці наступного року 40. Виявилось, що мама мала рацію. Хоча сама їхати з Києва відмовилася навідріз. Як потім я з'ясувала, це загальна «проблема» для всіх дорослих батьків: їх нереально вивезти навіть із «гарячих точок» на самому фронті. Зв'язок працював з перебоями, тому з мамою ми здебільшого спілкувалися через месенджер. Я перечитую наше листування того часу. Ось щойно розуміла, що в Києві повітряна тривога, як одразу писала їй, щоб ішла в коридор.

Під час війни ми дізналися про «правило двох стін» і про те, що без нормального бомбосховища воно таки спрацьовує. За цим правилом, якщо ти ховаєшся за другою від вулиці стіною, то ризиків бути вбитим вибуховою хвилею для тебе менше. Перша ж бо стіна (там, де здебільшого є скло) руйнується, і уламки летять у стіну другу. Тому під час повітряних тривог багато хто сидить у коридорах.

Узагалі в такі моменти замислюєшся не так про майбутнє (адже те геть примарне), як про минуле. Чи правильні рішення ти ухвалив колись? Чи правильно було залишитися жити в Україні, коли мала нагоду виїхати? Чи правильно було жити «на широку ногу» й купувати квартиру, коли, як виявилось, наявність нерухомості — це радше недолік, аніж перевага? Чи правильно було не виїхати з Києва раніше, а тепер чути ці вибухи? Повітряні тривоги? Чи правильно було торік пустити весь прибуток на ремонт ще одного клієнтського поверху на роботі? Чи правильно було народжувати дітей у країні, де кожні 5–7 років стається якийсь політичний катаклізм?

Я не схильна картатися тим, що зроблено, і не схильна озиратись назад. Хіба для швидкого виправлення помилок. Усе життя мій мозок і мій погляд були спрямовані в майбутнє. Знаєте, коучі радять «жити тут і зараз», тобто жити сьогочасним, аби бути по-справжньому щасливим? Ніколи із цим не погоджувалася, хоч і вважала себе абсолютно щасливою людиною. Як можна жити тут і зараз, коли твої плани та мрії так надихають тебе на рух? Тому сприймала оте «тут і зараз» як щось недалекоглядне та безвідповідальне.

Але війна щось змінила в цьому моєму сприйнятті. Бо хай би як пильно я дивилася у майбутнє, та ніяк не могла знайти в ньому те, за що можна зацепитися, схопитись і черпати з нього радість. Усі плани, усі мрії, усі надії в той час здавалися чимось негодящим, чимось із «минулого життя». І це пробуджувало найжахливіше для мене почуття — жалість до самої себе. Тому, щоб у жодному разі йому не піддаватися, я вирішила будувати плани не на роки вперед, а на дні: сьогодні треба сходити до магазину по продукти, вдень необхідно погуляти з дітьми, до 18-ї треба вирішити, що робити з недошитими клієнтськими замовленнями й так далі.

У перші тижні війни мені психологічно дуже допомагала робота. Коли орієнтир збитий повністю і не знаєш, як діяти, потреба ухвалення чітких рішень на роботі рятує. Рішень потрібно було ухвалювати багато — від евакуації працівників, які не встигли вибратись із Києва, до того, що робити із приміщеннями. Ми тільки-но закінчили чудовий ремонт у нашому будинку *Indroshiv*, перетворивши його на справжній чоловічий клуб, мою мрію. Чи забивати вікна фанерою? Щоб не вибило шибки й не влізли мародери. Що робити з обладнанням? Чи працюватиме охоронна компанія? Як виплачувати зарплати та фінансово підтримувати працівників, коли компанія стоїть? Чи довго їй простоювати?

13 лютого, за 11 днів до війни, моєму бізнесові виповнилося 13 років. Мій бізнес — це моя гордість, моя найбільша амбіція, мій двигун і моя реалізація. Перші роки його існування я присвячувала йому ВЕСЬ свій час. До

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

багатьох своїх працівників я ставлюся, як до членів власної родини. За кілька днів після початку війни, коли питання особистої безпеки вже було загалом залагоджено, коли всі, хто хотів поїхати, поїхали, а решта, хто надумав залишитись у Києві, пристосувалися до військових умов життя, з їхніми сиренами, прильотами та постійними звуками артилерії, я вирішила, попри все, продовжувати бізнес. Я не закриватиму його, не продаватиму і, якщо вдасться, не скорочуватиму. Тому що просто не можу уявити себе без нього. Відповідно, всі мої наступні кроки були спрямовані на збереження та забезпечення змоги працювати.

Так я сформувала собі розпорядок на щодень, який допоміг мені не поринути у відчай і депресію. Вранці ми прокидалися і снідали, потім у Єви починалося онлайн-навчання, Андрій ішов працювати, я допомагала Єві, а няня гуляла з Каєм. Далі ми збирались на обід, після чого я працювала або у вестибюлі нашого готелю, або, нереальна розкіш, у кав'ярні в центрі Трускавця. По всьому вечеря, новини, чай із шоколадкою та сон. Кожен день здавався абсолютно схожим на попередній, і, мабуть, тому дні летіли швидко.

Так непомітно настала весна. Не календарна, а природна. Я пам'ятаю, як ступила якимось надвір і замерла: світило сонце, співали птахи, люди більше не куталися в шарфи. Всі дивились одне на одного з легкою усмішкою, бо ж весна — по-справжньому час надій. І очевидно, що надія у всіх одна.

29 березня росія оголосила, що відводить війська з-під Києва. Пам'ятаю, як прочитала цю новину і мені запаморочилось у голові. Від моменту початку війни я постійно думала, якою буде перемога? Як ми про неї дізнаємося? Що буде з нами, коли почуємо цю новину? Ми всі заплачемо на radoшах, чоловіки обійматимуть жінок, а діти запустять у небо повітряні кульки? Насправді нічого такого не було. Насамперед тому, що ніхто не тямив, що це означає й чи насправді це станеться. Хтозна, чи це не підступ, щоб усі повернулись — і потім завдати удару? Чи це не якийсь короткостроковий маневр? Що можна вирішити на основі такої інформації? Війна триває понад місяць, і для сучасного світу це дуже довго з огляду на її інтенсивність.

Я пам'ятаю те, що почувала тоді, неначе зараз. Почуття найглибшої радості, яке бодай колись знала. Щось схоже на те, коли народжуєш дитину. Це ніби в тобі розцвіла найгарніша на світі квітка, але ти не можеш про неї нікому розповісти, бо не впевнена, що та насправді є. А раптом вона тобі просто примарилася?

А потім ми дізналися про Бучу, і життя змінилось безповоротно. Розумієте, на позір може здаватися, що люди, які у війні, готові до всього. То не так. Межі твого «всього» поступово, звісно, розширюються, а проте не зника-

ють. Буча (це просто збірна назва, насправді таких містечок було багато) ви-несла розуміння того, що відбувається, за всі можливі межі. Прочитавши про всі звірства, насильства і вбивства, я мовчала пів дня. Просто не могла із себе видушити жодного слова. У моєї знайомої там убили всю родину, її друзів. Маму, тата та сина. Їх знайшли зарізаними, у якійсь бочці. Про насильство над дітьми я взагалі не згадую. Неможливо було ні бачити, ні читати, ні обговорювати. Трагедія так шокувала, що не лишалося сумніву: хай би скільки минуло часу, хай би як і коли закінчилася війна, рана не загоїться. Вона вже там, у наших серцях.

У війні дивує те, що фізична близькість останньої безпосередньо впливає на відчуття її актуальності. Щойно поряд перестають прилітати ракети, як організм починає ніби захищати тебе, диктуючи мозку: не парся, усе — як завжди. Можна гуляти, пити вино на терасах, вибудовувати плани на майбутнє тощо. Я відчула цей ефект на Заході України, де прильотів майже не було. Водночас незалежно від того, де ти перебуваєш просто зараз, близькість горя до твоєї домівки прямо пропорційна близькості горя до твого серця.

До війни й до Бучі я ніколи не думала, що зло може бути аж таким очевидним і неприхованим. Адже ми живемо у світі, де кожен крок видно, як мінімум, в інстаграмі. І власне, той крок, виставлений для загалу, не демонструють заради осуду. Тобто він апіорі не може бути «поганим». Виявилось, що це не так. Що зло навіть у його біблійному трактуванні існує, множитья і підживлюється суспільним потуранням. Пам'ятаєте фільм «Матриця», коли Нео усвідомив, що весь світ довкола нього — симуляція? Зі мною було так само. Після Бучі я осягнула, що світ, у якому жила до цього, був дуже ілюзорним. Я ж бо наполегливо уникала помічати зло, яке поряд, майже під боком.

З цим відчуттям я прожила два місяці, а 28 квітня ми вирішили повертатися до Києва. Вирішили, по суті, спонтанно, зненацька усвідомивши, що сил бути не вдома більше немає. Зібрали речі, дітей, сіли у машину та рвонули у своє старе нове життя.

За два місяці війни я плакала двічі. Уперше, коли мої працівники записали мені на день народження відеовітання. На відео я побачила рідних людей, які дуже змінилися. Не стрималася і розплакалася. Удруге, коли в мене брали інтерв'ю і я розповідала, які у нас в Україні неймовірні люди, на яку взаємодопомогу та підтримку вони здатні. Я дала собі слово розплакатися втретє лише від щастя. І щастя настане тоді, коли я відімкну ключем двері квартири, яку два місяці тому покидала з думкою, що «це може бути назавжди».

На дорогу до Києва пішло годин 8 — жодних тобі заторів чи тягучок. Тоді мало хто наважувався повертатись назад. Остання частина шляху пролягала

через Ірпінь, місто, де зруйнували та спалили близько 70 % будинків. Відчуття, коли споглядаєш це наживо, — невимовні. Дивишся на чорні, вигорілі будинки, на дірки, що зяють у стінах, сліди від куль і снарядів, і не можеш позбутися думки, що все це не зі мною, не з нами. Що цього не може бути. Але близькість такої страшної реальності поступово змінює свідомість. Напевно, безповоротно.

До квартири ми ступили вже пізно ввечері. Я все чекала на момент, коли мій організм таки видихне, розслабиться і дозволить собі заплакати. Але той момент не настав. Я просто ступила на поріг рідної квартири, поставила речі, взяла дітей і пішла вкладати їх спати, дивуючись сама собі.

Відтоді почалося моє нове життя. У ньому збереглися усі речі з життя минулого, але ставлення до них треба було формувати по-новому. Наприклад, ліжко. До війни це було просто дуже зручне ліжко, яке ми з чоловіком обирали самі, з ідеально припасованим високим матрацом і гарною постільною білизною. Зараз же воно стало об'єктом постійної подяки: ми дякували ліжку, що воно є, що нам є на чому спати. Дякували, що воно рідне, таке, яке хочеться саме нам. І так з багатьма речами.

Я точно знаю, що війна зробила мене іншою людиною. Як зараз мені думається, кращою, ніж я була до неї. Мені постійно здавалося, що із цінностями у мене все гаразд і переоцінювати їх не треба. Коли ж усе-таки переоцінювання відбулося, хай і такою ціною, я розумію, що за майже шість місяців війни подобаюся собі більше, ніж раніше.

Я закінчую писати цей лист 10 серпня; за два тижні настане День Незалежності та пів року війни. Кожен із нас в Україні не знає, що станеться завтра: росія може накрити нас ракетами, а може оголосити про капітуляцію (у властивій їй манері піднести це як «жест доброї волі»), наш уряд може піти на підписання світової угоди, а союзники нарешті можуть дати далекобійну артилерію. Я не знаю, що буде завтра, але знаю, що буде у майбутньому.

Ми стали учасниками та свідками жахливого, але необхідного нам усім процесу — становлення нової української нації. Об'єднані спільним болем, ми нарешті точно знаємо, у чому наша національна особливість і наша національна ідея. Все життя думала, що пишатися національністю якось примітивно, адже ми цієї національності не обирали. Тепер вважаю зовсім навпаки. Хоч би скільки болю і страждань ми мали витримати, я готова. Бо бути українцем — справа честі.

Слава Україні!

Таїсія Клочко

Дата народження: 25 серпня 1988 року.

Звідки: Київ.

Професія: керівниця напряму взаємодії з органами державної влади та комунікацій, Watu Credits, Кенія.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Київ.

4 липня 2022 року виїхала до Момбаси, Кенія.

13 вересня 2022 року

Лист до тих, хто буде після нас

Я не боялася війни. 23 лютого мала пізні тренування з боксу, а наступне планувала 25 лютого, о 17:00. Та коли домовлялася із тренером, не знаю чому, відчувала, що заняття не буде. Я з дитинства живу в центрі Києва (у колі своїх часто жартую, що, мовляв, живу в граді Ярослава Мудрого, бо бачу з вікон ту саму Оранту України — Софію Київську), тож вибухів не чула. Ніхто мені не писав і не телефонував. Але розплющивши очі, я відразу зрозуміла, що трапилась біда. Пости моїх знайомих у фейсбуці: «чути вибухи», «бомблять Харків», «у Києві сирени». Потім промова президента. Усвідомлення, що це війна, яку розпочала росія проти моєї країни, прийшло негайно. Я не тішила себе ілюзіями, що незабаром усе закінчиться, але й не розуміла тоді, наскільки повномасштабним виявиться вторгнення.

Моє рішення було остаточним і не підлягало оскарженню: я залишаюся разом із батьками в Києві. Не сумнівалася, що місто вступить у боротьбу, а хто тоді підтримуватиме чоловіків? Хто чинитиме супротив? Хто розбиратиме завали й допомагатиме пораненим?

Пам'ятаю першу ніч. Гуркіт літаків у небі. Не знала, чи наші, а чи ворожі. Це була ніч, коли я осягнула, що можу померти. Чи загинути... Не знаю, як правильно. Але точно пам'ятаю, що не мала жалю до себе, розуміла, що досягла в житті багато чого, знала багато яскравих миттєвостей, нічого не відклада-

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

ла, тож годі й жалкувати. Провалилася в сон. Ранок. Дзвінок від шефа. «Що робиш?» «Спала, тільки прокинулася». «Даю 15 хвилин. Потім загальний дзвінок. Вирішуємо, як допомагати ЗСУ».

Ось із цього дзвінка й розпочався мій фронт. Забула написати вгорі: до нещодавніх змін у моїй кар'єрі я була головою Асоціації паливно-енергетичного бізнесу в Україні. Тож ми взялися допомагати постачати пальне.

Тоді дуже багато було запасів дизельного пального, бензину ж менше. Ми постачали для організацій територіальної оборони в Чернігівській, Житомирській, Одеській і Київській областях. Просто віддавали.

Пальне. Нам пощастило, якщо можна так говорити про події тих днів. На початок війни в Україні було вдосталь дизельного пального, яке мали використати для посівної, а майже в повному обсязі використовували для військової техніки та машин комунальної служби. До прикладу, для оборони протягом 48 годин організація територіальної оборони потребує до трьох тонн дизелю. Іронія в тому, що імпорт пального, на якому працювала українська військова техніка, надходив з Білорусі. Тобто наші воїни били супротивника за допомогою його ж пального... Та іронія швидко минулася, коли за півтора місяця війни запаси майже повністю вичерпали, тимчасом як альтернативні ринки постачання ще не відкрили. За кожне щасливе постачання я плакала та сміялася водночас. Знала: ми переможемо.

Не пам'ятаю, скільки ми задонатили пального, але згадую про 400 літрів дизелю для Чернігова. Це був десь кінець березня чи початок квітня. Чернігів зазнавав нищівних бомбардувань. Там майже не було питної води та їжі. Люди заряджали телефони від енергії сонячних панелей. Уцілів лише один міст. Дзвінок. «Нам треба дизель». «У нас залишилося тільки 400 літрів». «Везіть». Потім подовжена комендантська година в Києві, й ми не можемо вивезти. Плануємо відразу після. Ніч. Підривають єдиний міст, який вів до Чернігова. Розпач. Як провеземо? «Тут шлях через Десну (річка) ще з Другої світової». «А як везтимемо?» «Як діди возили — човнами». Ще чотири дні. Дизель у Чернігові. А я вперше з вікна побачила, що в кіоску навпроти почали продавати квіти.

Потім були пригоди з пошуком партнерів для постачання дизельного пального та бензину до України з Європейського Союзу. Розпач спершу (ну, ніхто не хотів погоджуватися на співпрацю) та радість надалі, як уклали перші договори. На початку потенційні партнери нам казали, що самі рахують резерви пального для своїх громадян, що уряди вводять обмеження на експорт цього стратегічного продукту. Та що мені було з того, коли на тлі дедалі більших потреб ми просто не мали ресурсу. Але і Європейський Союз

потребував часу для розуміння, що «business as usual with russia or belarus» уже не буде ніколи, а тому доведеться збільшити власне виробництво, щоб можна продовжувати постачати пальне, зокрема й до України.

Мені перетелефонувала подруга. «Є одне евакуаційне місце в потягу до Варшави». «Ні. Я не залишу Київ. Тут до кінця».

Сирени мене не лякали. Навпаки, вони здавалися горном, що кличе до спротиву. Щоразу, коли чула їх, ще завзятіше обдзвонювала компанії з питань наявності пального. Ми з батьками жодного разу не спускалися до бомбосховищ. Чомусь я була певна, що ми згодимось нагорі, щоби бути готовими допомогти, якщо якісь будинки зруйнують і доведеться діставати постраждалих.

Боротьба на фронті та боротьба зі сном. Так, мушу зізнатись: перший місяць мені незносно кортіло спати. Не знаю чому, але як є. Тому на якусь мить я просто вирубалася та поринала в такий міцний сон, що, напевно, багато хто мені позаздрив би.

А що про мене? Я постійно молилась, іноді мені більш нічого й не лишалось. А ще знала, що хочу змінювати Світ. Хочу стати Українкою, яка змінює життя, яка на захисті, яка підтримує. Тому, коли в мене з'явилася нагода попрацювати в Кенії та підтримувати людей тут, я не вагалась і хвилини.

Ось уже два місяці, як я живу у Момбасі, працюю у місцевій компанії. Продовжую допомагати Україні. Здебільшого фінансово. Але я дуже рада, що мені випала нагода бути тут, у Кенії. Після досвіду війни все сприймається інакше: цінуєш щоденні маленькі радощі — океан і ранкові пробіжки без сирен, спілкування з місцевими, утілення їхніх мрій стати підприємцями, постійна сонячна та спекотна погода. Звісно, я сумую за друзями, які розкидані по світах, за родиною та Києвом. Але моя мета, як і будь-якого українця, — робити Світ кращим. Тому я щаслива тут.

Моє послання тим, хто буде після нас: не бійтеся. Боріться. Захищайте. Не втрачайте пильності. Не відкладайте на потім. Несіть у собі світло. І пам'ятайте: плач ще нікому не дав свободи, а хто борець, той здобуває Світ.

Ганна Васик

Дата народження: 26 березня 1986 року.

Звідки: Київ.

Професія: кандидатка філософських наук з філософської антропології та філософії культури, експертка та дослідниця андеграундної культури.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: озеро Буньйоні, Уганда.

Прилетіла з Африки до Берліна в лютому 2022 року.

20 жовтня 2022 року

Опісля шоку та заціпеніння, які охопили мене від війни й усіх хвилювань і процесів, нею спричинених, потрошку повертається критичне мислення та жага до осмислення всього, що зі мною сталося. Точніше — здебільшого того, що не було очевидним раніше. Навіть мені, людині, для якої критичне мислення й аналіз є фахом і звичним інструментом обробки реальності та взаємодії зі світом.

Цей лист — спроба зафіксувати процес і перші обережні результати цього хиткого оговтування. Цей текст — опис усього нового, що я побачила за перші місяці війни довкола себе, у словах і вчинках інших людей, які опинилися поруч зі мною, та передусім у самій собі. Цей лист адресований іншим — тим, хто досліджуватиме війну за текстами, що є зрізом реальності протягом війни, її архівом і документацією. Але передусім цей лист я пишу самій собі, собі майбутній, котра, я сподіваюся, буде як мінімум живою, щоби мати змогу його прочитати, а як максимум — психічно здоровою та зміцнілою. Імовірно, там, у майбутті, він видаватиметься мені наївним і сирим, проте я хочу зберегти ці думки, що передують більш ґрунтовним, зрілим висновкам, та ці відчуття (blue чи extra-rare мовою стейків) — сирі, з кров'ю.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Раніше я багато подорожувала. До війни встигла відвідати сорок країн, це 16 % світу: 43 % — Європи, 22 % — Азії, 7 % — Африки та 7 % — Америки. Часто я мандрувала самостійно: була сама в Бразилії, трьох африканських країнах, Індії. Інколи мої подорожі тривали пів року, інколи — кілька місяців. У повідомленнях близьким чи в щоденнику я називала домом усе, де лежав мій наплічник, навіть не надто затишну кімнату десь у Танзанії, у якій за всі меблі правило тільки ліжко з дірватою москітною сіткою та була земляна долівка. Веду до того, що до війни перебувати поза домом самій для мене не було незвичним чи страшним. Також усі подорожі до найвіддаленіших куточків світу не породжували у мене бажання повернутися додому, у звичну для себе зону комфорту. Ба більше, повертаючись до Києва, я зазвичай сумувала. Сірі пейзажі спальних районів столиці не відгукувались радістю повернення додому, радше навпаки.

Одне додам: під час мандрівок з кимось я завжди наполягала, щоби між собою ми спілкувались українською мовою, попри те, що в Києві моєю розмовною була російська. Не хотілося, щоб люди ототожнювали мене з росіячкою. А коли на запитання «Where are you from?» я казала «Ukraine», то найчастіше (і це невимовно дратувало!) чула: «Ah, russia?». У мене завжди знаходилося декілька хвилин пояснити навіть випадковому таксистові чи продавцеві, що Україна — незалежна від Росії держава із власною, не схожою на російську мовою. І що росіяни не розуміють української. Втім незмінно зависала на розгубленості іноземців, які, відкриваючи для себе існування української мови, не могли усвідомити, чому тоді ми розмовляємо вдома російською. Для пояснення цього було треба більше за кілька хвилин, тож зазвичай я кидала щось невизначне, на кшталт: «Так історично склалося».

Водночас я ніколи серйозно не планувала емігрувати. На запитання моїх іноземних друзів, чому не переїду за кордон, пояснювала, що не тримаюся країни, натомість прив'язана до своїх проєктів, які, на моє велике щастя, завжди були цікавими, масштабними та змінювали Україну й Київ на краще. Працюючи на тих роботах, я почувалася на своєму місці та вдовольнялась регулярними виїздами у відпустки чи на професійні заходи до інших країн.

Тому моєму здивуванню не було меж, коли, дізнавшись того страшного ранку 24 лютого про початок війни, я відчула нестерпне бажання якомога швидше опинитися вдома, в Україні, зі своїми людьми, зі своїм народом. На той момент я закінчувала подорож Африкою і п'ятий день медитувала на крихітному острові високогірного озера Буньонь в Уганді, ближче до кордону з Руандою.

Першого дня війни я не могла вибратися з острова через грозу і мусила дочекатись автобуса до Кампали, що вирушав у дорогу наступного ранку. Ще чотири дні мені знадобилося, щоби дістатись Берліна. Як на гріх, перший з літаків спізнився, і я не встигла на пересадку. Я кричала і плакала біля стійки авіаліній, благаючи знайти мені інше сполучення до будь-якої європейської столиці, волаючи, що у моїй країні війна і я не можу гаяти жодної хвилини!

Зазвичай я мандрую з невеличким наплічником, де одяг займає маленьку частину, тож з Уганди в лютому відбувала в шортах і сандалях. Що як правило не є проблемою: стрибнув у літак, потім у таксі, і все, ти — вдома. Але того разу я припускала, що добиратися до Києва можу доволі довго, ночувати доведеться на вокзалах чи у бомбосховищах через постійні обстріли міст, доріг і залізниць. І моїм рішенням стало зупинитись на якийсь час у Берліні, швидко знайти теплі речі й далі прямувати до Львова. Дорогою з угандійських гір до Німеччини я, разом із колегами з колишніх проєктів, узялась допомагати армії — шукати постачальників тактичної медицини й амуніції та закуповувати все, що вдавалось знайти на гроші донорів, залучених паралельно. Ситуація навколо Києва загострювалась, росіяни окупували передмістя столиці, були постійні обстріли. З огляду на це тоді моїм раціональним рішенням було залишитися на певний час у Берліні, щоб не сидіти з ноутбуком у бомбосховищі без інтернету. Все моє нутро прагнуло додому, попри абсолютну абсурдність цієї ідеї. Батьки, що були на той час і залишаються зараз у Києві, плакали, вмовляючи мене трішки перечекати. Тому в ті дні я викристалізувала мозком зважене рішення бути у Німеччині та продовжувати волонтерство, застосовуючи свої професійні навички та зв'язки. Гадаю, саме від того моменту я стала нещасливою та почала рухатись до клінічної депресії, яку мені діагностують пізніше, наприкінці травня 2022-го.

Я маю список того, що роблю вперше в житті. Цього року туди додалося багато нових пунктів, один з яких — отримання статусу воєнної біженки. Мені та друзям, що також виїхали до Берліна, не подобалося слово «біженець». Тож ми жартома вигадали нове — кринженець (гра слів: німецькою війна буде krieg, а відтак не біженець, а кригженець; зважаючи на всю дикість (кринжовість) ситуації, ми називали себе кринженцями (від англійського слова cringe)).

За останні роки мого життя та професійної діяльності в Києві я досягла відносного добробуту, фінансового зокрема. Я походжу з не надто заможної інтелігентної сім'ї авіаконструкторів. І закономірно, що вибратися з бідності завжди було моїм прагненням та рушієм самовідданої праці й трудоголізму. Нарешті, після вісімнадцяти років навчання та п'ятнадцяти років невпинної

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

роботи часто на декількох проєктах одночасно, це принесло плоди. З режиму виживання я перейшла до можливості насолоджуватись комфортом і мінімальними благами, необхідність обмежувати себе в усьому відпала. Крім того, набутий соціальний капітал давав змогу почуватися значущою, потрібною та важливою.

Першого ж дня війни я вирішила волонтерити, допомагаючи Україні. Волонтерство означає безоплатну роботу, тож я досі живу на власні заощадження. А отже, не можу нехтувати соціальною допомогою. Її обов'язковим складником перших пів року було стояння кілька разів на місяць по декілька годин у чергах до соціальних служб, щоб одержати 350 біженських євро. Пізніше мене спіткало аналогічне бюрократичне пекло в центрі безробітних. З огляду на соціальну тривожність, що була одним із симптомів клінічної депресії, це випробування виявилось для мене справді непростим. Останнє відчуття посилювало ще й те, що в Україні я доклала чимало зусиль, щоби відчувати фінансову свободу, і це мені вдалося самотужки, без сторонньої допомоги, ціною тяжкої праці. Тоді я усвідомила велику різницю між тим, щоби самостійно ухвалити рішення емігрувати й почати нове життя в новій країні та робити те саме у країні, яку не обирала, бо хтось скидає бомби на моє місто і руйнує все те, що будувала десятиріччями. У першому разі йдеться про можливість, у другому — про насильницьке позбавлення свободи вибору. У цій несвободі й криється найбільший біль воєнного біженця. Ця несвобода витягла енергію не лише з мене, а й з більшості моїх друзів і колишніх колег, що опинилися в еміграції.

Станом на сьомий місяць війни я дев'ятнадцять разів переїхала між квартирами моїх друзів, які подорожували й дозволяли пожити у них вдома за їхньої відсутності. Знайти квартиру на довгий термін у Берліні — непросте завдання, і навіть психічно стабільні люди тут часто на це марнують роки. Всі сім місяців я жодного разу не розпаковувала валіз повністю, бо наступний переїзд був не за горами. Всі сім місяців я жодного разу не почувалася вдома.

Улітку один добросердний німецький архітектор дозволив мені на декілька місяців безплатно зупинитись у його гостьовій кімнаті розміром із вбиральню. У тій самій квартирі іншу кімнату винаймала графічна дизайнерка з Австрії. Одного ранку я збиралася покататись у скейтхолі та при смолтоку в коридорі зауважила, що цей скейтхол зараз не бере оплату з українців. На що та графічна дизайнерка зауважила мені: «Ганно, ми якраз останнім часом багато говоримо про це з моїми друзями. Ти згадала декілька місць, що є безплатний: студія йоги, спортзал, а тепер — скейтхол. Щось я не пригадую, щоб такі самі умови створювали для біженців із Сирії. Скажи мені, що ти думаєш

про привілейований статус українських біженців?». Зізнатися, тоді я заціпеніло влякла на місці на декілька секунд. Якщо почути таке запитання від представниці квір-спільноти з індустрії сучасного мистецтва, яку за замовчуванням (напевно, помилково) вважають більш прогресивною чи принаймні обізнаною, то на що можна сподіватися від пересічних європейців?

Тоді я запізналася у скейтхол, мені видалось важливим пояснити тій художниці, чому її запитання є вкрай некоректним. Передусім тому, що вона адресує його тій, хто не просив про таку привілейованість. Це запитання треба ставити тим, хто визначає, які умови надавати тим чи тим біженцям. І запитувати у них, чому попереднім утікачам від війни надавали гірші чи менші умови. Ота ситуація в коридорі наочно проілюструвала вбудовану установку західного світу на патрунування, на порівняння, кому що видається, й оцінювання, що комусь чогось дається більше. Подумати тільки, запитання, яке було й залишається актуальним, звучить не «чому сирійцям давали менше?», а «чому українцям дають більше?». І це запитання спрямоване не до тих, хто дає, а до тих, хто отримує. Без аналізу того, чому ми опинились у ситуації, що маємо про щось просити. Без уточнень про те, що ми втратили або чим володіли до того, як опинитись у цій ситуації. Ну й наостанок. Який рівень життя ти можеш мати, приїхавши до Німеччини з маленькою «тривожною валізкою» на ці, повторюся, 350 євро на місяць.

Для мене всі ці речі не були несподіваними. Я доволі довго живу в цьому світі, маю десятки подорожей за плечима та ще більше знайомих з різних країн. Тому давно усвідомила особливий статус України, яка є занадто «європейською», щоби викликати співчуття як до країни третього світу, але вирізняється надто тривалою історією утисків, руйнацій і фізичного винищення, щоб її оцінювали як рівноправного гравця на міжнародній арені. Ми завжди були десь «поміж» — і географічно, й метафізично. Занадто європеоїдні, щоби бути рідними для менш розвинутого світу, та занадто «замурзані», щоби бути своїми для світу західного.

Зараз це звучить страшно, але війна дає нам набагато більше, аніж забирає. Хоча й ціна цих надбань нестерпно болісна, кривава та травматична. Переконала, що вже зараз, відповідаючи на запитання «звідки я» у будь-якій країні світу, не почую уточнення: «Ah, russia». Ми відвоюємо не лише свої землі, не лише право на свій голос і визнання, а й усвідомлення себе українцями, незалежним і зрілим народом, із власною культурою, історією, традиціями та мовою.

Діна Наєрі у книжці «Невдячний біженець» написала: «У таборі для біженців історії — це все, що є». Мій лист є однією історією з десятків тисяч

інших історій, більшість з яких залишаться нерозказаними чи непочутими. Проте для мене моя історія — не розповідь біженки. Для мене — це історія віднайдення себе, переусвідомлення цінності моєї національної ідентичності та переосмислення власної країни та себе як Українки.

Після нашої перемоги нам знадобиться не один рік, щоб опрацювати все, що з нами відбувається, та вилікувати всі рани (фізичні — швидше, ментальні — набагато довше). Але я вірю, що ця війна та її здобутки спрямовані у майбутнє, яке народжується через криваве прощання з минулим. Тим минулим, якого ми для себе не хочемо. Ця війна — боротьба смислів і виборів. І всьому світові, та передусім нам самим, вона вже показала, що ми готові обирати самостійно.

Оксана Корчинська

Дата народження: 17 листопада 1970 року.

Звідки: Київ.

Професія: парамедикиня із 2014 року.

Місцеперебування на початок повномасштабного вторгнення: у дорозі до Маріуполя (потяг зупинився біля Пологів, де під час вимушеної зупинки їй повідомили, що двадцять один поранений, з яких дев'ятеро у важкому стані, потребує допомоги в Запоріжжі; вирушила туди).

21 листопада 2022 року

Сьогодні спокійний день: до нашого стабілізаційного пункту неподалік фронту доправили лише кількох поранених. Утім побачимо, що буде ближче до вечора.

Одного з важкопоранених бойові медики не довели...

Ніколи не звикну: лейтенант, двадцять чотири роки, дуже вродливе, майже ідеальне обличчя. Чому наші загиблі часто мають такі правильні, такі шляхетні, такі витончені риси обличчя? Зараз іще в одній українській родині — горе, наше спільне горе...

Приліт, десь далеко: вибух артилерійського снаряда чи ракети С-300. Сьогодні тихо, не те, що вчора! Окрім потоку поранених військових, ми регулярно рятуємо життя цивільних.

Улітку працювали в стабпункті селища на лінії фронту, колишній районній лікарні. Нас накрили гради. Всі у приватний сектор. Туди часті прильоти. Чуємо крики — несуть важкопоранену молоду цивільну жінку на саморобних турнікетах...

Травматична ампутація ноги, тяжко пошкоджені тканини другої ноги.

У неї ще й хвороба Бехтерева. За такої хвороби важко поставити катетер, бо вен не видно.

Єдиний цивільний лікар Костянтин і наші бойові медики борються за її життя годину, врятували. Сильна, звуть Оксана, тридцять два роки, має

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

донечку. Евакуюємо. В дорозі я запитала в неї, що вона тут робить, адже селище вже багато місяців росіяни рівняють із землею. Жінка відповіла, що тут город її родини й вона приїхала сюди з-під Дніпра, щоб не пропали овочі та фрукти із садка.

На жаль, мирні мешканці продовжують жити у фронтових селах і містечках. Вони чіпляються за звичний спосіб життя. Для багатьох стати біженцями, поринути в невідомість страшніше, ніж перспектива загинути.

Нещодавно касетними ракетами росіяни накрили село в глибокому тилу, там ніколи не було військових.

Селян, тих, хто вижив, довелося евакуювати військовим медикам.

Усі хати зруйновані. Всередині та на подвір'ях тіла. Селяни чомусь гадали, що в безпеці. Не подумали чи не встигли поховатися по підвалах. Чекаємо на поранених.

Першою привезли літню жінку, тіло пошматоване великими уламками авіабомби, не дихає. Військові лікарі дорогою намагалися реанімувати, але розірвані всі внутрішні органи не дали шансу.

За 15 хвилин привозять худеньку дівчинку, з вигляду років п'ятнадцяти.

Звуть Анастасія. Їй дев'ятнадцять. Військовий медик, який віз, підходить і передає мені клаптик паперу з номером його телефону. Просить передати той клаптик дівчинці, раптом їй потрібні будуть гроші чи допомога...

Робимо перев'язку. Анастасія постійно дякує військовим медикам, які метушаться біля неї. Знову дякує. Я не витримую і гладжу її по руській голівці: «Дякую, тьотю, — мовить вона, — а де моя мама? Її повезли переді мною».

У нас усіх, хто у протишоковій, перехопило горло. Ми зрозуміли, що загинула жінка — її мати... Ми не наважуємося їй це сказати. Батька немає багато років, усі сусіди загинули. Тепер вона зовсім сама. Але як їй зізнатися?

Наче в Дніпрі є далека родичка. Шукаємо одяг маленького розміру, бо для поранених волонтери привозять чоловічі розміри. На реанімобілі відправляємо Анастасію до лікарні Дніпра.

Підходить наш мобілізований кухар Володимир, пропонує допомогу своєї дружини, бо вона теж у Дніпрі. Наступного дня вона привезе нашої підопічній одяг, продукти й основне — новий телефон.

Наша операційна медсестра Наталя теж їде до Дніпра, пропонує Насті перебраться в Одесу, до їхньої родини, жити з її дорослою донькою, теж Настею... До 24 лютого 2022-го Наталя була бізнесвумен, власницею однієї з найкращих ветеринарних клінік Одеси, але в перші дні наступу пішла до військкомату і мобілізувалася...

Це, мабуть, банальна думка, але війна виявляє і найгірше, і найкраще в людській природі. Війна піднесла мені неймовірний подарунок: змогу пишатися власним народом. А ще війна породжує відчай і просвітлює вірою. Війна — це постійні дива...

Згадалося, як ще на початку, 2014 року, привезла на свято Покрови священника в танковий батальйон до Сартани.

Я тоді допомагала як доброволець з евакуацією і лікуванням поранених у секторі М, водночас створюючи міжвідомчий медичний штаб порятунку поранених.

Сартана — велике село під Маріуполем, ущент розкладене російською пропагандою (а нині вщент зруйноване російською артилерією).

Під час літургії перед початком причастя ворог завдав удару засобами реактивної артилерії. Ми попадали. «Продовжуйте молитися, панотче!» — гукнула я священникові. Обстріл тривав понад дві години. Вибухали газові труби, літали тисячі уламків, і дим не давав змоги щось нормально розгледіти. Капелан під час обстрілу причастив сто шістнадцять бійців. Усі вони отримали легкі контузії, зокрема і я (відтоді не відчуваю запахів, що подекуди полегшує життя на війні). І серед них не виявилось жодного навіть легкопораненого. Божа Матінка вберегла нас.

Натомість за 30 метрів за парканом розташування батальйону творився жах. Десятки вбитих і поранених цивільних — шматки тіл висіли на гіллях дерев. Багато з них на той час хотіли приходу росії. Ось вона і прийшла. Смерті їхніх близьких не прочистили їхніх мізків. Ми надавали їм допомогу, а вони тим часом кричали, що начебто ми обстріляли їх градами з-за паркана...

Важко пояснити! Московська пропаганда потужніша за будь-яку реальність...

З моїм побратимом Греком пов'язана відразу низка див. Він один з найкращих розвідників на фронті. Під час виходу в «сіру зону» в нього влучила снайперська куля калібру 12,7. Я гадала, що в разі поранення кулею цього калібру будь-якої частини тіла, не виживають. А Грек не помер на місці. Це перше диво. Куля поцілила в таз, розвернулася, вирвала 11 сантиметрів клубової артерії та застрягла в тазовому суглобі. Ті, хто був там, кажуть, що струмінь крові бив метра на півтора. Кров вибігла майже вся й одразу, але Грека вдалося витягти з-під обстрілу ще живим. Це друге диво.

На стабпункті в Авдіївці йому перелили вісім доз крові від восьми різних людей. І він не заразився від донорів нетестованої крові ні гепатитом, ані СНІДом, ані навіть Епштейн-Баром. Такого майже не буває. Це третє диво. Грека застabilізували дві бригади військових лікарів і, запротезувавши арте-

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

рію, доправили до шпиталю в Харкові. Це четверте диво. Він пережив 18 хвилин клінічної смерті, але це аж ніяк не позначилося ні на його пам'яті, ні на свідомості, ні на гуморі. Грек почав жартувати, щойно отямився. Це п'яте диво. Він не помер у шпиталі. Це шосте диво. Зараз Грек ходить на двох ногах. Це сьоме диво. І ходить він по фронту. Це восьме диво. Грек, бережи себе!

На другому місяці повномасштабного вторгнення, в Маріуполі, у полон потрапила моя посестра Тайра — видатна, дуже досвідчена волонтерка й парамедикиня.

Окупанти звинуватили її в тому, що вона начмед Азову, відома нацистка, видачала органи полонених москалів і торгувала ними, брала участь у роботі таємних американських біолабораторій і всяке таке. Її катували струмом, били, морили голодом і залякували. Як і багато інших, вона не мала б вижити.

Але дуже багато людей в Україні молилися за неї. Вона — теквондистка й тому схильна до далекосхідних забобонів — у камері обгорілими сірниками записала собі на сигаретній пачці слова дев'яностого псалма та постійно повторювала його.

Незабаром дуже багато людей у всьому світі заходилося опікуватися долею Тайри. Від нас — звичайних волонтерів і фронтових медиків — до президентів і навіть принца Гарі.

Окупанти вирішили не вбивати її, але влаштували гучний «судовий» процес, щоб засудити Тайру довічно. «Жінка на ймення “Звір”» — так назвали програму про неї, яку транслювали на московському телебаченні.

І раптом, коли вже ніхто не сподівався, Тайру обміняли! Зараз це здається просто примхою долі, але коли мені зателефонували з цією новиною, я була абсолютно впевнена, що є свідком дива Господнього! Перше бажання Тайри після звільнення було похреститися. Її хрестив знаний фронтовий капелан отець Сергій, а хрещеним батьком став мій чоловік Дмитро...

Закінчую розповідь, відпочити не вдалося. Парамедики, добровольці з «Госпітальєрів», повідомили, що знову везуть поранених.

За вісім місяців повномасштабного вторгнення лише через наш стабілізаційний пункт пройшло понад 6000 поранених. Я намагаюся не рахувати кількість загиблих на нашому напрямку. Ми щодня платимо дуже дорогу ціну за свободу Країни. Але в нашій перемозі не може бути жодного сумніву. Бо для нас Україна й Життя — синоніми!

Юлія Паєвська, відома як Тайра

Дата народження: 19 грудня 1968 року.

Звідки: Київ.

Національність: українка.

Професія: парамедикія із 2014 року,
засновниця волонтерського евакуаційно-
медичного загону «Ангели Тайри».

Уперше стикнулася з війною: 2014 рік.

Місцеперебування на момент початку
повномасштабного вторгнення: Маріуполь.

Після роботи в мобільному госпіталі потрапила
в полон до російської армії 16 березня 2022 року.
Звільнена з полону 17 червня 2022 року.

16 грудня 2022 року

Уже після обміну я вибрала собі шлях до відновлення через подолання проблем зі здоров'ям за допомогою спорту.

Медитація і спорт допомагали мені завжди: й у найважчих ситуаціях, і в мирному житті, й на фронті, й у полоні. Тож я обрала йти надважким шляхом — радикальним, але дуже дієвим. Жаліти себе я не звикла, бо вважаю, що всі наші проблеми виникають через жаль до себе.

Я з'ясувала, що моє місце в команді вільне, і вирішила будь-що потрапити на змагання у Флориді. Це було чисте божевілля: від моменту обміну до виїзду минуло лише три тижні.

Моя вага під час обміну була 48 кілограмів. Виснажене тіло мало вигляд, як у жертви концтабору. Хоча чому «як»? Російський полон і є концтабір...

На час виїзду на тренувальні збори я важила вже 56 кілограмів. Попри те що без тренувань тілу дуже важко відновитися, усе таки постановила собі їхати.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Після повернення із Флориди ми збірною командою України вирушили тренуватися до Британії, для участі в змаганнях Warrior Games.

Наш шлях пролягав через Львів, і ми надумали відвідати Личаківський цвинтар. Там поховали двох хлопців з нашої команди, котрі загинули в лавах ЗСУ вже під час повномасштабного вторгнення росії.

Я стояла і курила біля могили Діми Сидорука — нашого тренера зі стрільби з лука. Підійшла його мама, і наша команда обступила її. Я собі подумала: «Боже мій, уяви, на три місяці мене висмикнули з життя, і за три місяці я втратила друзів — Діму, наприклад». Він був чудовим, дуже крутий чувак, герой війни. Я згадувала його підказки щодо техніки і його оповіді про поранення: ще під час АТО Діму досить серйозно поранили.

Аж тут я підвела очі та побачила, що через два ряди — могила мого друга Сашка Одеси. Навіть не знала, що він загинув. І я заклякла... Потім підійшла ближче, й мені згадалось, як ми разом евакуювали страшенно важкого пораненого. Було дуже складно втримати його живим: і зима, і холод собачий, і множинні поранення, і крововтрата...

Сашко тоді стримано, але дуже широко всміхався, щоби підбадьорити пораненого. Я робила те саме, підколюючи препарати, перевіряючи джгути і змінюючи інфузії. Поранений дивився на нас, а Сашко повторював: «Ти переможеш. Ось побачиш. Усе буде супер».

Тепер на фотці пам'ятника Сашко такий самий, як і тоді — усміхнений, з тією самою стриманою і водночас щирою усмішкою, з дещо іронічним поглядом. Мені на секунду здалося, що чую його голос: «Ти переможеш. Ось побачиш. Усе буде супер».

Я стояла і карталася, що провела три місяці в москальських казематах на межі між життям і смертю замість того, щоб рятувати людей. Хтозна, може, урятувала б і Сашка, й Діму... А потім я повернула голову і побачила могилу ще одного мого знайомого. Цей біль нереально описати.

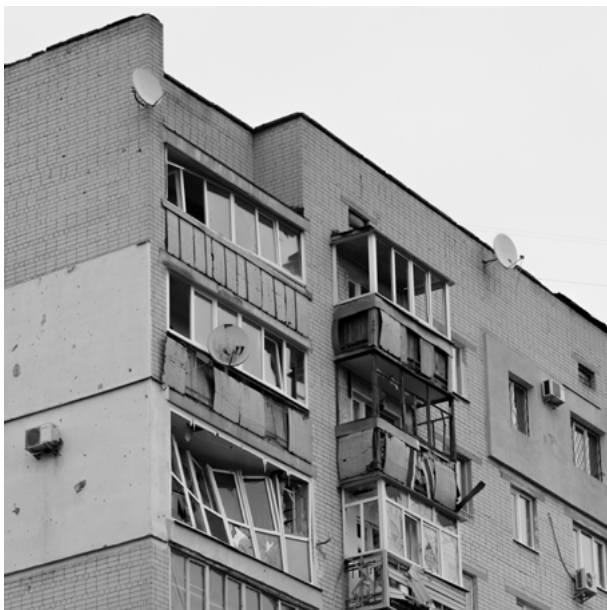
Я перемогла, як і сказав Сашко. І все далі буде «супер», знаю.

На цвинтарі мені дуже боляче ходити. Але я однаково йду, бо знаю, що герої помирають тоді, коли про них забувають.

Спіть спокійно, братики.

Пізніше на змаганнях Warrior Games я здобула дві золоті медалі з плавання вільним стилем на 50 і на 100 метрів та бронзу з пауерліфтингу.

Ми переможемо!

Інна Шворак

Дата народження: 26 грудня 1990 року.

Звідки: Ковель.

Професія: музикознавиця, етномузикологиня,
кандидатка мистецтвознавства, народна
співачка.

Місцеперебування на момент початку
повномасштабного вторгнення: Київ.

8 серпня 2022 року

Життя людини — це у певному сенсі суцільна боротьба. Боротьба й на метафізичному (душевному) рівні, й на тілесному. Моя історія боротьби почалася задовго до повномасштабного вторгнення росії. Вона мала спершу форму внутрішньопсихологічну й тільки згодом, на жаль, наклалася на реалії війни. Я хочу розповісти свою історію війни, що, як струмок особистої боротьби, трагічно з'єдналася зі струмками гірких жіночих сліз і дитячої невинної крові мого стражденного та водночас хороброго українського народу.

Навчання під час Революції гідності

Студенткою Київської національної музичної академії я стала 2010 року. Мені пощастило навчатися у найкращому закладі вищої освіти музичного профілю України! Для цього доклали максимум зусиль — і викладачі Волинського музичного коледжу, і я сама. Та навчання в консерваторії видалося для мене не таким приємним, як, напевно, для більшості інших студентів. У листопаді 2013 року ми з моїми однокурсниками та студентами інших університетів вийшли на Майдан, щоби підтримати європейський шлях України та виступити проти деспотичного й корупційного режиму проросійського президента Віктора Януковича. Наш мітинговий плакат містив напис «Музикознавці НМАУ» [Національної музичної академії України] і символізував підтримку європейських і демократичних цінностей в Україні. У мене навіть збереглося фото з ним. Ми тоді й гадки не мали, що стоїмо тут не просто так і що події ці стануть вирішальними у подальшій боротьбі України, перерісши у війну.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Тоді нам було навіть трохи весело: не часто студенту-музикознавцю випадає нагода вирватися з круговерті навчального процесу 24/7. Але жорстоке побиття студентів 29–30 листопада на майдані Незалежності, просто під стінами нашої альма-матер, стало початком кардинально іншого життя, яке зрештою привело до усвідомлення, що в країні відбувається щось серйозне. Так почався наш другий Майдан — наша Революція гідності.

Ми проживали протистояння Майдану, перебуваючи на ньому майже щодня. Рано-вранці ми приходили замість занять у консерваторії сюди та йшли пізно ввечері. Тут стояли намети, і тут розгорталися доленосні події: жорстоке побиття студентів, підпал беркутівцями будівлі Професійних спілок України, жажливі розстріли активістів 18–19 лютого, смерті Небесної Сотні...

18 лютого я запам'ятала назавжди. Вранці ми з одноклассниками традиційно поїхали на заняття в консерваторію, але згодом мусили їх перервати. Ректор оголосив загальну евакуацію. Ми натовпом ринули з консерваторії. Я не розуміла, що відбувається, до моменту, поки не побачила, як перед моїми очима закривають барикади Майдану (коли їх закриють, вийти вже не вдасться). Навколо панувала паніка. Ми з подругами намагались проштовхатися крізь натовп до виходу (як у час пік в київському вагоні метро). Якоїсь миті я обернулась і, поглянувши на вулицю Інститутську, вгледіла, що звідти в бік майдану Незалежності ширяться сутички, а над будівлею консерваторії пнеться в небо стовп густого чорного диму... Тоді перед моїм внутрішнім зором промайнуло все життя. Я серединою відчула небезпеку і страх перед невідомим. До того часу, як ми вибралися з-за барикад, метро припинило роботу. Ми пішки добрели до жіночого монастиря, де нас гостинно прийняли на ночівлю. Спати ми вляглися напівживими, і тільки наступного дня нарешті дісталися до нашого гуртожитку.

З часом навчатися за таких умов мені ставало дедалі важче. Насамперед морально. По-перше, від смерті мого батька минуло трохи більше як рік, і я ніяк не могла його «відпустити». По-друге, наш шлях до консерваторії від станції метро пролягав не інакше як повз намети Майдану. В повітрі витали не лише запахи диму, їжі, цигарок і бруду, а й незмінно гнітюче відчуття небезпеки. Як і в багатьох закладах вищої освіти України, у консерваторії викладачі були «родом» із СРСР. До сьогодні згадую їхнє зверхнє ставлення до мене як до етномузикологині, як до студентки «третього сорту». Одного разу мені майже відверто заявили, що етномузикологи — це не зовсім потрібні люди в консерваторії, що взагалі-то вони займаються не зрозуміло чим. Але часи змінилися. Люди, закохані в чужу культуру, нарешті зуміли поцінувати свою. І я щиро цьому радію.

Згодом події почали розгортатися неймовірно швидко. Ми всі вкрай бо-лісно сприйняли анексію Криму та війну на Донбасі...

Ті події вплинули на моє світосприйняття так, що іноді мені здавалося: світ перекинувся догори дригом. Це спонукало переосмислити формування мого світогляду ще з дитинства.

Розчарування в церкві

Так склалося, що близько половини мого життя я провела в українській православній церкві московського патріархату [УПЦ (МП)]. Мене ще малою, дев'ятирічною, привели до церкви, і я там росла та «духовно розвивалася».

У цій церкві минула велика частина мого життя: там я співала в хорі, там знайомилася з друзями та щоліта їздила з ними на відпочинок до Карпат. У нашій єпархії, від 2000 року й десь до року 2010, щорічно організовували єпархіальний фестиваль «Духовної та патріотичної пісні». У нас був чудовий диригент, тож хор мав професійну підготовку високого рівня. Позаяк ми були дуже сильними конкурентами, то щоразу посідали перше місце. Наш хор також щороку брав участь у Різдвяних благодійних телемарафонах.

Утім на тлі позитивних моментів почали проглядатися й негативні. Дедалі частіше я помічала засилля російської церковної літератури в асортименті церковної лавки. Книжки про російських старців, їхні пророцтва, російське «добротолюбие для мирян». Зараз, переосмислюючи, я згадую, що та література замість навчати християнських цінностей нав'язувала купу консервативних і патріархальних устоїв, сексизм, забобони та пророцтва.

Місцеві священники були випускниками московських духовних семінарій та академій. Тому й храм мій назвали на честь російського святого Сергія Радонезького. Часто мені доводилося ставати свідком того, як священник чи чернець бере на себе відповідальність за важливі сімейні рішення вірян під виглядом «благословення». Моїй сім'ї від таких «благословень» лише гіршало.

Усе своє свідоме життя я відстоювала власні кордони. Не вдаватимуся в деталі, але скажу, що всі рішення щодо моєї долі на зрізі 10–20 років життя ухвалювали саме на основі «благословення» священника. І тільки останні 10 років я не дозволяю цьому впливати на моє життя. Так, духівник може щось порадити, але слова «Я не благословляю їхати зараз, треба пізніше, і тільки в такому-то напрямку!», погодьтеся, звучать дивно й дико у наш час. Але так досі є. І в моєму рідному місті так чинить один такий «старець».

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Мені досі доводиться стикатись із його «благословеннями» опосередковано, через маму. Я відповідаю: «Так, зрозуміла», але роблю по-своєму.

В українській православній церкві московського патріархату потужно впливає на парафіян наратив «руського міра» й ідеї «єдиної та правильної церкви», тобто православної, центром якої є Москва, а «батьком» — московський патріарх. Усі інші церкви в цій церкві позиціонують як неблагодатні. Туди заборонено ходити, таїнства ж їхні вважають недійсними. Десятиліттями для парафіян свідомо створювали бульбашку зі своїми ритуалами, правилами та заборонами, вибудуваними на російському православ'ї та системі ідентифікації «свій — чужий». Тут неприпустимо вільно думати чи критикувати будь-які дії духовенства, а тим паче — патріарха Кирила. Це справжня ракова пухлина на тілі українського суспільства, яку інколи називають православ'ям «головного мозку».

Після подій Революції гідності й анексії Криму пропаганда «руського міра» зазнала серйозних втрат. Я сама поступово почала спостерігати певний дисбаланс між тим, що бачу та що відчуваю в цій церкві. Дисбаланс, на мій погляд, полягав у тому, що віряни та духовенство московського патріархату трансливали начебто всі зовнішні атрибути справжнього й щирого (насправді ж — ні) патріота України: носили одяг з елементами української культури (вишита сорочка, народна хустка, інші символи української культурної ідентичності), співали українських народних пісень... І водночас просували ідею про триєдину святу Русь із центром у Москві, вели розмови про різні пророцтва есхатологічного виміру (як-от про те, що перед кінцем світу постане російський цар, який об'єднає три народи й боротиметься проти колективного Заходу). Неприйняття всього європейського було показовим, як, зрештою, і принципова важливість народних символів для просування ідеї братніх народів (Україна, росія, білорусь). Останнє створювало для вірян ілюзію, що вони нібито «у своїй тарілці» та що все гаразд.

Пам'ятаю, після Іловайської трагедії 2014 року, загибелі десятків наших військових, місцеві священники УПЦ (МП) також молилися за упокій померлих героїв і підтримували вів з дітьми зборами коштів і «добрим словом». Проте під час богослужінь регулярно молилися за здоров'я «великаго господина и отца нашего Кирилла». Саме це породило у мені справедливе запитання: «Що ж тут, дідько його вхопи, відбувається?». Церква поминає російського патріарха Кирила, який не засудив початок війни на Донбасі й анексію Криму, а після 24 лютого відкрито підтримав повномасштабне вторгнення.

Я намагалася розмовляти із друзями зі своєї церкви про цю проблему, бажаючи дізнатися їхню позицію. Але у відповідь чула твердження «я поза політикою». Друзі просто замикалися в собі, уникаючи бодай якихось розмов.

Після повномасштабного вторгнення 24 лютого УПЦ (МП) вирішила «остаточно перефарбуватися» і заявила про свою начебто незалежність від московського патріарха Кирила, залишивши собі аббревіатуру УПЦ [українська православна церква]. Але навіщо це було робити? Адже ті, хто хоча б трохи цікавиться історією власної «церкви», знають, що «незалежність» їй (УПЦ) «оголосив» нині покійний російський патріарх Олексій II, навіть видавши про це офіційний документ. Особисто мені такі дії здалися черговою спробою «перефарбуватися», щоби зберегти «легітимне» існування, ну й, звісно ж, людей. Без них — нікуди.

Духовенство УПЦ (МП) і досі силкується пояснити вірянам, що вони чинять правильно. «Ось погляньте, наші храми досі переповнені, наші люди з нами!» Зараз УПЦ (МП) заявляє, що допомагає (!) воїнам ЗСУ, біженцям, нужденним, захисникам і лікарям. Для мене особисто це якась паралельна реальність (знаючи справжню позицію).

Російська пропаганда працювала на знищення України як держави дуже довгі роки. Під личиною «української православної церкви» вона відіграла роль «смирненого» удава, що тридцять років тишком-нишком заковтував здобич. Росія в 1990-х знала, як утримати свою проросійську паству в Україні, а тому, з одного боку, не відбирала у неї її народну культуру, щоб дати таке собі відчуття «справжньої патріотичної реальності», а з іншого — упродовжувала ідеологію «русского міра» й «істинної православної віри». І тепер росія проводить у нашій країні «спецоперацію зі знищення націоналістів», а насправді — криваву війну проти народу України, обстрілює всі її міста ракетами та важкою артилерією, грабує, гвалтує, вбиває дітей. Роль російської ідеології та церкви стає більш ніж зрозумілою. Це готували роками.

Як я зустріла війну. Перші дні під Києвом і життя у Львові

Мені пощастило unikнути безпосередньої зустрічі з ворогом, майже як і моєму братові-студентові, який утік з-під обстрілів із Харкова в березні та залишився живим. У січні та на початку лютого ми відчували, що наближається щось жахливе. Було дуже багато попереджень. Розвідки багатьох країн постійно про це нас застерігали. Потім була евакуація посольств, працівників

та їхніх сімей. Мій чоловік казав усім друзям, що насувається війна, але ніхто не вірив. Йому навіть порадили піти до психолога.

Як і більшість киян, ми з чоловіком прокинулися від вибухів о 5-й годині ранку. Перше відчуття — усе, почалося! Перша думка — Путін таки розпочав війну! Було нестерпно боляче усвідомлювати, що тепер загине стільки людей! У наших головах панував хаос: ми не знали, якою буде ця війна. Чи бомбитимуть Київ? Чи буде інтернет, вода? Ми відразу поїхали на таксі до батьків мого чоловіка. Всю першу половину дня ми вирішували, що ж робити: лишатися в Києві, втікати під Київ до наших друзів, а чи вибиратись до родичів на Захід України. Навіть якби ми мали власне авто, то, мабуть, не наважилися б вирушати на захід першого дня, бо в напрямку кордону з Євросоюзом виник страшний колапс руху.

Зрештою ми вирішили гуртом прямувати за місто, буквально силоміць посадивши бабусю в авто. Бабуся у нас стара й хвора, тож нізачо не хотіла покидати домівку. Доходило до скандалу. Втім ми якось вмовили наших рідних. Це вже згодом дізналися, що схожі проблеми зі старшими родичами виникали у більшості наших знайомих. Матеріальне тоді було найменшим, що важило, тому подумки ми попрощалися з квартирою. Під вечір ми, пересидівши всі корки, з двома котами та горою валіз ледве дісталися обраної локації — будинку наших друзів за Києвом, під Броварами. Ми гадали, що тут, у селі, буде безпечніше та спокійніше. Але помилялися...

За годину після нашого приїзду просто над будинком дуже низько й на дуже великій швидкості промчало з десяток літаків. Мабуть, це були десантні літаки, що рухались із білоруського Гомеля на український Гостомель. Цей звук загрози життю наша сім'я запам'ятала назавжди. Ми зрозуміли, що тут, під Києвом, також небезпечно, але вирішили затриматися, бо насувалася ніч.

Напевно, тиждень ми не спали нормально, здригалися від кожного повідомлення про повітряну тривогу та новин у телеграм-каналах, ховалися у ванній кімнаті. наших двоє котів і ті були дуже налякані, бо за своє життя так далеко ще не подорожували. Як у принципі і їхні господарі. Запеклі бої точилися під Гостомелем, Вишгородом, Броварами... Ми прожили в селі десять днів. Ходили до магазину, вистоювали в чергах за продуктами. Почався їхній дефіцит. А тим часом вибухи ставали дедалі частішими й потужнішими. Ми чули їх і вдень, і вночі. Одного дня десь поблизу пролунав вибух такої сили, що задзвеніли всі шибки в будинку. Тоді ми втямили, що треба щось вирішувати далі. Залишатися було геть небезпечно.

Вирішивши їхати далі, ми стикнулись із проблемою встигнути за день дістатися Львова. Позаяк жили на лівому березі Дніпра, то мусили б згаяти цілий день на переміщення на берег правий: працював-бо лише один міст, а дорогу перекривало чимало блокпостів. Словом, за декілька днів нам таки вдалося потрапити на правий берег до вечора. Там ми зупинилися на ночівлю у друзів. Коли я вперше почула сирену, то просто змертвіла. Я й досі не могла повірити, що все це з нами відбувається насправді.

Ми пробули в Києві дві ночі, поки шукали транспорт добратися до Львова. Знайти когось було геть проблемно, бо люди виїжджали маленькими автомобілями. Нарешті відгукнулися чудові хлопці-волонтери, що переправили нас до Львова. Нам неймовірно пощастило швидко знайти житло. На початку березня тут майже не було вільних місць ані в хостелах, ані в готелях, ані, тим паче квартир. Львів, як справжній Ноїв ковчег, щодня приймав десятки потягів з біженцями з усієї України та став тимчасовою домівкою для тисяч людей. Хтось проминав його транзитом і прямував далі, до країн ЄС, хтось зостався жити, як ми із чоловіком. Якимось дивом нам вдалося відправити наших маму із бабусею за кордон. І це була ще та «спецоперація» — із безсонною та нервовою ніччю, коли батьки вперше сіли на літак з Варшави до Стокгольма. Ні мама Олексія, ні бабуся не бували раніше за межами України.

Ми з моїм чоловіком залишилися з двома котами та частими львівськими сиренами. Спершу це було морально нестерпно — змусити себе щось зробити: зварити їсти, нагодувати котів чи навіть сходити до магазину. Роботи на початках не було взагалі. Але, на щастя, ми отримали невеликого розміру міжнародну фінансову допомогу. І тоді змогли купити продукти, оплатити оренду квартири й нарешті взятись за пошук роботи. Від поганих новин з передової та депресії нас рятували наші друзі з Києва, з якими ми разом активно відвідували художні виставки, волонтерили, просто спілкувалися, гуляючи старими вулицями Львова. Це зіграло важливу роль у збереженні психологічної рівноваги для всіх нас.

Згодом я почала волонтерити в українській спільноті Santa Egidio, основним завданням якої до війни була допомога бездомним і знедоленим. Пізніше така допомога знадобилася внутрішнім переселенцям з усієї України. Я особисто щотижня продовжую брати участь у роботі гуманітарного штабу, який спільнота організувала в момент, коли інші львівські штаби свою діяльність припинили. Також щотижня вже традиційно співаю в хорі й разом зі спільнотою молюся за мир в Україні та світі. Це мене надихає і допомагає жити далі.

Епілог

Пишучи ці рядки, я думаю про те, що небезпека загинути є постійно. Навіть тут, у Львові, через ракетні обстріли, які все ще бувають. Особливо це стало відчутно після трагедії у Вінниці, коли росіяни ракетами обстріляли центр міста й загинули двадцять три людини, з яких троє — діти. І це при тому, що Вінниця не є прифронтовим містом. Більше ніхто не впевнений у тому, що буде завтра живим. Водночас прийшло розуміння, що росія свідомо й сотні років нищила українську державу та її народ, а моє мирне життя до війни було просто щасливим періодом між.

Україна зараз кладе тіло й душу за свободу не лише свою, а й усього світу. Вона бореться проти диктатури й тотального зла. Україна відстоює водночас і власну незалежність із суверенітетом, і світові демократичні цінності. Тому так важливо її підтримувати всіма можливими засобами та не припиняти це до повної перемоги над ворогом. Ми не сподівалися на таку масштабну допомогу і за це дуже вдячні кожному. І якщо вам іноді здається, що ви вже втомилися від війни, то згадайте, що в Україні досі гинуть десятки людей — чийсь батьки, чоловіки, діти... Згадайте Бучу, Ірпінь, Гостомель, Азовсталь, Кременчук, Вінницю, Оленівку... Скільки скалічених і поламаних життів! Ми не втомились боротися. І не збираємось утомлюватися чи зупинятися. І ми просимо не забувати, що досі йде війна, і підтримувати нас так само як і раніше. Бо це треба всім: і Україні, й усьому цивілізованому світові. Бо коли не вистоїмо ми, то яка країна стане наступною?

Софія Подколзіна

Дата народження: 25 вересня 1998 року.

Звідки: Бердянськ.

Професія: історикиня, хоче стати активісткою.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Бердянськ.

Утекла з окупації 25 березня 2022 року, зараз живе в Києві.

5 серпня 2022 року

*Пам'яті Романа Ратушного та всіх українців,
що боролись за наше майбутнє в мирний час і на війні.*

Я завжди вважала себе щасливою людиною. Народилась у великій родині, де з дитинства мене зігрівали теплом і турботою. Я не знаю загальної аксіоми щастя, але найважливішим його складником для себе визначала передусім родину та друзів. Це мій тил, моя опора та натхнення. Це нескінченне джерело любові й знань, які черпаю щодня і за які безмежно вдячна.

Україна незмінно була основним лейтмотивом мого життя. Звісно, у найбільш загальному сенсі поняття «Україна». Зараз, подорослішавши, я усвідомлюю себе як українку переважно в соціальних аспектах, але раніше, у дитинстві, моє українство тісно перепліталось з моєю родиною. Належність до нації для мене постійно означала захист, теплі родинні вечори, ласкаве Азовське море, на березі якого я виросла, усмішку мами та величний синьо-жовтий прапор на центральному майдані міста.

Що таке Україна, я усвідомила дуже органічно.

Я пішла до першого класу, коли спалахнула Помаранчева революція. Люди протестували проти того, що у них вкрали демократичні вибори. Для українців, які після сімдесяти років радянської окупації нарешті вдихнули свободи та більше не погоджувалися терпіти тиранію імперії, будь-які вияви диктатури й обмеження свободи були неприйнятними.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Саме Помаранчева революція у свідомості маленької першокласниці сформувала перші уявлення про те, що таке Україна, демократія, хто такі українці. І чому ми ладні так віддано боротись за власну свободу і право розпоряджатися нашим життям.

Я пам'ятаю святкування Нового 2005 року, коли тисячі людей згуртувались у Києві на центральному майдані, вимагаючи те, що належить їм по праву. Пам'ятаю, як ми з моєю тіткою сиділи в її київській квартирі перед старим радянським телевізором і дивилися пряму трансляцію з місця подій, доки мої батьки зі старшим братом були на Майдані серед протестувальників. І пригадую своє захоплення від вигляду сили-силенної людей на центральному майдані. Вони стояли там у мороз для того, щоб зустріти новий рік у новій, демократичній Україні. Це нереально описати словами.

Гадаю, мало хто зможе зрозуміти, що я маю на увазі, не переживши подібних відчуттів. Коли ти бачиш таке єднання людей, у твоїй душі пробуджується щось глибинне. Шалена гордість, внутрішня сила, щира любов до кожного і кожної, хто зараз тут, із тобою. Ці емоції повторилися за десять років, коли п'ятнадцятирічною дівчиною я вже сама стояла на Майдані під час Революції гідності.

І навіть якщо ти маленька дитина, яка дивиться по телевізору на Велику Революцію, однаково усвідомлюєш: ти — частина цього суспільства. Звісно, у тебе завжди є вибір відмежуватись від нього. Ми — країна вільних людей, а отже, нікого не змушують асоціювати себе із цим суспільством.

У 2004 році я стала україркою несвідомо. У 2013–2014 році я свідомо підтвердила цей вибір.

Усвідомлення, що відбулося у 2004–2005 роках, накрило мене пізніше, коли я зацікавилась історією. Саме вона дала відповіді на більшість запитань про мою країну. Вперше про її минуле я дізналася завдяки моему батькові. Я обожнювала сидіти з ним вечорами після вечері та слухати про часи Київської Русі, про радянських дисидентів, про захоплення Києва московським князем Боголюбським 1169-го та про джерела нашої демократії. Тоді мені, дитині, для якої батько — беззаперечний авторитет, здавалося, що він знає все. А тому я всотувала кожне слово і запам'ятовувала все, що мені казали.

За іронією, ставши історикинею за освітою, я не раз дискутувала з ним і спростовувала його тези про історичні події. Та попри всі наші історичні суперечки, спільним елементом був і залишається один факт. Україна — самостійна демократична держава. Вона має відмінну від росії культуру, мову, політичну систему тощо.

Мене шалено обурює теза росіян про «єдиний народ», про те, що ми були «однією країною». Це відверта брехня, яку російська імперія пропагує по всьому світу, щоби виправдати свої злочини проти людяності. Україна та росія ніколи не були однією країною. Ніколи.

У 1918 році українці проголосили Незалежність. Вони боролися за неї чотири роки, поки радянська влада остаточно не окупувала Україну. Я свідомо вживаю термін «окупація», тому що для більшості Радянський Союз залишається добровільним об'єднанням республік. Насправді ж, комуністи через зброю та страх примусили інші держави їм підкоритися. Усіх їх залили кров'ю комуністичної революції та гвалтом перетворили на частину найбільшого тоталітарного утворення за всю історію людства.

Я не можу не думати про жертву, яку тоді приніс кожен із борців за Україну, щоб мати право на життя у своїй, вільній державі. Зараз Україні в якомусь сенсі набагато легше: вона бореться з імперією, але за беззаперечної підтримки світу. Наш голос чуять, наше право на існування не ставлять під сумнів! А ще сто років тому ми були сам на сам у своїй боротьбі. Її та боротьба вимагала шаленої сили духу і відваги.

Перша частина моєї розповіді, мого ліричного відступу в історію, стосується мене опосередковано, тимчасом як друга буде пов'язана зі мною безпосередньо. На цьому моменті мої знання дають мені змогу об'єднати історію загальну з історією власної родини.

Моя прабабуся Марфа народилась у маленькому селі Полтавської області приблизно в 1914/19 році. Вона говорила, що забула, коли народилась, й ніколи не святкувала день народження. Може, це й правда, але я підозрюю, що прабабуся просто не хотіла називати свій вік, підсміюючись із того, як усі навколо гадають, скільки ж їй насправді років.

Отож, Марфа з'явилася на світ у час великих потрясінь. Відповідно, життя її було нелегким. Ще маленькою дитиною вона втратила обох батьків: мати її померла під час пологів, а батько — від тифу чи іспанки. Марфу та її двох старших сестер виховував дідусь. Геть за трохи не стало і його.

Мій прапрапрадід Дев'ятченко займався ткацтвом, був забезпеченим селянином. Але 1930 року радянська влада проголосила політику «розкуркулення». Простіше кажучи, примусового позбавлення селян їхньої власності. У дідуся Марфи забрали все: землю, яка йому належала, худобу, коней, роботу. Все в колгосп, усе державі.

Мені складно уявити, що відчуває людина, в якій забирають справу її життя, те, у що вона вклала душу та що мріяла передати нащадкам. Щоправда, «завдяки» росії майже сто років потому моя родина набула схожого досвіду. Але про все по черзі.

Дев'ятченко не зміг витримати цей удар і незабаром помер, залишивши трьох дівчат круглими сиротами. А за декілька років Україну охопив Великий Голод, організований советами. Голодомор забрав життя мільйонів українців, прищепивши їм страх і покірність на наступні декілька поколінь. Я розуміла це з розповідей прабабусі, яка навіть за сімдесят років боялася говорити про той час. Ніколи ж бо не знаєш, коли прийде росія та забере в тебе хліб. Що ж, я не можу й тут стриматися від порівняння із сьогоднішнім і не згадати про крадене українське зерно на окупованих територіях. Про російський шантаж голодом. Методи росіян незмінні.

Марфа та її сестри вижили, тому що в 1932–1933 роках пішки прийшли до Донецька, щоб працювати на радянському заводі. Просто тому, що робітників на заводі годували. Я не можу навіть приблизно уявити, як це: подолати 300 кілометрів пішки для того, щоб тебе нагодували. Тому що вдома їжі буквально немає.

У Донецьку Марфа познайомилася з майбутнім чоловіком, моїм прадідусем Василем Подколзніним. Він був із Курської області, де до 1930-х проживало багато українців. І він також тікав від голоду...

У 1939 році народився мій дідусь — Володимир Васильович. Цього року два тоталітарні режими підписали спільну угоду та розв'язали найкривавішу війну в історії. Війну, яка двічі прокотилася теренами України.

За два роки мого прадіда відправили на фронт, а Марфа залишилася сама із двома маленькими дітьми на руках. У своєму останньому листі до неї Василь писав: «...пошел защищать твою Украину...».

За якийсь час Марфа отримала звістку: «зник безвісти». До кінця життя вона чекатиме на повернення чоловіка. До глибокої старості бігтиме до дверей, помітивши стороннього у дворі, з надією побачити обличчя коханого. В її хаті, на стіні біля ікони, до цього часу висить весільне фото.

Прабабуся Марфа згодом повернулася у рідне село, де й виріс мій дідусь Володимир. Ті, хто знав його за життя, говорили про нього як про людину веселої вдачі. Моя мама, згадуючи свого свекра, якось сказала: «Якби він дожив до наших днів, то став би мільйонером». У Радянському Союзі, звісно, стати мільйонером (легально) було неможливо. Усі мали бути однаково бідні.

Але характер дідуся не дозволив йому стати посереднім працівником заводу. А реалії соціалістичної країни вимагали від людей або жити на межі бідності та дефіциту, або обходити закони для того, щоби мати змогу забезпечити себе й родину. Для темпераменту мого дідуся вибір на користь другого варіанта був очевидним. Він бачив недоліки радянського устрою та, як і більшість громадян країни на той час, шукав шляхи обійти закон.

Мені складно дібрати слова, щоб його описати. Дідусь був бізнесменом за натурою, якому не пощастило народитись у країні, де приватної власності не може існувати. Все ж бо має належати державі. Йому б народитися в Америці ХХ століття. В країні, де людина, що важко працює та знає свою справу, буде в пошані. Але, як ми пам'ятаємо, дідусь народився в країні, де ніхто не має права самостійно заробляти гроші.

У період правління Брежнєва в СРСР розквітла сіра економіка та чорний ринок. Люди спекулювали, фарцували (перепродували дефіцитний товар), тримали підпільний бізнес тощо. Цікаво, що офіційна влада знала про цю діяльність, але дивилася на неї крізь пальці. В історіографії це називають «межа дозволеного спротиву». Коли режим стикається з кризою існування, то здебільшого дозволяє людям обходити закони, щоб уникнути протестів. Але в цій парадигмі необхідно створювати також й ілюзію боротьби держави з нелегалами. Тому ті, кому не щастило, опинялись у радянській в'язниці.

Володимир Васильович двічі потрапляв до радянської тюрми за підпільний бізнес. І хоч та його не змінила, бо він залишився такою самою доброю й усміхненою людиною, я ніколи не пробачу советському режиму те, що забрав у мого діда частину його життя лише за бажання заробляти власні гроші. Що його дружина, моя бабуся Лідія, через це у тридцять років сама виховувала дітей. Що мій батько, ставши сімнадцятирічним курсантом військового училища, мусив доглядати за хворою матір'ю та молодшою сестрою, адже його тато сидів у в'язниці.

Інколи, за словами мого тата, дід «проколювався» і, гніваючись, говорив про вільну Україну. Я й досі мало знаю про цю частину дідуся життя, але маю підстави вважати, що він познайомився з українськими дисидентами в радянських тюрмах, де ті на той час сиділи масово. І може, сам став одним з них.

Висновок із цього авторського патетизму дуже простий. Росія не принесла нічого хорошого ані моїй країні, ані родині, ані мені. Хоча ні. Справедливіше буде сказати інакше. Росія принесла лише страждання і біль моїй країні, родині та мені.

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

У мої п'ятнадцять років, коли злочинний проросійський президент Віктор Янукович, виконуючи вказівки росії, вирішив, що начебто має право робити за українців їхній цивілізаційний вибір, у країні розпочалася Революція гідності.

Восени 2013 року мій батько поїхав на Майдан і доєднався до протестувальників. Тоді, на зорі цих подій, я знову стежила за подіями Революції з екрана телевізора. Але тепер була свідомою того, що відбувається. Мені не треба було пояснювати, чому українці вийшли протестувати. Чому росія не є і ніколи не була нашим другом. Не треба було пояснювати величезну загрозу існуванню України, яку несла в собі ця імперія.

У цей час у Бердянську, де я зростала, настрої населення були різними. Загалом Бердянськ можна було назвати проросійським регіоном, де на той час витав дух ностальгії за Радянським Союзом.

Я в жодному разі не заперечую право людей на самовизначення і не можу заборонити комусь асоціювати себе з російським народом. Але коли російська риторика стосується «захисту росіян в Україні», то це брехня. Їхній «захист» — і раніше, й зараз — полягав і полягає у винищенні всього українського. У своїй промові 24 лютого 2022 року Путін висунув тезу про те, що *України як країни не існує*, відповідно, *не має існувати й українців*. Отак просто представник одного народу перекреслив моє існування.

Якщо я не забороняю росіянам визначати себе як росіян, чому вони забороняють мені визначати себе як українку? Чому в регіонах, які зазнавали впливу російської пропаганди, небезпечно спілкуватись українською? Чому я, живучи в українському місті Бердянськ, не могла отримати послуги українською? Чи можете ви уявити, щоб іспанець у Валенсії не міг замовити собі каву іспанською?

Не дарма з початком повномасштабної війни 2022 року більшість українців східних регіонів усвідомила небезпеку російських міфів. Адже, справді, складно зрозуміти, чому країна, що позиціонує себе як друг, одного дня стріляє по твоєму будинкові артилерійським снарядом.

Та я забігаю наперед. Поки що ми у 2013 році, Україну охопила революція, а східні регіони України переважно слухають російську пропаганду.

Те, що українці мало знають власну історію, особливо тоді відчувалося. На тлі Революції гідності в таких містах, як Бердянськ, паралельно з проукраїнськими мітингами відбувалися так звані «антимайдани». Я пам'ятаю, як у моїх очах «падали» авторитети знайомих. Пам'ятаю шкільних учителів, які раптом починали говорити про «маленьку культуру України» і «великий російський народ». Пам'ятаю, як на шкільних уроках вони бажали смерті

тим, хто в Києві й інших містах вийшов протестувати проти злочинної влади та відстоювати своє право на демократичний вибір. Пам'ятаю запеклі суперечки, у яких люди апелювали до мене фразами з російської пропаганди. І пам'ятаю, який жах у мені це породжувало.

Вони дивилися не лише на Україну, а й на весь світ крізь призму слів російських ведучих. У риторичі останніх, Захід — то ворог, НАТО — злочинний альянс, що прагне знищити росію, а Україна — неконтрольована держава, якій потрібен «міцний правитель, як Путін». У цій парадигмі, звісно, росія поставала «старшим братом» і «рятівником» України.

Але мені щастило знаходити серед своїх знайомих тих, кому європейський курс України був очевидним. Очевидним, бо історично Європа — це органічне місце існування України. І тільки через російську пропаганду більшість світу вважає інакше. З Європою ми поділяємо спільні цінності, ми поважаємо верховенство права, а коли його потуряють — протестуємо.

На початку зими я також вирушила до Києва. І знову відчула те єднання, яке пам'ятала з дитинства. Я бачила молодих студентів, які варили їсти для побратимів. Бачила бізнесменів, що приїжджали на дорогих машинах і залишали речі та їжу для протестувальників. Бачила, як люди самостійно гуртуються для того, щоби зводити барикади. Загалом бачила навколо себе натхненних і всміхнених людей, які вірять у чудове майбутнє своєї країни.

18 лютого 2014 року пролунали перші постріли. У цей час я була вдома, а тато — у Києві, в епіцентрі подій. Тоді українці вперше зазнали такої болючої втрати. Я не маю достатньо слів, щоб описати весь той жаль, біль і шок. Тих людей назвали Небесною Сотнею. Вони були першими, хто віддав своє життя за вільну Україну в кривавій війні, що триває і дотепер.

Мабуть, ви вже здогадалися, що з 2014 року для мене було очевидним, що росія нападе на Україну ще раз. Так, я, як і більшість, мала надію на мирне врегулювання конфлікту, але здоровий глузд та логіка завжди підказували мені, що це майже неможливо. Росія — імперія, а кожна імперія або розширюється, або розпадається.

Може, ви воліли прочитати у моїй історії більше про події, які сталися зі мною після 24 лютого 2022-го. Але я не змогла б про них розказати без пояснення власної історії. Сподіваюсь, ви мені пробачите.

24 лютого я зустріла в рідному Бердянську. Я відчувала потребу приїхати з Києва додому на тлі всіх повідомлень про наближення війни.

Останнього місяця перед тим я вмовляла рідних розробити план дій на випадок нападу. Та мої рідні були приблизно в тому самому стані, як і біль-

шість українців. Вони *не хотіли* вірити. Гадали, що росія незабаром відведе війська, бо хто ж додумається нападати так відкрито?

Росія додумалася. І напала відкрито, нахабно, плюючи на всі закони. Це, зокрема, акт відкритого приниження для країн Європи й Америки. Типова поведінка країни-терориста.

Перед війною у мене почалися панічні атаки. Я не могла спати, не могла думати про щось, окрім загрози, що нависала над нами. Тому вирішила повернутися додому. Мій поїзд прибув до Бердянська ввечері 23 лютого. Наступного дня Президент оголосить воєнний стан, а всього кілька годин до того ми сиділи за столом, дивились новини й навіть жартували. Тато планував піти до військкомату, адже він резервіст, а я складала список справ на наступний день.

О 5:30 ранку 24 лютого мене розбудив дзвінок від старшого брата.

«Алло, чому я не можу нікому з вас додзвонитися?!»

«Що трапилося, хтось помер, що ти телефонуєш так рано?»

«Прокидайтеся, почалось...»

Я пишу ці слова і знову тремчу, як тоді. Здається, до кінця життя пам'ятатиму ті перші години, коли дізналася, що почалась повномасштабна війна. Розгубленість і страх.

Ми зібрали речі та готувалися виходити з хати. Ніхто не знав масштабів, не розумів, як далеко просунулись окупанти. Тато з молодшим братом пішли в розвідку і повернулися за годину.

«Ну все, вони вже висадились у місті. Тероборони в нас немає, українські війська відвели, місто захищати нікому».

На свій страх і ризик ми виїхали з міста до наших знайомих, у село. Я провела там три дні. Щиро кажучи, майже весь той час проспала. Я була в трансі. А у моменти, коли прокидалася, дивилась новини й не могла осягнути реальності. Попри те що була готова до цієї війни вже вісім років, мій організм відмовлявся сприймати все, що відбувалося.

А тоді сталося диво. Україна рішуче відбила перші атаки росіян, зазнавши значних втрат. Я називаю це дивом, бо коли ніхто не вірить, але воно стається, то це не інакше, як диво.

Складно передати, наскільки нам це додало сил. Я бачила сюжети новин з полоненими окупантами, які не очікували такого опору, розбиту російську техніку, відео наших військових, які закликали нас не падати духом.

«Якщо Бог існує, він одягнений у форму ЗСУ». Те, що зробили українські військові у перші дні війни, неможливо осягнути. Це не лише про військові успіхи. Це про те, як вони врятували цілу країну від загальної паніки та пере-

кнали нас, що ми однозначно переможемо. І вони переконують нас у цьому щодня.

Тато поїхав на війну 26 лютого. А я з рідними повернулася до Бердянська. Зараз це здається жахливим рішенням, але тоді ми не сумнівалися, що наші військові досить швидко виб'ють росіян із країни. Тому краще буде почекати наших удома. Це рішення вартувало нам місяця життя в окупації.

27 лютого росіяни захопили місто. І я стала свідком ще одного дива. Жителі, яких я все життя вважала проросійськими, вийшли на вулиці, без зброї, з українськими прапорами, і почали перед російськими військовими співати гімн України. Для них росія перестала існувати як союзник і друг. Для когось давно, для когось останні три дні війни. Вони кричали росіянам, щоб ті забіралися з України, а окупанти лише розгублено витріщалися на людей, не тямлячи, чому ті не радіють їхньому приходу.

Мітинги продовжувалися місяць. З часом росіяни зрозуміли, що підтримки вони тут не знайдуть, а тому взялися застосовувати звичні для них методи: викрадення, залякування, насильство. Попри це мітинги продовжувалися, поки більшість населення не вибралася з міста на підконтрольну Україні територію.

Той місяць я постійно залипала в новинах. Усе чекала на повідомлення про контрнаступ. І молилася, щоб росіяни не дісталися до моєї родини раніше. Тремтіла від кожного шереху на подвір'ї, боялась зайвий раз виїжджати в центр міста і навіть тримала біля себе ніж. Для заспокоєння. Бо що я могла б вдіяти проти озброєного російського солдата?

У цей час у місті дедалі меншало продуктів. Пам'ятаю, що в перші дні війни містяни розкупили все, а нові товари не завозили. Першими закінчилися ліки. Потім базові продукти. Російська реальність підкрадалася ближче.

З першими звітками про викрадення громадських діячів я заходилась наполягати, щоб ми негайно виїхали. Тато — відомий у Бердянську український активіст, а тому було питанням часу, коли росіяни прийдуть по наші душі.

Українська влада домовлялась з росіянами про «зелені коридори», одним з яких ми вирішили вибиратися. Але це, звісно, була пастка. Дорога від Бердянська до Запоріжжя (а саме туди люди прямували, переміщуючись на підконтрольні території) зазвичай займає 2 години. Ми їхали два дні.

Коли українська влада узгоджувала «коридор» для цивільних, росіяни навмисно виставляли блокпости на кожному перехресті. Колона приблизно з тисячі машин мусила зупинятися що десять кілометрів для огляду. Особливо ретельно оглядали чоловіків, окремим забороняли рухатися далі. Мого мо-

лодшого брата, якому на той момент було п'ятнадцять років, неодноразово роздягали, щоби перевірити, чи немає в нього «націоналістичних татувань». Що ближче ми були до підконтрольної території, то жорстокішими були огляди.

На другий день дороги ми почали ховати телефони. Попередньо я видала всі фотографії та файли, які могли не сподобатися росіянам. Але навіть тоді, якби мій телефон виявився «чистим», вороги могли його забрати чи розбити. Вони пояснювали свої дії тим, що українці можуть знімати переміщення російської техніки. Але, як на мене, то була чергова порція приниження, якась особлива для них насолода.

Пізно ввечері другого дня ми дістались підконтрольної території. Побачивши наш прапор на блокпості, я розплакалася: мене переповнила любов до цієї країни. Здавалось, я вперше від 24 лютого вдихнула на повні груди. Ніколи не забуду те відчуття. Тоді я чітко усвідомила, що нікому не віддам свою країну, не дозволю її у мене забрати й битимуся за неї, якщо доведеться, до останнього подиху. Таке полегшення, мабуть, відчуває людина, яка почула, що вона вилікувалася від онкології. Таку радість відчуває дитина, що обійняла маму, яку давно не бачила.

Після цього я на декілька місяців оселилась у незнайомому мені місті, тому що до Києва повертатися було все ще небезпечно. У Бердянську не було ракетних ударів, не вили сирени, і життя там начебто було спокійнішим. Але я більше не почувалася там удома. Тут, на підконтрольній території України, була свобода. І тут був мій дім, хай у якому б місті я зупинилася.

В окупації ми лишили все, що набули протягом життя. Я не дарма згадала свого прашура Дев'ятченка раніше. У 1930 році радянська влада забрала в нього все. У 2022 році, за декілька днів після виїзду з окупації, ми дізналися, що у наш дім прийшли росіяни. На підприємства мого брата і батька також. Майже сто років потому росіяни знову забрали в моєї родини все, до чого могли дотягнутися.

Окупанти допитували всіх, хто міг мати бодай якусь інформацію про нас. Одному з наших знайомих вони сказали, що Подколзіни — «вороги російського народу». Зараз ті знайомі, що вибралися з міста нещодавно, розповіли про списки тих, кого росіяни заборонили випускати та наказали брати в полон. Там є й наші імена. Мені пощастило виїхати за кілька днів до того, як нас почали переслідувати.

Зараз я вдома, мої рідні у відносній безпеці. Ми працюємо на перемогу України. Як 2014 року моїм свідомим вибором було доєднатися до Революції гідності, так 2022 року не менш свідомим вибором стало залишитися тут.

Я відчуваю, що тут потрібна, а найважливіше, що, попри ракети, сирени, війну, обмеження воєнного часу, мені тут добре і саме тут моє місце.

Я знаю, як важко тим, хто врятувався від війни та виїхав за кордон. Я щодня читаю розповіді про те, як вони сумують і хочуть повернутися додому. І я безмежно вдячна та пишаюсь тим, що українці, навіть за межами своєї країни, переживаючи стрес війни, продовжують усіляко підтримувати Україну. Виходять на мітинги, не дають світу забути про нас, допомагають тим, хто зостався тут. Те єднання, яке відчувала в окремі миті наших Революцій, зараз я відчуваю щосекунди.

То що для мене Україна? Напевно, те саме, що для німців Німеччина, для бельгійців Бельгія, а для фінів Фінляндія. Це не лише закони та державні інституції. Це батьківський дім, це кава в улюбленій кав'ярні, розмови з друзями, прогулянка в парку. Це метро в Києві, свіжий хліб у магазині вранці, затори на дорогах у час пік і моє любе Азовське море. Через росіян я вперше за своє життя влітку не скупаюсь у ньому...

Та найбільше, звісно, це люди. Україна — це її люди. Вони вкотре відроджуються з попелу, невідомо звідки беруть сили на боротьбу і, попри всі жахіття, принесені імперією терору у нашу країну, продовжують працювати. Заради себе та майбутнього своїх дітей.

Я завжди вважала себе щасливою людиною. І, хоч як дивно, саме війна переконала мене, що я й справді щаслива народитися серед таких неймовірних людей.

Мер'ям Йол

Дата народження: 3 квітня 1994 року.

Звідки: Харків.

Професія: режисерка, продюсерка.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Харків.

24 вересня 2022 року

Я хотіла почати цей лист за хронологією подій від 24 лютого 2022-го, але, думаю, треба починати трохи раніше.

Це був вечір, здається, жовтня 2016-го. Ми з моєю подругою, тодішньою колегою, сиділи у барі. До нас приїхав добрий знайомий з росії. (Ми працювали у школі комунікацій і досить часто привозили лекторів з росії на майстер-класи.) Він дуже талановитий, цікавий, із величезним досвідом і бездоганними робочими кейсами. Та ще й просто приємна людина. Ми захоплювалися ним.

А потім я вийшла покурити. Мабуть, на моєму обличчі було написано, що вечір дуже крутий. Бо знайома, яку я зустріла в курильці, запитала, чому я така щаслива. Їй почула відповідь, що, мовляв, до нас приїхав друг з Москви й у нас ідеальний вечір. У неї змінилось обличчя. Вона досить різко поцікавилася в мене, як я можу сидіти за одним столом з людиною з росії. Тоді я не зрозуміла її радикалізму. Тоді не зрозуміла.

Ви хочете прочитати про почуття українців? Ось вам перше: провина.

Так, війну у мою країну росія принесла задовго до 24 лютого 2022-го. Усе сталося раніше, 2014 року. Тоді мені було двадцять, я пам'ятаю Майдан і Революцію гідності. Я ходила на мітинги в Харкові; плакала, коли приїжджала до Києва, на Алею Героїв Небесної Сотні. Пам'ятаю Крим, Донецьк і Луганськ. Але на цьому все. Воно якось забулося, стерлось, перекрилося купою інших справ і клопотів. І багато хто з нас, українців, на жаль, не надав тому належного значення. Події, які спіткали нас цього лютого, відкрили очі багатьом.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

24 лютого я прокинулась у ліжку о 5-й ранку сама. Мій чоловік сидів на кухні. Він не спав усю ніч, тому що мав передчуття: ось-ось почнеться. Останній місяць до повномасштабного вторгнення я готувалась до великого спільного з європейцями проекту, а останній тиждень, коли вже у всіх міжнародних медіа писали про можливе вторгнення, — я писала національні пресрелізи про те, що наш проект усе ж таки відбудеться. Позаяк «доки ми маємо змогу щось робити, ми це робитимемо».

Я не вірила, що таке може трапитися у XXI столітті, трапитися у моїй країні, трапитися зі мною. Як же я помилялась.

Єдине, на що мене вмовив чоловік за декілька днів до війни, — спакувати тривожний рюкзак, про всяк випадок. Але виїжджати ми не планували.

Заперечення. Перше почуття — такого просто не може бути.

До речі, вже опісля я дізналась, що п'ять стадій прийняття — заперечення, ненависть, торг, депресія, прийняття — можна відчувати по колу. Відчуваю їх майже сім місяців, як на американських гірках.

05:05, чуємо вибухи, намагаємось роздобути бодай якусь інформацію, розриваються всі чати, запитання «Як ти?» щомиті спливає на екрані від усіх друзів по всій країні та за її межами. Сидимо в коридорі на підлозі, ще не знаємо про правило «двох стін», але інтуїтивно робимо, як треба.

05:50, моя мама надсилає мені фото з вікна її із бабусею будинку: палає військова частина. Вони жили на околиці міста, на Північній Салтівці.

06:00, нам телефонують друзі, вони вирушають із міста, питають, чи поїдемо з ними, бо є місця в машині. Відмовляємось. Питають, чи залишати ключі від їхніх кав'ярні та пекарні, де облаштовано комфортний підвал. Вагаємось секунди 4, погоджуємось.

А далі, перші три тижні, майже як один день: ховаємось у підвалі кав'ярні, приймаємо людей, котів, собак, шиншил, кролів, рибок.

Печемо хліб із 25 лютого (власна пекарня друзів, їхні запаси продуктів і потужності дають змогу) та допомагаємо сусідам. Наші хлопці йдуть до Харківської облдержадміністрації волонтерами, допомагати.

Об'єднавшись із купою людей, надсилаємо фото й опис подій в інтернаціональні ЗМІ (безстрашні хлопці бігають містом і фотографують результати прильотів перших ракет й артилерії). Даємо інтерв'ю в купу видань. Намагаємось надати широкого розголосу.

Паралельно з гуманітарною допомогою. Майже не спимо. Читаємо новини нон-стоп. Слухаємо перші сирени та перші прильоти, звуки автоматної черги за вікном. Ще віримо в те, що люди в росії вийдуть на мітинги, не полишаємо спроб достукатися до них.

Найстрашніший звук, який я чула в житті, — свист винищувачів над головою, на початку березня, у центрі Харкова.

Найчарівніші квіти — ті, що хлопці десь знайшли нам на 8 березня, тюльпани, п'ять букетів тюльпанів. Уявляєте?

З нами була вагітна, на восьмому місяці, дівчина, й ми гуглили, як приймати пологи. Наш друг був у Харківській облдержадміністрації 1 березня і дивом вижив тільки тому, що після першого прильоту швидко побіг донизу. На місце, де він спав, упала друга ракета, проломивши всі поверхи до підвалу.

А далі була ненависть. І вона була двигуном, паливом усіх наших дій наступні три місяці. Щоразу, коли я читала новини про вбивства людей, зґвалтування дітей, руйнування будинків, катування, теракти; щоразу, коли я бачила на власні очі знищення мого міста, — лютувала, і це додавало мені сил.

У середині березня ми почали волонтерити масштабніше. Агенція, де я працювала останні вісім років, виїхала всім складом ще першого дня. І поки ми робили оце все в Харкові, мої колеги, за більш-менш спокійних обставин у Закарпатті, дуже швидко відкрили благодійний фонд, створили сайт, колектор, CRM-систему, щоби приймати від харків'ян замовлення на їжу, ліки, засоби гігієни, товари для дітей і тварин, евакуацію.

Ми з чоловіком продовжували спати у підвалі, але щодня ходили на хаб. Моєю зоною відповідальності стали ліки. Потішно, бо мої бабуся та дідусь — лікарі, й вони мріяли, щоб я обрала саме цей шлях. Я обрала інший, проте медицина однаково мене наздогнала.

Було дуже важко. Нам надсилали фурами гуманітарку з різних країн. І я намагалася розібратись у бездонній кількості коробок з ліками італійською, грузинською, турецькою, іспанською, івритом. Паралельно розбираючись в активних речовинах, властивостях, дозуваннях.

Дні дуже нагадували один одного, заявок було просто купа, ми дозволили собі перший вихідний 8 травня, і мені здається, що тільки через повідомлення про можливі провокації вирішили не наражати наших водіїв-волонтерів на небезпеку.

Ми зважились жити у квартирі на 109 день, у червні. А вперше виїхали з міста на два дні до Львова після чотирьох місяців у Харкові.

Після повернення мені стало нестерпно боляче. За весь час життя у воєнному Харкові ми звикли спочатку до страху (який, утім, подолали з часом). Звикли до вибухів. До безлюдних вулиць; до військових зелених машин; до непроглядної темряви ввечері; до зірок на небі, мов у горах, яких ніколи не було так добре видно у великому місті. Але ми, я, не звикли до думки, що у моєму місті «немає життя». Тому, що воно було і є. Ми ходили на концерти у по-

таємне місце, у підвалі, й дивились там кіно про Будинок «Слово» та навіть спектаклі. Мої друзі одружились у Харкові влітку. Але після Львова мене огорнув сум. Не тому, що у Львові життя, ні-ні. Тому, що росія відібрала таке нормальне життя у мого Харкова.

Останні два місяці літа була депресія. Ми продовжували волонтерити, але найскладніше, як на мене, було продовжувати робити це. Щодня. Одне й те саме. У побутовому плані. Це просто день бабака. І всі ми, до 24 лютого, займались зовсім іншими, менш «конвеєрними» речами.

А навколо: маса людей повертається, а маса їде. Хтось повертається, бо більше не може без свого дому. Хтось їде, бо важко жити у прифронтовому місті. Важко працювати; важко в емоційному плані, тому що йобнутий сусід щоночі грає з нами в «російську рулетку», скидаючи С-300 та Іскандери на наше місто.

А потім наші військові зробили диво, на початку вересня деокупували значні території Харківської області. І зараз у нас нова хвиля. Емоцій. Ненависті. Жаги до життя. Волонтерської допомоги. Віри. Сліз. Смерті. Запитів до великих фондів. Універсальних цивільних аптечок, тому що люди шість місяців були в окупації та зовсім не бачили ліків. Пакетів з їжею та засобами гігієни. Роботи нон-стоп. Втоми. Натхнення. І знову віри.

Те, що відбувається з нами, з нашим містом, з нашою країною, — щось неймовірне. Страшне та неймовірне водночас. Якби мені хтось сказав, що бачитиму на власні очі принаймні 10 % від цього всього — я б покрутила пальцем біля скроні. Ніколи не сподівалася, що зрозумію мою прабабусю, яка зберігала запаси їжі й інші речі після Другої світової. А зараз у моєму коридорі валіза із протигазами. Про всяк випадок. Я ніколи не сподівалася, що фраза з наших заявок «Готувати не можуть, працює тільки чайник» змусить відчутти заціпеніння. Я ніколи не сподівалася, що почую в телефонній слухавці «Дякую за ваші ліки, дружина померла, ми передамо їх далі, але дуже дякую вам за допомогу». Я ніколи не сподівалася, що мої друзі воюватимуть. Я ніколи не сподівалася, що так радітиму звільненню незнайомих людей з полону. Я ніколи не сподівалася, що «200» — це про смерть, а не про рахунок за каву. Я ніколи не сподівалася, що перше, що спадатиме на гадку після слово «арт», буде слово «обстріл». Я ніколи не сподівалася, що за вечерею із друзями ми довго мовчатимемо після того, як дізнаємось про ще чийсь смерть.

Те, що роблять усі наші люди зараз, те, як вони об'єднуються та допомагають, — неймовірно. Всі ці збори грошей на військові потреби; допомога із житлом переселенцям; передані машини на фронт і волонтерам. Усі чаї та бутерброди на вокзалах. Усі-усі такі маленькі великі речі.

Те, які насправді ми, Україна та росія, різні народи з різними цінностями, стало очевидним усьому світу й, головне, нам самим. Як кажуть: «Якщо росія перестане воювати — не буде війни, якщо Україна перестане воювати — не буде України».

Ми розуміємо, що роботи ще дуже багато. І на війні зараз, і після нашої перемоги. Але найважливіше: ми чітко розуміємо, навіщо ми це робимо та яку страшну ціну платимо за нашу свободу. Тож завершальне моє почуття — віра: у збройні сили, у волонтерів, у наш бізнес, у наших людей, у нашу найкращу на світі Країну.

Діна Вонг

Дата народження: 13 червня 1993 року.

Звідки: Чернігівська область.

Професія: телеведуча, журналістка.

Уперше стикнулася з війною: Одеса, 2014 рік.

Місцеперебування на момент
повномасштабного вторгнення: Чернігів.

15 березня 2022 року виїхала з Чернігова.

9 вересня 2022 року

Кожен новий день може виявитися для мене останнім. Я сприймаю це без зайвих емоцій, холодно і відсторонено. У мене немає страху, суму, паніки чи будь-яких інших хвилювань щодо цього. Це факт. Як те, що пшениця — жовта, небо — синє, у мене вдома — війна, а росія — країна-терорист. Я кажу це не для того, щоби викликати співчуття. Просто для мене це відчуття звичайне, хоч і основне. Я намагаюся зробити щось важливе, тому що розумію: іншого шансу може й не бути.

Мене звати Діна Вонг. Я народилась у невеликому містечку Чернігівської області й ось уже вісім років як живу в Чернігові. Я журналістка і телеведуча. Може, моя історія та мій досвід не особливо унікальні чи значущі. Але я хочу ними поділитися. Тому що завтра, чи за тиждень, чи за місяць я можу загинути від російської ракети.

***

Ці рядки для німецького видання я писала російською мовою. Тому що мову росія позиціонувала як одну із причин цієї війни. В Україні досить багато російськомовних. У нашій області однозначно, і я це пояснюю тим, що ми межуємо з білоруссю та росією. Та ніхто й ніколи не забороняв розмовляти російською. Ніхто й ніколи. Але маніпуляції з цього приводу були та залишаються, на жаль.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

В Україні державна мова — українська. Це нормально. Логічно, що у публічному просторі та на роботі чиновники зобов'язані розмовляти українською. В особистому житті — як завгодно, але в робочий час в Україні має лунати українська. Попри це, проросійські політичні сили у моїй країні неодноразово перекручували інформацію. Наприклад, новину про те, що єдиною державною мовою в Україні є українська, часто інтерпретували як заборону російської в принципі.

Іронічно, що будь-які цькування щодо мови стосувалися тих, хто розмовляв українською. Я це чітко усвідомила, коли навчалася в Одесі. Моїх україномовних подруг могли образити у громадському транспорті чи крамниці. Або з них могли підсміюватися з цього приводу. Навіть моїм викладачкам, корінним одеситкам, доводилося стикатися із дискримінацією через те, що у своєму приватному житті вони спілкувалися українською.

Зараз же багато моїх співгромадян переходять на українську в особистому житті. Не всім це вдається, дехто припускається помилок чи вживає російнізми. Але основне те, що ми почали цей шлях. Так, не все ідеально, але ми повертаємося до свого істинного коріння, скидаємо із себе наліт російської пропаганди, який летить на нас ось уже тридцять другий рік нашої незалежності. І ми позбуваємося шарів пропаганди радянської, у якій намагались маринувати наших батьків. Зараз ми всі гірко жартуємо про те, що ніхто так багато не зробив для популяризації нашої рідної мови, як росія. Віднині російська — мова агресора у моїй країні. І хоч багато хто ще розмовляє нею за звичкою, ми поступово змінюємося.

Я писала ці рядки для німецького видання російською, щоби продемонструвати, що я це можу, мені ніхто не забороняє, мене за це не переслідують і не хейтять. У приватному житті я вільно розмовляю українською та російською. Але на роботі, у соціальних мережах, у розмовах із друзями моя мова — українська. Я пишаюся цим. Українська — це мова свободи. Українська — це мова героїв.

Від початку повномасштабного вторгнення я написала лише один пост у соціальній мережі російською. Його заблокував фейсбук, нібито тому, що він розпалював ненависть. Але я просто сказала про те, що росіяни вбивають нас, знищують наші міста і знущаються з наших людей. Я просто сказала те, що є. Від того моменту я зрозуміла: до росіян неможливо достукатися. І зовсім не важливо, якою мовою ти розмовляєш.

***

24 лютого я зустріла з ковідом. Ішов п'ятий день від моменту зробленого тесту, я була слабкою, багато і міцно спала. Не дивно, що не почула сигнали тривоги та звуки вибухів. Мене розбудила подруга зі словами: «У нас почалася війна».

Те, що війна прийде до нас, я розуміла давно. Ще з 2014-го багато хто знав: те, що інші країни називають «конфлікт на Сході України», — війна в її чистому вигляді. І лише питання часу, коли вона перекинеться далі. На початку 2022 року у ЗМІ почастішали повідомлення про можливе повномасштабне вторгнення. У лютому інтенсивність і частота подання подібних матеріалів підвищилася. Було очевидно, що нас попереджають. Але ніхто й не припускав, що це виявиться так моторошно. Бо ти до кінця не розумієш, що таке війна, доки не стикнешся з нею сам, око в око.

Війна — це постійний шум артилерійських обстрілів; це звук прольоту військових літаків, який декого лякав майже до зупинки серця; це суїциди від жаху; це смерть без медичної допомоги, бо лікарі банально не могли дістатися за викликом під час особливо інтенсивних обстрілів, а деякі лікарні ворог принципово намагався знищити; це смерть від снаряда, бомби чи кулі. Війна — це голод, адже у крамницях майже нічого не було; це постійна спрага та бруд власного тіла (у Чернігові росіяни пошкодили систему подання води, й люди навсправжки вагалися, що важливіше — зробити ковток і втамувати спрагу чи нарешті помити руки). Війна — це покинуті та налякані тварини. Голодні й нещасні. Війна — це запах тіл, що розкладаються, тому що у моргах не було електрики, а поховати людей не завжди вдавалося. Ба більше, росіяни бомбили навіть основне кладовище, і чернігівців ховали в лісопарковій зоні, на старому місці поховань. І багато хто не зміг нормально попрощатися зі своїми близькими. Війна — це постійний страх за рідних, коли ти божеволієш, якщо вони не беруть слухавку та не відповідають на повідомлення.

Але ми зрозуміли це пізніше. Вранці 24 лютого я зібрала тривожну сумку — усе необхідне заготовила завчасу, визнаючи, що рано чи пізно війна має статися. І написала на роботу, пропонуючи будь-яку допомогу. Мене й так мали виписувати наступного дня (за словами лікаря, я вже не була заразна), тому я виявляла готовність іти, куди треба, навіть пішки. Але керівництво каналу вирішило розпустити всіх по домівках, аби не ризикувати. Наша директорка та головний оператор удвох знімали все, що відбувалося. Фактично, вони першими змогли зафіксувати основні руйнування після обстрілів.

Решта допомагала дистанційно. Хто чим міг і поки міг, адже потім просто відімкнувся інтернет.

Підвал нашого будинку складався з декількох секторів. В одному залишатися було нереально: там пролягали каналізаційні комунікації, було дуже волого та холодно. У протилежному, теплішому, ховалися люди з другого під'їзду. Сусіди з моєї «свічки» та я залишилися у секторі посередині. Там було холодно та гуляли протяги. Але це все ж було укриття. Це був шанс вижити.

Чи варто казати, що у нашому підвалі не було нічого, крім якогось будівельного сміття та декількох «кабінок», які облаштував хтось із сусідів для власних потреб. Не було навіть світла. Тому чоловіки взялися налагоджувати електрику, вкручувати лампочки, майструвати лави. Кожен приносив те, що міг: хтось — інструменти, хтось — подовжувачі, а хтось набирив воду в бутлі та спускав із квартир запаси консервації. Жінки збирали ковдри та каримати.

Тоді-то ми й перезнайомилися. Ви ніколи не зауважували, що мало спілкуєтесь із сусідами? Стандартне ввічливе привітання, обмін декількома фразами для годиться і все? У нас було так. Але тоді, у підвалі, ми почали знайомитися ближче. Почали обговорювати те, що відбувається, та заспокоювати одне одного. І навіть попри обставини, це було чудово. Розуміти, які неймовірні люди мешкають в одному під'їзді з тобою.

Мені дуже хочеться розповісти про свого сусіда Віктора. У нього квартира на першому поверсі, дружина та дочка-підліток. Це він організував усіх чоловіків. Це він змайстрував лавки, щоби було де сидіти. Це з його ініціативи сусіди заходились вимощувати спальні місця для дітей — у тих самих «кабінках», для цього їх відімкнувши (не приховуватиму, лунали й погрози зрізати замки болгаркою). Там було тепліше й, наносивши туди простих меблів і затуливши стіни листами ДСП, люди забезпечили хоч якийсь мінімальний комфорт нашим маленьким сусідам. Наскільки це було можливо. Віктор став тим, до кого всі дослухаються. І завдяки кому ми мали порядок.

Я постійно слухала новини. На той момент не всі знали, який канал варто вмикати чи яке радіо слухати. Люди шукали інформацію в телеграмі чи вайбері. Але ті просто кишали фейками та маніпуляціями, які посилювали страх і паніку. Я ж добре розуміла, які джерела перевірені, а які — ні. Урешті-решт, після семирічного досвіду роботи журналісткою, це розуміння вривається у мозок і спосіб мислення. І я взяла на себе зобов'язання доносити людям інформацію про те, що прочитала на сторінках військових структур, голови військової адміністрації, міської ради. Я розповідала, де можна подивитися новини, ті, які справді перевіряють, які правдиві. Напевно, в такий спосіб я, хоч і опосередковано, але виконувала свою місію.

Особливо завзято я воювала з фейками. «Завтра нікому не виходити на вулиці: збиратимуться загони, які вбиватимуть мирне населення». «Росіяни вже зайшли у місто, і на Рокосовського (вулиця в Чернігові, нині перейменована на проспект Левка Лук'яненка) тривають бої». «Чернігів здали». Це найяскравіші повідомлення того часу. Я переконувала людей не вірити, адже у 100 % випадків вони отримували неправдиву інформацію від тих, хто «точно знає», «знайомих військових» тощо. Але, фактично, йшлося про інформаційні вкиди. Звідки я знала, що це неправда? Якщо відверто, керувалася власним чуттям. Так, я й зараз переконана, що росіяни ніколи не захоплять Чернігів. Але тоді, щоби не бути голослівною, підкріплювала своє чуття підтвердженнями з офіційних джерел і завдяки налагодженим за роки роботи контактам.

Не весь час ми сиділи у підвалі. Звісно, дехто, спустившись туди першого дня, не виходив до самого свого від'їзду чи завершення активної фази бойових дій. Я ж одразу після відбою тривоги підійматися у власну квартиру на сьомому поверсі. Зробила собі невелике місце відпочинку в коридорі — там можна було дотриматися правила «двох стін».

Першої ночі я не спала. Сиділа на підлозі в коридорі, повністю вдягнена та взута, і стежила за загальним новинним марафоном. Це був проєкт основних центральних каналів. Вони об'єдналися і разом повідомляли про ситуацію у країні. Тоді регіональні канали підхопили цей ефір і транслювали його. Наш також. Не думаю, що мені варто критикувати колег чи будь-що казати з цього приводу. Але як глядач тієї ночі, 25 лютого, я не могла зрозуміти, що коїться. Ведуча з Києва описувала свої почуття, ділилась ненавистю до агресора й урешті перетворила цей слот на шоу. Мене тоді це дуже зачепило. Здавалося, те, що відбувається, — не серйозно. Що це якась вистава. А я, як абсолютна ідіотка, сиджу на підлозі в коридорі у верхньому одязі, тримаючи в руках тривожну сумку, і просто неправильно інтерпретую ситуацію. Втім, як виявилось потім, у столиці... Та, напевно, й у всій Україні не розуміли до кінця, що відбувається в Чернігові.

***

Другого дня звуки обстрілів почастишали. Багато хто навіть став розпізнавати, коли атакує ворог, а коли наша армія дає відповідь. З кожним пострілом завмирало серце. Люди боялися за себе, за своїх близьких. Другий день небагато чим відрізнявся від першого. Ми бігали із квартир до підвалу, а з підвалу до квартир. Щоби приготувати їсти, зігрітись, помитися. Щодня, доки мали

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

продукти, ми готували обіди та відвозили їх на блокпости, де чергували бійці з інших міст. Звісно, харчів було не так багато, але ми робили, що могли. Це був наш внесок. Окрім їжі, ми збирали одяг, шкарпетки, засоби гігієни. Віддавали все, що знаходили в домашніх запасах, щось намагалися купити. Але вже з другого (а в окремих районах і з першого) дня поліці в супермаркетах майже спорожніли. Банкомати не видавали готівки. На заправках шикувалися черги. Це був початок кризи.

Декілька разів я поверталася додому з крамниці з кількома хлібинами. Заносила їх літнім людям, які не могли самі вийти з будинку. Одну лишала собі. Ми із сусідами взагалі намагались накупити якомога більше, а потім ділилися здобутим. Хтозна, чим може увінчатись вилазка до крамниці. Так одного разу я змогла добути молоко (сама його не вживаю, але знаю, що в сусіда двоє маленьких дітей і вони його потребують). Побачивши останнє пакування, не думала й мити, відразу схопила. Вікторові якось вдалося купити ковбасу, і він поділився зі мною. Жінка із сусідньої квартири, Ірина, зразу віддала мені свою консервацію та невеликий запас картоплі. Вона працювала в лікарні та, сказавши, що лишиться там, узяла якусь частину продуктів, а частину запропонувала мені (аби користувалася сама чи допомогла сусідам).

Якось мені вдалося вибратись до центру міста, щоби спробувати закупитися у великому супермаркеті. Ми їхали туди із сусідом. За пів години після того, як ми повернулися додому, росіяни скинули бомбу на квартал у центрі. На будинки вулиці Чорновола. Ми проминали якісь тридцять хвилин тому. Тридцять хвилин тому ми могли загинути чи постраждати від ударної хвилі.

Обстріл житлових будинків на Чорновола був 3 березня. То виявився переломний момент для моєї свідомості. До того Чернігів нещадно обстрілювали. Зруйнували молодіжний центр, будівельний гіпермаркет, дитячу стоматологічну поліклініку. Але після Чорновола я зрозуміла: біс із ними, бібліотеками, стадіонами, архітектурними пам'ятками, магазинами. Найважливіше — люди. А вони гинули.

На вулиці Чорновола був житловий масив. І не було жодних військових об'єктів. (Ця фраза про відсутність військових об'єктів здається такою банальністю. Ми всі повторювали її надто часто, хоча й розуміли: росіянам байдуже, що бомбардувати. Вони ведуть війну не за правилами. І вбивати цивільних є звичною для них справою. Для нас цей факт — жахливий і викликає сльози втрат, гніву, нерозуміння. Для них же — як ковтнути води чи плюнути собі під ноги.) Так ось, на Чорновола було скупчення багатоповерхівок.

А ще аптека та супермаркет. Біля них у чергах стояли люди. За підрахунками Human Rights Watch та Amnesty International, того дня загинуло приблизно 47 і було поранено 18 осіб.

***

Чернігів жив під постійними обстрілами. Я бігала то вниз, то нагору, дослухаючись до тривоги. Якось мені написали колеги з Одеси й попросили вийти на прямий зв'язок, розповісти про ситуацію в місті. Звісно, я погодилася. Мені відчайдушно кортіло працювати. І якщо я могла прислужитись отак, абсолютно логічно було скористатися цією нагодою. Ми сконтактували по відеозв'язку. Тоді саме завилла повітряна тривога. Я вийшла до тамбура між квартирами й вирішила, що це оптимальний варіант: зв'язок, бо у підвалі недостатньо якісний. Розказувала про постійні обстріли, про успіхи наших військових. Фактично, переповідала зведення з офіційних джерел і додавала коментарі із власних спостережень. Наостанок мені поставили запитання про те, чи працює у нас громадський транспорт. І тоді я усвідомила, що інші не розуміють, наскільки все критично.

Маршрутки та тролейбуси зупинили рух по обіді 24 лютого. Через постійний ризик потрапити під обстріл. Після першого дня повномасштабного вторгнення про громадський транспорт навіть не йшлося — це було критично небезпечно. Пам'ятаю, що те запитання здивувало мене так, що я написала про це публікацію в соціальній мережі. І тоді в коментарях мені почали відповідати люди, що про Чернігів недостатньо говорять. Про Чернігів не знають достатньо. І коли відверто, на той момент я до цього поставилася скептично.

Направду я не ризикнула виходити на вулицю та знімати щось самій з однієї простої причини. У мене не було посвідчення журналіста. Чернігів — маленьке місто. І я, пропрацювавши у його медіасередовищі майже сім років, начебто не так уже й потребувала його. Багато хто мене знав, на час вторгнення я була ведучою програм і не знімала сюжети, де годилося показувати документи журналіста. Я вела вечірнє розважальне шоу, й контент, який формувала, був такий самий. Легкий і розважальний.

Незадовго до 24 лютого я готувала передачу про те, як стати на військо-вий облік. Річ у тім, що представницям окремих професій таку процедуру треба пройти для того, щоби держава розуміла свої ресурси й те, на кого можна розраховувати у крайньому разі. Це зовсім не означає, що жінку ске

рують на передову. Просто за критичної необхідності її призвуть робити те, що вона може. Це стосується тих, хто працює зі зв'язком, метрологією, фінансами. Це стосувалось і журналістів. Для передачі я зняла сюжет, заразом і сама стала на облік. Мені здавалися такі дії правильними та важливими. Я сама цього дуже хотіла.

Описувала те, що відбувається, колегам з інших країн. Робила невеликі замальовки ситуації, і врешті їх використали для постановки в одному із польських театрів. У своєму фейсбуці так само писала пости, але вони годилися здебільшого для мотивації, ніж для інформування. Не було й дня, щоб я не гризла себе: те, що я роблю, навіть роботою не назвеш. Принаймні, тоді я сприймала все саме так. У мене було розуміння, що спроможна контролювати почуття страху, що здатна знімати чи готувати сюжети «на ходу». Гадаю, я мала ось ту розповсюджену серед люду нашого міста психологічну проблему — відчуття, що ти робиш недостатньо або й нічого не робиш.

***

Якось мені повідомили про смерть моєї знайомої, Ірини. Вона була фотографинею. Її вбили російські військові, скинувши бомбу на школу. У тій школі містився волонтерський штаб, і туди приходили роздавати їжу та приносили одяг для тих, хто того потребував. Іра була дуже активною і дуже веселою. Вона завжди трималася на позитиві та своїм оптимізмом ділилась із довколишніми. Вона була неймовірно творчою і креативною. Вона була.

До школи Ірина прийшла з чоловіком і сином, хотіла допомогти. Її чоловіки вижили, а вона — ні. Дізнавшись про це, я не повірила. Цього не могло бути. Світла, завжди всміхнена Іра не могла загинути під завалами школи. А потім я побачила в інстаграмі сторіз Іриної доньки, її розпачливі спроби з-за кордону, де на той час була, знайти маму...

Історія Ірини — одна з багатьох. За певною інформацією у місті за час активної фази загинуло понад 700 осіб. Але це геть приблизна цифра. Хтось помирав одразу, хтось — під завалами. Кожна смерть є нашим спільним болем, нашим спільним горем. Байдуже, знали ми цих людей чи ні. Залишається тільки заспокоювати себе тим, що всі вони з нами, доки ми про них пам'ятаємо. А ми пам'ятаємо. І ніколи не забудемо про те, хто це зробив.

Загиблі в Чернігові — це звичайні люди, які всміхалися, мріяли, планували відпустку, ходили на роботу, гуляли у парку щонеділі. Це були такі самі люди, як ви.

***

Коли за вікном війна, хочеш ти того чи ні, але замислюєшся про цінність життя. Я не відчувала потреби їхати. До останнього думала, що можу згодитися на щось у Чернігові. Що моє місце там. Не знаю чому, але в Чернігові мені не було страшно. Хай би як інтенсивно стріляли, хай би яку жахливу нісенітницю про захоплення міста поширювали, мені не було страшно. Я розуміла, що можу загинути будь-якої миті, але не боялась цього. Єдине, що гнітило, — це можливість отримати поранення і не дочекатися на медичну допомогу (я повсякчас гнала від себе цю думку). Мені не було страшно, тому що Чернігів обороняли військові. І я почувалася під їхнім захистом.

Моя мама весь той час була у моєму рідному місті, на віддалі сімдесяти чотирьох кілометрів. Спочатку вона трималась, але дець із восьмого березня розклеїлася зовсім. Мама плакала у слухавку та просила, щоби я виїхала. Куди завгодно, аби лише якомога далі від воєнних дій.

Офіційної евакуації в Чернігові не було. Люди виїздили на свій страх і ризик. Комусь це вдавалось, комусь — ні. Хтось гинув від обстрілів, когось вороги вбивали власноруч. Були люди (абсолютно неймовірні), які організували вивезення цивільних. Ці волонтери — ще одні герої Чернігова. Вони збирали стареньких, жінок і дітей, евакуюювали їх на власному транспорті. А потім поверталися назад, завантаживши машини гуманітарною допомогою та ліками.

Мама сама знайшла контакти одного з тих, хто займався евакуацією. Як я потім довідалася, той чоловік був представником Червоного Хреста. Аби я напевне виїхала, мама вклала мені в голову думку про мою шкільну подругу. Вона залишалась у Чернігові разом із чоловіком, тоді як її дитина — у моєму рідному місті (малого саме відвезли на тиждень до бабусі й дідуся). Загалом подруга з чоловіком застрягли в Чернігові, не знаючи, як добратися до сина. Я запропонувала їм вирушати додому разом, і вони погодилися. Так я взяла на себе відповідальність за інших людей.

Їхали втрьох. Коли дійшли до місця відправлення, будинок поряд зруйнувала ракета. Люди сипнули врозтіч, мої друзі теж рвонули якомога далі. А я стояла там, ніби знічів'я. Для мене стали абсолютно буденними звуки ракет, які влучають у ціль, і свист снарядів. Це ж війна. І на війні так буває. Коли ми сідали у мікроавтобус, пасажери дуже панікували. Вони кричали, аби ми якомога швидше завантажувались, мовляв, триває обстріл. На що я абсолютно холодно відкарбувала, що обстріли тепер щодня. Її істерикою нічого не змінити.

Того дня, коли я повернулася додому, мама мала день народження. І відтоді більше не плакала. Зрештою, це вартувало того, щоби пожертвувати своїми амбіціями.

***

Після мого від'їзду в Чернігові не стало води: ворог пошкодив систему водопостачання. Відремонтувати її не можна було. Працівники «Водоканалу» возили питну воду в цистернах, наливали людям у відра та пластикові пляшки. Не в усі райони можна було заїхати, тому люди вибиралися по воду самотужки. Воду брали з річки, збирали дощову. Каналізація теж перестала працювати. Тому у дворах викопували туалети. Ось так, просто перед багатоповерхівками люди копали ями, щоби сходити, так би мовити, до вітру. Так, напевно, це не найприємніша інформація, але такою була реальність.

За декілька днів після мого від'їзду знищили міст через Десну. Це було основне сполучення зі столицею. Люди опинилися майже у пастці. Без їжі, води, під постійними обстрілами.

***

Усе ж мені довелося пізнати страх. Якогось ранку моїй мамі зателефонували зі звісткою, що у наше місто вступили росіяни. Дзвонила якась її знайома. Вона волала у слухавку, що на наших вулицях танки та бронемашини. У місті на той час не було військових — вони стояли на захисті Чернігова. Ми лишилися зовсім беззахисні. Насправді все було не так, як описала та мамина знайома. У наш населений пункт вскочили двома автомобілями вороги. Забрали міського голову, ще кількох чоловіків і вшилися геть. Але вже сам факт того, що росіяни бували у нашому місті, шокував мене. На той момент ще не було новин про Бучу, Ірпінь, але я здогадувалася, як може бути там, де окупанти. Я дуже боялася пережити приниження, фізичне насильство на очах моїх близьких. Мама хотіла заховати мене десь, але це теж вганяло мене у ступор. Чому маю ховатись у власному домі? Що я зробила не так? А тоді вирішила, що чинитиму опір, якщо стане зовсім погано, і зосередилася на тому, як це повернути так, аби не нашкодити рідним. Насамперед я надійно сховала свій телефон, адже там було багато робочих контактів.

Десь за тиждень росіяни повернули нашого мера та забралися геть. Він був побитий, але живий. Інших не повернули. Що з ними, не відомо. Увесь

той тиждень я ходила напоготові й добре, що була відносно спокійна. Урешті-решт, якби я боялася, це б мені зовсім не допомогло.

Зараз, згадуючи про те, я з подивом розумію, що у блокадному Чернігові, який нещадно обстрілювали авіацією та артилерією, мені не було страшно. Але думка про окупацію жахала. Думаю, ви розумієте чому, коли бачили світліни з Бучі. Або чули про селище Ягідне в Чернігівській області. Там, у тісному підвалі, росіяни втримували понад триста п'ятдесятьох осіб, серед яких були старенькі та діти. Без їжі, без води. Без можливості нормально поспати. Із безвихіддю залишатися з тілами тих, хто помер від нестачі повітря.

Деякі з цих історій я зібрала сама. Дуже важко говорити з людьми, які зазнали насильства. Адже проговорюючи весь той жах, вони частково проживають його заново. Але світ має знати. Кожен воєнний злочин проти українських громадян необхідно фіксувати й оприлюднювати. Якщо у світі є справедливість, якщо у світі працюють закони, а прав людини дотримуються, росія зобов'язана відповісти за все, що накоїла у нашій країні. Мусить відповісти за кожну вбиту дитину. За кожну зґвалтовану жінку. За кожного розстріляного у спину чоловіка. За кожного нашого військового, якого катували та з якого знущалися. За кожен камінчик від наших зруйнованих будинків. І за кожну сльозу, яка пролилася з наших очей.

***

Коли росіян витіснили за межі області, я вирішила повертатися до Чернігова. Життя не стало таким, яким було раніше, але воно продовжувалося. Незабаром повернулась на роботу та почала знімати новини. Розважальне вечірнє шоу не пасувало до ситуації. До офісу доводилося ходити пішки, адже транспорт не відновив роботу. І щодня, долаючи той шлях, я бачила зруйновані багатопверхівки, побиті снарядами дерева та людей з утмою в очах.

***

Щодня я розумію, що можу загинути, і сприймаю цей факт абсолютно спокійно, не вимагаючи жалю чи співчуття.

Завершальні рядки пишу українською, бо найважливіше, що є у мене, — українське. І тому, попри мою російськомовність, переходжу на українську й у повсякденному житті.

Мені складно було писати цей текст. Оскільки, по-перше, я не вважаю, що моя історія якась особлива. І нічого цікавого для читача у ній начебто немає.

Я просто вижила під час активної фази бойових дій у Чернігові. По-друге, якісь речі складно визнавати, як-от те, наприклад, що я страшенно боюся окупації. Або те, що я так і не виконала своєї місії, не ризикнула працювати без документів.

А ще я розумію, що можу загинути будь-якої миті. І якщо випадає нагода залишити щось по собі, хоча б цей текст, то треба нею скористатися. Так я отримаю шанс на життя принаймні на сторінках книги.

Та все ж, я не збираюся помирати так просто. Я борюся і буду боротися, робитиму все від мене залежне, щоби якнайшвидше настала Перемога моєї України. Бо я — з Чернігова. Міста легендарного спротиву.

P.S. Війна — це дуже страшно, огидно і брудно. Ми, українці, не розв'язували цієї війни, але нам довелось її прийняти. Бо ми боремося за своїх близьких, за своє життя, за свої права бути незалежними та вільними. Ми захищаємо свій дім — кожен, як може.

Якщо ви знаєте про війну лише з новин, кіно, книг і публікацій, дам вам одну пораду. Цінують все, що у вас є. За кожної нагоди кажіть своїм близьким, як ви їх любите та цінуєте. Знаходьте час на каву з друзями. Подорожуйте. Не бійтеся реалізовувати свої мрії. Бо однієї миті цього всього може не стати. Бо хтось може вирішити, що ви надто добре живите і вас треба від цього «врятувати».

Україна відчайдушно бореться із цим хтось. І я вірю, що ми переможемо. Я вірю, що ми зупинимо гігантського монстра, який несе тільки смерть, руйнування та зло.

Зрештою ми як ніхто розуміємо важливість миру.

І те, якою ціною цей мир здобувають.¹

---

1 Діна Вонг стала до лав ЗСУ в січні 2023 року.

Ганна М.

Дата народження: 4 квітня 2001 року.

Звідки: Мелітополь.

Професія: модельєрка.

Уперше стикнулася з війною: березень
2014 року.

5 грудня 2022 року

Я Ганна Марголіна, з Мелітополя, Україна. Це для мене означає, що війна триває вже дев'ять років.

Але 24 лютого 2022 року ворог став таким очевидним, як різниця між чорним і білим. Сидячи на терасі нашого готельного номера в Убуді, Балі, де ми оселилися близько двох тижнів тому, я слухала, як плаче моя мама, попискуючи, наче маленьке кошеня.

Мені довелося покинути Мілан, місто, де заробляла собі на життя два попередні роки, тому, що мій безвізовий період скінчився, чим змусив мене виїхати з Італії на три місяці. Я почувалася погано й тілом, і душею, бо з кінця січня не вставала з ліжка, тільки лежала, прилипнувши щокою до подушки, та слухала новини про можливе вторгнення в Україну. Моя мама вирішила повезти мене туди, де я була ось уже кілька місяців, щоби трохи мене відновити, а ще тому, що боялася відпустити мене назад до Києва, поки світом ширяться страшні новини.

«12:55 Зліт ЗТУ-МКС РФ із військового аеродрому «Енгельс». Друзі, можлива активність авіації супротивника, тривога про масований наліт».

Це сповіщення на моєму телефоні. Люди до всього звикають.

З одинадцяти років я знайомилася з багатьма росіянами, які працюють у сфері моди й мистецтва, музичної індустрії та науки, а також психоаналізу. Крім того, позаяк вивчала філософію, я завжди стежила за ситуацією з правами людини й свободами в росії. Для мене це незмінно залишалось дуже важливим, попри мій страх перед жахливими подіями, що там відбуваються. Мені до вподоби різноманітність, я поділяю гуманістичні принципи, тож цілком зрозуміло, що моє серце стискалося на словах про насильство та переслідування ЛГБТ-спільнот, атеїстів, про всі види незаконного переслі-

дування опозиції владою, повсякденну практику звинувачення невинуватих і всяке таке.

Після початку вторгнення я жила в дуже реалістичному кошмарі, точніше в сонному паралічі. Ти бачиш, як тебе постійно вбивають або тебе переслідує монстр, який ось просто зараз стоїть біля твого ліжка, а ти не можеш і поворухнутися.

Мені було невимовно жаль нещасних людей. Я відчувала, що темне, брудне чудовисько є найбільшою загрозою для людей у всьому світі, не тільки в росії, і що це з ним сучасність має боротися. І того дня, 24 лютого, цей бруд розповзся по всій моїй Батьківщині.

За два дні до початку війни ми їхали з мамою в машині, вирішували, куди податися після нашої подорожі, і вона сказала, що, мабуть, повернеться в Україну, щоби продовжити нашу сезонну сімейну справу на березі моря. Тут я розплакалася. Не пам'ятаю, щоб коли так гірко плакала. Я почувалася дуже наляканою і приголомшеною тим усім, що оточувало нас на тому багатолюдному острові, на тій чужій землі. Мене ошелешило життя далеко від Батьківщини, за тисячі кілометрів від війни, а ще безсилля щось удіяти із прийдешнім.

Пам'ятаю, у свої дванадцять років я сиділа в холодній ванні без води, переживала підліткову дисморфію і міркувала про те, що не зможу вступити до хорошого університету. Я це добре розуміла. Російські військові вдерлися на Донбас й окупували Крим, тож ми втратили дохід. Готель моєї родини стояв дуже близько до лінії фронту, дуже близько до траси на Крим, а ще нашими клієнтами були переважно росіяни та білоруси. Українці боялись їхати сюди, а росіяни боялися, що в Україні їм загрожує небезпека. Один готель на трасі в Мелітополі нам довелося продати 2015 року, тому що там більше ніхто не зупинявся. Українці припинили їздити до росії. Росіяни злякалися, що в Україні їм не буде безпечно, що їх тут ненавидітимуть. А самі ж називали українців нацистами. Так ніби ми стали нацистами за один рік.

Моя сім'я — це сім'я моєї матері. Ми євреї, наш прадід був рабином, якого нацисти вбили в Дніпропетровську. Коли почалися переслідування євреїв, він перевіз свою сім'ю (матір мого дідуся з дітьми) до Мелітополя. Частиною моєї родини було репатрійовано до Ізраїлю. Одного разу мій дідусь, мій любий, з ніжним серцем дідусь, подарував мені маленький сімейний скарб. Книжечку у формі гармоні. «Надзвичайно гарно зроблено, — подумала я, — може, це твір із картинками». Те, що опинилось у моїх руках, було оформленими фотографіями та перекладеними на п'ять мов описами місць в Аушвіці. Маленька річ, якихось 5x5 см, але важила тони й тони. Від того неймовірно

тяжка. Я не могла тримати її при собі, тому віддала до «Бібліотеки образотворчого мистецтва».

Як почувається український єврей сьогодні? Проклятий? Я так не сказала б. Сьогоднішні події змушують пам'ятати, що ми зробили недостатньо для забезпечення сили закону та захисту прав людини. Світова спільнота не зробила достатньо, щоби запобігти цим подіям. Абсолютно неприпустимо, щоби будь-хто мав таку велику військову силу та щоби сам міг нею скористатися. Не можу не підкреслити, що російська опозиція транслювала наратив про свою злочинну владу та систематичне порушення прав і свобод людини, непрозорі вибори й диктатуру. І що ми з цим зробили? Нічого. Жодної реакції світової спільноти. Жодних дій. Я стежила за цим роками.

Російський уряд поширював свою пропаганду та ворожі повідомлення про Україну й західне суспільство роками. Дії заради миру повинні мати превентивний характер, а не реагування. Як ми зараз добре знаємо, стало надто пізно. Наймовірно пізно.

Я думаю, що це було 2017 року. Я не могла змиритися з реальністю, що ця подія відбулася. Але вони зробили це. І повторили знову.

Як сказала Ханна Арендт, зло — банальне.

Приблизно за шість місяців після початку війни племінник мого вітчима, який жив у Донецьку, опинився у двометровій ямі із сирого землею через те, що його водій відповів не так, як росіянам подобається, на блокпості. Йому було 14 років, він провів там два дні, йому зламали вісім ребер. Він повернувся до нас живий, але дуже побитий. І це був лише початок. Багато років по тому я згадала ті контрольно-пропускні пункти, згадала цього літа. Я пам'ятаю їх, це було наймовірно страшно, коли ти підліток і бачиш чоловіків зі зброєю. Моїй мамі довелося зупинити машину, щоби вони переконалися, що можуть дозволити нам їхати далі. Я майже забула про це, але мої спогади виявилися свіжими, зі смаком холодних і сірих шкільних днів, освітлених враженням моєї вчительки української мови та початком українізації в школах. Це привнесло у мій навчальний процес дуже приємну деталь. Мене завжди зачаровувала українська культура та література, і я раділа цьому. Муніципальні об'єкти пофарбували в жовто-блакитний колір, і це було гарно. В будь-якому разі це були темні дні, дуже темні дні, коли ми сиділи на уроках, знаючи, що за двісті кілометрів від нас наші люди гинуть у боях, у холодних окопах, за нашу свободу, за нашу гідність, за можливість вивчати свою історію й обирати власне майбутнє.

Для російської імперіалістичної культури це було неприпустимо. Вони завжди намагалися стерти нашу історичну пам'ять, нашу ідентичність, нашу культуру. Вони силкувалися змінити те, що ми думаємо про себе. Вони, вже як мінімум сто років, називають нас нацистами. Чому? Бо ми є справжніми нащадками Київської Русі. Бо українські митці — письменники, художники, музиканти, композитори — це ті, кого росіяни «привласнили» і назвали росіянами, ті, кого вони називають «представниками великої російської культури». Звісно, ця відповідь надто проста. Ми можемо давати тонни й тонни таких відповідей, і всі вони будуть правдою.

За два дні до цього ми зустрічалися із маминою вчителькою англійської мови. Ця жінка сама росіянка, і вони з мамою обговорювали новини. Вчителька сказала, що Путін боїться (як і сама вона), що НАТО розмістить свою зброю за вісімдесят кілометрів від Росії. Ще сказала, що поважає Путіна, тому що він анулював її борг перед банком. Я тоді мамі заявила, що більше не збираюся зустрічатися з цією жінкою і що не розмовлятиму з мамою, якщо вона це зробить. Мама розсердилася ще й тому, що 24-го в цієї вчительки був день народження. Звісно, ніхто туди не пішов, але вона насмілилася нас запрошувати.

Приблизно з тиждень після 24 лютого я не спала зовсім. Що кілька секунд ловила новини. Авіаудари, бомби, ракети. Я мала допомогти неповнолітнім друзям-чоловікам якнайшвидше евакуюватися з України. Для цього мусила знайти машину, яка могла б відвезти їх спочатку до будь-якого міста якомога далі від Києва, потім до Львова, а звідти до польського кордону. Звучить просто, але організувати це було нереально. Відчайдушно намагаючись знайти авто, зрозуміла, що найсумніше місце — то групи в телеграмі з такими самими людьми, як я. Втім ті люди перебували в Україні, я ж — на Балі. У них були діти, бабусі та дідусі, коти й собаки. Ніхто не пропонував їх підвезти. Я й на хвилину не склеплювала повік, знала ж бо, що мій обов'язок — знайти бодай одну машину. На магістралях товклися мільярди автомобілів, такий інтенсивний рух. Окремі з них уже зайняли росіяни, і люди гинули геть абсурдно під дулами танків чи від мінних розривів. Як на Житомирському шосе.

Аби вижити, треба було мати заправлену машину, знати трасу, яку контролюють українці та яка без російських танків. Ми передавали одне одному якомога більше інформації. Який шлях швидший і безпечніший, де вже немає вибухів, де можна купити газ для авто? Я відчувала міцний зв'язок і дуже пишалася спільнотою своїх друзів. Ми були разом, і ми були сильні.

Дехто з моїх друзів вирішив залишитися вдома та ховатись у бомбосховищі. Дехто з них записував історії, плачучи та волаючи під звуки вибухів, пострілів і крики людей на задньому плані. Усі були сповнені ненависті.

Я не могла плакати. Я не плакала. Я не мала часу на це. Я постійно перевіряла своїх друзів на двох телефонах і одному ноутбучі. Думала, який звук міг би описати те, що відбувається в цей час. Хіба що звук короткого подиху чи падіння тихих сліз на постійно освітлений екран. Наближалось найгірше. Росіяни вдарили по вежах зв'язку, й почався справжній кошмар. Я не знала, чи живі мої близькі. Дідусь не мав що їсти. Тоді, як у Мелітополі перебили зв'язок і окупували місто, ми три дні не чули його та не могли перевірити, що з ним. Ці дні були найгіршими в моєму житті. Коли зв'язок відновився, дідусь зателефонував нам і, плачучи, сказав, що любить нас, зізнався, як йому було страшно, що більше ніколи не почує наших голосів. Мелітополь окуповано від перших днів війни. Людей там гвалтують, викрадають і вбивають. Їхні тіла знаходили похованими просто в їхніх дворах. Діти, особливо молоді дівчата й чоловіки. Безневинних людей убило невігластво, жага крові, всюдозволеність, владолюбство та жадібність. Кожен наступний день я проживаю з розумінням того, що мій дідусь, найближча мені людина, перебуває в усьому цьому садизмі.

Якщо не знаєш, хто ти, звідки ти, які твоє коріння та мета, а ще ніколи не хотів про це знати, то вчинення різанини — не є питанням моралі. Це стає позицією в розкладі. Тут немає місця для честі. Немає місця ні солідарності, ні солдатській гідності.

Коли реальність така гротескна, на неї не реагуєш, як у драмі. Це відбирає мову, і начебто зникає потреба щось узагалі говорити. Безмовна реальність, яка робить тебе глухим від того, наскільки вона голосна.

Вони з'явилися на святих землях моєї батьківщини, щоб зіграти свою музику на параді перемоги. Фашисти прийшли окупувати Україну і святкувати перемогу фашизму. Вони ще й музичні інструменти прихопили!

Чому ми не можемо здатися? Тому що в імперіалістичній політиці платимо податки власною свободою. А ми ж вельми волелюбна нація. Українська ідея полягає в рівноправному суспільстві людей усіх рас, національностей, релігій і статі, а ще й у рівних правах і свободах, повазі до Конституції України, до української культури та історії. Якщо ми здамося, Україна вже не буде Україною.

Перші дні повномасштабного вторгнення я була зайнята друзями з ЛГБТК. Якби вони [росіяни] катували цих людей, то що з ними робили б? Страх тиснув нестерпно, бо й до початку війни росіяни були варварами. І вій-

ну, всездозволеність, неuczтво та відсутність кураторства й дисципліни посилив бідний, просто надзвичайно бідний, спосіб життя росіян. А також їхня корумпована і злочинна влада, що змусила їх розглядати можливість воювати за гроші як прийнятний, а іноді єдиний доступний варіант заробітку. Що такі істоти могли робити на окупованих територіях? Тепер ми знаємо. І я знаю, що мій страх був обґрунтованим. Світ стикнувся з масовими вбивствами, скоєними на окупованих територіях людьми, які свідомо заперечували для себе змогу жаліти, поділяти здорові цінності та будь-яку чутливість. Я переконуюся в цьому щодня, коли переглядаю інтерв'ю з російськими солдатами.

Коли ми виграємо війну, коли вона закінчиться, коли ми матимемо задокументований діапазон усіх видів чистого садизму, то поставимо під сумнів те, за що загинули, ті, хто впав. І це залишиться без відповіді. І не буде відповіді. Я не думаю, що хтось знає відповідь.

Про мову

Моя рідна мова російська. У Мелітополі, звідки я родом, люди розмовляють російською. Хоч і не всі. Моя бабуся розмовляє українською, вона співала мені українських колискових, і ми молились українською. Я завжди розмовляла українською. А ще насолоджувалась українською літературою, що змусило мене переїхати навчатися на першому курсі університету до Львова, україномовного міста за 24 години їзди потягом, щоби насолодитися чарівною українською культурою. 2015 року ми зробили перформанс із моїм другом, поетом із Харкова, російськомовного міста, що межує з росією, читаючи ту саму книжку на одній сторінці, але українською та російською водночас. Так було раніше. Ми думали, що це не має значення, ми були наївними. Він перебрався до Львова, а я оселилась там за рік. Тепер він сердиться на мене, коли я викладаю старі пісні російських виконавців. Я більше так не роблю. Я не публікую тексти російською. Моя мама почала писати українською, хоча ніколи нею не розмовляла. Чому? Тому що навчалася в школі, коли Україна належала до складу Радянського Союзу. І українська не була необхідним для вивчення в Україні предметом. Чому? Тому що не було мети навчити людей своєї мови. Треба було їх змусити забути її чи принаймні русифікувати. У підсумку мова була зранена, покалічена нескінченними репресіями тих, хто намагався плекати автентичну українську мову, культуру й ідентичність. Все ж ми її маємо, і ми її відстояли.

Зараз смерть із засідки, від осколків мін, від ракети, що впала на твою кухню, стала нашим буденним життям.

Коли щось таке відбувається із твоєю нацією, із твоєю Батьківщиною, у тебе зникає потреба стежити за часом. Байдуже, коли настане літо і яким буде наступний рік. Ти постійно чекаєш кінця, чітко не усвідомлюючи, що таке кінець і чи може він узагалі прийти, якщо на вулицях твого міста валяються мертві. Якщо дорога, що веде до твоєї школи, розбита гусеницями танків. Безкровний світ — це все-таки не просто мрія, це настільки фантастично, що, сумніваюся, наче комусь це бодай насниться. Єдиноріг видається реальнішим.

Я хочу, щоб ви правильно зрозуміли мою позицію. Я проти війни та насильства. Я проти смерті заради клаптя землі. Я проти культивування люті й ненависті до росіян. Але правда в тім, що вони прийшли на нашу землю зі зброєю. Вони прийшли вкрасти в людей сьогодення і минуле. Ця війна не є війною за території. Ми захищаємося від чистого терору й боремося лише за зможу зберегти свою гідність, свободу та право обирати власне майбутнє. Ми не хочемо більше бути русифікованими. Що має статися? Вони повинні йти додому. Вони обирають агресію, а не роботу, катування, а не допомогу, і саме це створює різницю між нами. Я вірю, що після того, як війна закінчиться, — ніхто не нападе на росію, і ми повернемося до миру, навіть якщо гнів буде сильним. Я сподіваюся, що знову знайдеться місце для доброти. Бажаю росіянам зм'якшити свої камінні серця і пам'ятати, що владолюбство ніколи не було справжньою силою і правдою.

Катерина Яковленко

Дата народження: 27 листопада 1989 року.

Звідки: Ровеньки, Луганська область.

Національність: українка.

Професія: дослідниця візуальної культури та письменниця.

Місцеперебування на момент початку повномасштабного вторгнення: Ірпінь, Київська область.

10 березня 2022 року вимушено переїхала із сестрою та племінницею до Відня.

27 червня 2022 року¹

Лист до тих, хто буде після нас

Цей текст мав би бути листом, але листом без адресата.

Цей лист у невідоме майбутнє до невідомих мені людей, може, родичів чи знайомих.

Але я не хотіла б звертатись до поколінь, абстрактно узагальнюючи та формуючи хибний образ. Я хотіла би бачити перед собою сміливців, які захистили свою країну від російської війни та будь-яких інших виявів фашизму. Покоління, що вистояло в усіх випробуваннях воєнного і повоєнного часу. Покоління, яке здатне на правильні рішення. Емпатійне та солідарне. Сильне, й основне — покоління, що цінує свободу життя іншого.

Я пишу цей текст наприкінці червня. Спекотне сонце зовсім не ласкаве, воно випаює все довкола. Але на відміну від мого рідного степу, Луганщини, тут, у Відні, є багато парків, куди можна втекти від деспотичного літа. Проте

---

¹ Росія продовжує наступ на східному та південному фронтах. Щонайменше троє осіб загинуло в Харкові. Вдень росія завдала ракетного удару по ТРЦ у Кременчуці, коли приміщенні були люди; є загиблі та поранені.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

хай куди б тікай, всюди буде війна. Тепер усі думки лише про це. Ранки та вечори наповнені не палкими запахами трав і квітучих дерев, а картинами обстріляних міст, де було добре. Це літо так підступно прокралося в життя, позбавляючи українців насолоди відчувати весну, насолоджуватись повсякденним життям і, зрештою, вдихати життя на повні груди. Бо цьогорічна весна виявилась уся замаскована кров'ю, страхом і насильством. І груди щоразу стискає, коли ракета поціляє в житловий будинок чи дитсадок.

Війна — безперечно, жахлива, але для мене, що проживає війну, то лише пусті слова. Вона жахлива не просто як аксіома, а у своїх деталях. Для когось, безсумнівно, цей досвід — крок у майбутнє, яке можна змінити. Однак для більшості — трагедія від травм і страждань. Утрата дому, втрата рідних і близьких (навіть коли вони живі, розрив зв'язків з ними може бути не менш трагічним).

Під час війни слова втрачають будь-який сенс, але водночас, вони допомагають іти далі. Немає рецепта, як зберегти свій розум сильним і холодним. Однак в емоційності немає нічого поганого, основне — вміти жити з нею. Жити із самими собою. Хоч інколи жити із самими собою доводиться в укриттях, багатолюдних тимчасових домішках для переселенців і біженців за сотні кілометрів від дому, ділячи простір не з тими, кого любиш, а з тими, кого навіть не знаєш.

У цій війні ми сам на сам. Але ми разом.

Для мене ця війна, безперечно, проходить через власний і жіночий досвід. Через тілесне відчуття болю, трагедії та втрати. Через досвід сестри, яка з маленькою дитиною вперше у своєму житті опинилась у ЄС. І попри те, що вже отримала документи, не може знайти житло та роботу. Це досвід інших матерів, які залишились самотою з дітьми, не менш травмованими війною. Яким треба говорити, чому вони зненацька поїхали із власного дому, не можуть побачити своїх татусів, родичів, друзів і гратися власними іграшками. Зрештою, як пояснити чотирирічним дітям, що таке війна та чому сусідня країна намагається знищити їхню країну? Чому досі над Києвом літають ракети, і що це означає? І коли це скінчиться, і чим? Дітям треба пояснювати все, навіть речі, у яких і собі не хочеться зізнаватись. Саме тому варто знаходити слова й шукати в собі сміливість пояснювати та говорити вголос. І інколи жаль, що слова не можуть стріляти, тому що коли беруть на приціл високоточної зброї твоїх близьких, кортить кричати й захищати. Інколи власним тілом.

Що далі від власного дому (який тепер буквально все), то більше відчуваєш зв'язок із тією землею, де народився. Раніше банальні речі стають напрочуд важливими, й у цій банальності криється тепло та затишок. Саме тому мате-

ріальність війни підступна: за раз можна втратити все, але й здобути все. Ті речі, які раніше не мали особливого значення, набувають найвищої цінності. І серед таких речей — піклування. Дивлячись на досвід жінок, моїх подруг, залишених самотою в інших контекстах і чужих містах, з дітьми та наплічниками, я бачу, як це піклування матеріалізується та надає сил.

Війна — це не щось таке, що приходить із косою в чорній хламиді. Це те, що піддовляє людей у черзі за хлібом, а чи в магазині, де вони купують квіти. Війна приходить над ранок, коли всі сплять, бо саме в темряві відчуває силу над сильнішими. Та життя завжди сильніше за смерть.

У цій війні цінність усіх досвідів визначна. І хай якими б важкими були спогади про війну, їх варто зберігати так само пильно, бо саме вони вбережуть від майбутніх війн.

Бережіть свої спогади.

Ми все, що у нас є.

Емілі Чанелл-Джастіс

Дата народження: 2 серпня 1986 року.

Звідки: Falling Waters, Західна Вірджинія, США.

Національність: американка.

Професія: антропологиня; директорка програми Temerty Contemporary Ukraine Українського науково-дослідного інституту Гарвардського університету.

Місцеперебування на початку повномасштабного вторгнення: Сомервіль, Массачусетс, США.

10 жовтня 2022 року

Чудового травневого дня 2022 року я планувала відвідати подругу та колегу-антропологиню у Варшаві. Раніше ми з Мартою провели разом день у Празі, в одному з історичних районів міста. Марта, чий досвід пов'язаний з релігією, паломництвом та ідеями «дому», звернула увагу на невеликі каплиці у внутрішньому дворіку житлових комплексів з унікальними та яскравими деталями, доданими мешканцями. Якихось кілька тижнів тому вона залишила свій дім і роботу в Києві й, попри багаторічний дослідницький досвід у Польщі, вочевидь, важко пристосовувалася до тамтешнього життя, тимчасом, як її мати все ще жила вдома, в Києві, з ризиком падіння російських бомб.

Пізніше, того самого місяця, ми з Мартою вирішили прогулятися іншою частиною міста. Але вже у трамваї, де ми зустрілися, вона сказала мені, що Ліза, її однокласниця, приїде з Києва пізно ввечері з одинадцятирічною дочкою. Ліза розмовляла англійською, але ніколи не була в Польщі й узагалі не знала польської. Марта хотіла зустріти їх на вокзалі та допомогти зорієнтуватися у місті, влаштувавши на ночівлю десь у безпечному місці. Вони прибули на західний вокзал Варшави з валізою та важким рюкзаком кожна, у бейсболках і зручному одязі. Насправді Ліза не думала їхати з України, але знала ще кількох українців у Німеччині, тож наважилась сісти з дочкою в евакуаційний потяг, який прямував до польського кордону, щоби звідти добиратися далі.

Ця книжка поширюється на умовах ліцензії CC-BY-NC.
Ознайомитися з ліцензією: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

При першій зустрічі Ліза здавалася напрочуд спокійною. Вона знала, що Експоцентр у Варшаві приймає українців безплатно, тому сподівалася взяти там ліжко на ніч. Але орієнтуватися в польській системі приймання було складно: на вокзалі забезпечували інформацією та гарячою їжею, та автобус до Експоцентру курсував нерегулярно. Крім того, він чекав на пасажирів у разі їх малої кількості, а Ліза не дуже хотіла годинами висиджувати біля вокзалу. Вона боялася за дочку, яка мала вигляд значно старшої за одинадцять років. Ліза стиха шепнула мені, що чула історії про те, як у Польщі таксисти викрадали та гвалтували українських жінок, тому хоче користуватися лише громадським транспортом. Ще вона хвилювалася, чи будуть достатньо охороняти Експоцентр, щоб захистити самотню жінку з дочкою.

Марта мобілізувала свою мережу, щоби знайти господаря для Лізи та її доньки: подруга подруги (інша антропологиня) зголосилася прийняти їх на кілька днів. Але Ліза не мала бажання нав'язуватись, хоч побоювалася того, що може статися в Експоцентрі, але останній був безплатним ресурсом для українців. Перебути ж у чиемусь домі, то інша історія. Ми з Мартою переконували її, що та господиня не запропонувала б, якби не мала наміру допомогти, і що багато поляків пускають у свої домівки українців. Нарешті обіцянка сніданку, гарячого душу (і безпечнішого місця для доньки) змусила Лізу пристати на пропозицію. Але труднощі з ухваленням того рішення, що мені здавалось очевидним, показали, наскільки важкою для Лізи була втеча від війни.

Коли Ліза нарешті вирішила, Марта повернулася до мене і сказала: «Мені жаль, Емілі, що ми не встигли прогулятись, але я допоможу Лізі добратися до квартири тієї жінки». Я хотіла підтримати Лізу, але не хотіла стояти на заваді: Марта ж бо орієнтувалась у місті, розмовляла польською та могла допомогти Лізі розібратись у складній, але розгалуженій системі громадського транспорту Варшави. Я поклала в руку Лізі 50 злотих і попросила Марту стежити, щоб та не спробувала їх повернути. Тоді обійняла Марту та Лізу й побажала, щоб їм щастило. За кілька годин я отримала повідомлення від Марти. У ньому йшлося: «Ліза всю дорогу в метро плакала, повторювала, яка ти добра й те, що вона ще ніколи не брала грошей у незнайомців». Як здебільшого всі люди, Ліза не звикла, щоби хтось робив їй послугу, і за нормальних обставин ніколи б не взяла гроші. Для мене ж це було найменше, що я могла зробити.

Зустріч з Лізою та її дочкою вплинула на мене, як майже ніщо інше, побачене у Варшаві. Я провела там тижні, пакуючи безплатні продукти, допома-

гаючи людям та їхнім дітям знайти одяг у безплатному магазині й розносячи гарячу їжу на залізничному вокзалі в центрі. Я спілкувалася з біженцями з Києва, Івано-Франківська, Одеси, Харкова, Запоріжжя, Донецька. Слухала історії про людей, котрі ховались у підвалах зі своїми дітьми, доки падали бомби. Плакала разом з ними, коли вони казали, які вдячні американським волонтерам, що роздавали пляшки з водою на кордоні. Але чомусь зустріч з Лізою принесла мені війну додому в болісно особистий спосіб. Я відчувала всім нутром, що на її місці могла опинитись я.

Такі жінки, як Марта, Ліза й інші, з ким я спілкувалася, є представниками різних верств українського суспільства. А ще вони активні учасники розбудови української ідентичності, що охоплює всіх, хто живе в Україні, але також, що найважливіше, відмінна від росії та російської ідентичності. Попри репутацію України як консервативної країни з негативним досвідом щодо гендерної рівності, реальність така, що жінки протягом століть були активними учасниками українського суспільства, політики та культури.

Що означає бути українцем?

Що означає бути українцем сьогодні? Як і для більшості сучасних ідентичностей, відповідь не завжди однозначна. Як ми побачили з листів, уміщених у цій книжці, українці бачать себе по-різному. Дехто глибоко розмірковує про власну українську ідентичність і про те, що для них означає бути частиною сучасної України. Інші просто прожили життя з українським громадянством. Але з 24 лютого 2022 року всі вони змушені боротися із загрозою росії для самого існування України. Дехто перейшов на українську мову; декотрі стали глобальними захисниками рідної країни, а хтось зазнав дискримінації через зв'язки з росією. Багато хто виїхав з України й зараз оселився за кордоном, принаймні на цей момент. Багато інших залишаються в Україні, беручи участь у воєнних діях, як можуть.

Попри те що немає єдиного способу бути українцем, тепер виявилось очевидним, що росія загалом і її президент Путін зокрема, недооцінили затятість, з якою люди України боротимуться за неї. Може, він мав знати, тому що ті з нас, хто пробув в Україні досить довго впродовж останнього десятиліття, не здивувалися відсічі українців. Так, із 2014 року українці нарешті усвідомили, що вони є рушіями суспільства і політики, а 2013 року, коли проросійський президент Віктор Янукович відмовився підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, вийшли на вулиці міст у всій країні (най-

більш помітними стали масові протести в столиці Києві та на всьому Заході України; на Сході ж України — у таких містах, як Харків, Донецьк, і навіть у Криму). У лютому 2014 року, після того, як провладні сили вбили сто протестувальників, Янукович утік із країни, а протести Євромайдану розпочали нову еру у творенні її державності.

Перш ніж продовжувати осмислення ролі жінок в сучасній Україні часів війни, треба насамперед дослідити життя українського жіноцтва в українському суспільстві протягом його історії. На тлі негативних стереотипів українські жінки були важливими гравцями в різних суспільних і політичних рухах, а дослідження гендеру є потужною сферою в Україні.

Участь жінок у житті українського суспільства

Україна відома обмеженням соціальних ролей жінок. Знана гендерологиня Оксана Кісь назвала сформовані в Україні обмежені варіанти моделлю «Барбі або берегиня». Перший варіант указує на те, що жінок розглядають лише як об'єкти бажання, акцентуючи на їхній сексуальності та вроді. Справді, Україна має репутацію місця для секс-туризму. Натомість варіант берегині пов'язаний із дохристиянським образом «матері-виховательки», яка оберігає рід, а через нього й націю. Обидва жіночі образи спираються на натуралізовані ідеї про те, що жінки є піклувальницями, матерями та дружинами, проте постають лише частиною домашнього і приватного світів.

Звісно, життя жінок в Україні завжди було складнішим за ці два варіанти. Жінки боролися за своє місце в суспільстві, брали активну участь у національних рухах, виборюючи самовизначення країни. Вони були бійцями під час Другої світової війни та після неї, відомі участю в антирадянських націоналістичних організаціях, Організації українських націоналістів (ОУН) та Українській повстанській армії (УПА) у 1940-х та 1950-х.

На роль жінки в сучасній Україні також дуже вплинув досвід державного соціалізму. Радянська комуністична ідеологія обіцяла гендерну рівність і звільнення жінок від тягаря домашніх обов'язків, зокрема через заохочення їхньої емансипації шляхом вступу до лав робітничих сил. Жінки здобули право голосу в Радянському Союзі 1917 року, і феміністські активісти заснували «Живвідділ», або Жіночий відділ Комуністичної партії, щоб забезпечити обговорення рівноправності жінок. Законодавство СРСР дозволяло розлучення, відпустку на час вагітності та пологів, державний догляд за дітьми, а також легалізацію абортів.

Однак, попри ці, здавалося б, позитивні зміни для жінок на початку ХХ століття, під час існування СРСР гендерна рівність не була реальністю. Замість того щоби звільнити жінок від домашніх обов'язків після залучення їх до робочих процесів, на них радше повісили «подвійний тягар»: жінки мали працювати й поза домом, і на благо сім'ї вдома. Крім того, багато вчених зазначають, що в Радянському Союзі побутував гендерний розподіл праці. Сфери, де домінували жінки (наприклад, освіта та медицина), були пов'язані з біологічними припущеннями про здатність жінок доглядати, наприклад.

До середини 1930-х Йосип Сталін упровадив нову, пронаталістську, політику, спрямовану на заохочення (або примус) жінок народжувати більше дітей: аборти повторно криміналізували, розлучення стало важко добитися, тим часом Сталін оголосив «жіноче питання» залагодженим. «Жінвідділ» було скасовано: жінки майже не могли просувати гендерні питання в радянській політичній структурі. Надалі Сталін ініціював політику, що спричинила голод у всій Україні — Голодомор, який убив близько 4 мільйонів осіб і зруйнував основи українського національного руху. Зрозуміло, така політика не знищила українську національну ідентичність, і дисиденти боролися за незалежність України впродовж наступних десятиліть радянської влади.

Для жінок радянська політика гендерної рівності виявилась однією з багатьох невиконаних обіцянок держави. Тож після розпаду Радянського Союзу та здобуття Україною незалежності 1991 року науковці, які вивчають гендер, та активісти, що сподівалися створити феміністичні групи в Україні (як і в інших пострадянських республіках, які стали незалежними), спостерегли відсутність інтересу, а іноді навіть ворожість до фемінізму і гендерної політики. Широке дослідження жіночих неурядових організацій в Україні та за її межами увиразнило розбіжність між пріоритетами західних фінансових організацій та потребами жінок на місцях. Іншими словами, багато феміністичних НУО, які були засновані в Україні в 1990-х, насправді не зважали на потреби українських жінок, натомість задовольняючи власні інтереси.

Проте за тридцять років незалежності в Україні розгорнулися жваві дебати навколо фемінізму та гендерної політики. Дехто з українських учених заснував школи феміністичної літературної критики, спираючись на поєднання європейських і північноамериканських теоретичних традицій та історичну тенденцію участі жінок в українському політичному житті, описану раніше. У 2000-х відродилася феміністична та гендерна активність, зокрема найбухливіше діяла група FEMEN, учасниці якої інколи протестували проти гендерної нерівності та дискримінації, але частіше вдавалися до протестів топлес, щоби привернути увагу до непов'язаних із фемінізмом проблем.

У 2000-х в українській політиці домінували винятково чоловіки. На початку 2000-х тільки 5% членів парламенту становили жінки, і ця цифра залишалася нижчою від 10% до 2014 року. Найвидатнішою жінкою-політиком у цей час була Юлія Тимошенко, прем'єр-міністерка 2005 року та знову 2007–2010 років, відома своєю зачіскою з викладеною на голові косою. Її прихід до влади був таким самим, як і її колег-чоловіків. Вона заробила мільйони в газовій індустрії, після чого 1996 року пішла в політику як депутат Верховної Ради (Парламенту). Тимошенко була ключовою фігурою Помаранчевої революції 2004 року, бо підтримувала прозахідного кандидата Віктора Ющенка. За його президентства Тимошенко обійняла посаду прем'єр-міністра.

Юлія Тимошенко — найпомітніша політична фігура в Україні після проголошення незалежності. Проте вона жодного разу не ініціювала кампанії за розширення представництва жінок в уряді та ніколи не обстоювала позиції, яку можна бодай із натяжкою вважати феміністською. Протести Євромайдану майже напевно вплинули на участь жінок в активістських потугах, а також на те, щоб жінки балотувалися на посади в дедалі більшій чисельності. Жінки почали відігравати ключові ролі в діяльності активних організацій громадянського суспільства, що виникли після Євромайдану, як-от: Центр протидії корупції, Громадянська мережа ОПОРА, Крим SOS і Центр громадянських свобод, який здобув Нобелівську премію миру в жовтні 2022 року. І нарешті, чисельність жінок у парламенті зростає. З 2019 року понад 20% Верховної Ради становлять жінки. Порівняно із 423-ма членами ця цифра все ще надзвичайно мала, але президент Володимир Зеленський призначив п'ятьох жінок членами свого Кабінету Міністрів (серед двадцяти трьох міністрів). Це означає, що жінки представлені на різних вертикалях влади більше, аніж будь-коли раніше.

Через воєнний стан, запроваджений в Україні від початку російського вторгнення, чоловіки віком від 18 до 60 років не мають права виїжджати за межі України без спеціального дозволу. Це означає, що, крім ключових політичних фігур, як-от Дмитро Кулеба, міністр закордонних справ України, більшу частину представництва України за кордоном становлять жінки. Олена Зеленська вперше виступила перед Конгресом США як Перша леді. Вона з'являлася в різних ЗМІ та закликала підтримати Україну перед численними аудиторіями. Хоча Перша леді, найімовірніше, не сподівалася брати на себе цю роль, вона стала впізнаваним і потужним захисником України, а ще продемонструвала своїм виборцям, що жінки є ефективними політичними гравцями.

Зміна соціальних ролей: 2014 рік і далі

Зміни соціальних ролей в українському суспільстві почалися не 2019 року. Протести Євромайдану 2013–2014 років виявилися вирішальним моментом для України з багатьох причин. У протестах брали участь багато жінок, хоча їх часто витісняли до більш «жіночих» приміщень, як-от на кухні, де готували та роздавали їжу чоловікам, що займали наметове містечко на найбільшій площі Києва. Це була потрібна для підтримки багатотисячного наметового містечка робота, але багато жінок хотіли б мати змогу самостійно обирати свою участь. Одним з аспектів мого дослідження політичної активності під час протестів Євромайдану було вивчення того, як маргіналізовані групи, зокрема жінки та феміністки, створюють простір для участі у масових протестах. Іноді останні стикались з негативним відгуком, проте активно знаходили все нові способи бути присутніми на протестах. Вони заперечували ідею про те, що чоловіки повинні захищати жінок і що кухня — єдине відповідне місце для жінок.

Жінки були й на передовій, коли почалася війна 2014 року. Соціологічний дослідницький проєкт і документальний фільм «Невидимий батальйон» — важливі ініціативи для привернення уваги до бойових ролей жінок у війні. Проєкт підкреслив той факт, що жінки брали участь у бойових діях, але не мали доступу до тих самих пільг і лікування, що й чоловіки-ветерани, оскільки їхні ролі не були офіційно визнані. Проєкт став адвокаційною кампанією з таким результатом, як зміни в українському законодавстві, що розширили площину визначення бойових ролей жінок і легітимізували закон про забезпечення рівних прав чоловіків і жінок у ролі військовослужбовців Збройних сил України.

Дослідники «Невидимого батальйону» не припинили свою роботу після законодавчого успіху. Другий етап проєкту, «Невидимий батальйон 2.0», мав на меті повернення жінок-військових до цивільного життя, серед іншого шляхом висвітлення досвіду посттравматичного стресового розладу й інших проблем із психічним здоров'ям. У серпні 2020 року стартував третій етап проєкту, присвячений сексуальним домаганням у Збройних силах, результатом чого стало накопичення значного обсягу дослідницьких матеріалів і рекомендацій щодо поліпшення умов і звітності.

Водночас на тлі безпрецедентної та заслуженої уваги до жінок у Збройних силах, відповіддю на виклики війни стало підтримання тенденції до залучення жінок як доглядачів. Дослідники задокументували жінок на передовій різних форм реагування на війну: організація постачання для солдатів; до-

гляд за пораненими та травмованими бійцями, які повертаються з поля бою; і, як було зазначено раніше, зустріч сотень тисяч переміщених осіб, коли ті прибували у нові міста, допомога з організацією та розподілом гуманітарної допомоги. Дослідження Наталії Степанюк передбачало документування волонтерських груп, і понад дві третини опитаних нею були жінки. Авторка дослідження стверджує, що «асиметричний гендерний склад українських волонтерських мереж» указує на те, що власне мобілізація була гендерно зумовленою: чоловіки мусили взяти до рук зброю, а жінки — залишитися. Степанюк зазначила, що у волонтерських групах жінки закривали різноманітні потреби, як-от: збирали фінанси та закупували певні речі, а також надавали медичну допомогу й емоційну підтримку — й демобілізованим бійцям, і мирному населенню, що пережили травму війни.

Під час Євромайдану 2004 року роль жінок визнали залаштунковою. Упродовж наступних років жінки продовжували працювати за лаштунками, але їхня присутність на полі бою знову привернула до них увагу, тепер актуалізуючи питання способів мобілізації жіноцтва. Вже 2022 року мобілізація різко розширилась у відповідь на повномасштабне російське вторгнення. Чоловіки та жінки роблять усе можливе, щоб допомогти людям із зумовленими війною потребами та продовжувати боротьбу за право рідної країни на існування.

Вплив війни на українське суспільство

З 24 лютого 2022 року в Україні діє воєнний стан. Це означає, що до лав Збройних сил може бути призвано чоловіків віком від 18 до 60 років, яким заборонено залишати країну, коли вони не мають обмежень за станом здоров'я або не є батьками трьох чи більше дітей. З огляду на воєнний стан від початку війни з України виїхали здебільшого жінки та діти. Мільйони українців перетнули кордон із країнами Європейського Союзу в межах найбільшого від часу Другої світової війни еміграційного потоку. Польща прийняла більше біженців, аніж будь-яка інша країна, підтримавши українців, зокрема, наданням спеціального реєстраційного статусу, що давав їм змогу працювати й отримувати медичні послуги та безплатний транспорт протягом кількох місяців.

Однак до літа 2022 року багато біженців, які перебували у Польщі, знову зважилися на переїзд. Розуміючи, що війна триватиме, вони або вирішували повернутися в Україну до своїх чоловіків, синів, батьків і братів, або переїжджали в інші міста Європи та Північної Америки на довший час.

Багато хто із біженців (зокрема жінки, з якими я спілкувалась у Польщі навесні та влітку 2022 року) хоче повернутися в Україну якнайшвидше. Багато хто виїхав у безпечне місце заради дітей, але залишатися за межами країни надовго не планує. Тож попри гірку правду, що окремі українці переселяться назавжди, схоже, що більшість біженців бачить власне майбутнє в Україні.

Однак суспільство, у яке українці повернуться, кардинально відрізнятиметься від того, яке вони полишили. Я провела в Києві місяць (вересень 2021 року), уперше навідавшись сюди після пандемії COVID. Україна, яку я тоді побачила, була яскравим європейським суспільством зі висхідною економікою, де домінували інновації в технологічному секторі та молоді уми. Я розвивала там дослідницький проєкт про внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Війна на східному Донбасі спалахнула 2014 року, й відтоді щонайменше 1,5 мільйона осіб мусили покинути цю територію, осівши на інших теренах України. Український уряд вдався до ініціативи зі створення департаменту для задоволення потреб ВПО, але єдиної, узгодженої політики щодо цього не провадив. Я спілкувалась з волонтерами й експертами, які працювали на міжнародні організації, що намагалися реалізувати ефективнішу політику із задоволення потреб ВПО. Це була складна проблема, що її посилювала, з одного боку, тривала окупація росіянами частини Донецької та Луганської областей, а з іншого — сподівання значної кількості переміщених осіб повернутися додому. Їхня надія здебільшого не була пов'язана з політичною позицією: для переміщених осіб і людей, які живуть на окупованих територіях, економічні негаразди були більшою проблемою, ніж те, хто технічно контролює територію. Вони понад усе хотіли стабільної роботи та стабільного житла.

Імовірно, ці пріоритети залишаться такими самими, коли Україна виграє війну, запанує мир і люди повернуться додому. Після припинення бойових дій Україну буде мілітаризовано по-новому. Навіть зараз ми бачимо серйозні зрушення в цивільно-військових зв'язках. Між тим, що ми зазвичай вважаємо «військовою» та «гуманітарною» реакціями, виникла розбіжність. Є дві взаємозумовлені причини того, що межа між цими двома ідеями розмивається, починаючи з лютого 2022 року. По-перше, реформи української армії з 2015 року, зокрема законодавство, що набуло чинності після роботи «Невидимого батальйону», привели до інтеграції Сил територіальної оборони та Збройних сил України. Сили територіальної оборони раніше охоплювали різні групи добровольців. Окремі з них, сформовані під час протестів на Євромайдані, формально стали частиною Збройних сил лише 2022 року. Коли в лютому почалося російське вторгнення, величезна кількість військових

добровольців записалася до загонів територіальної оборони по всій Україні. І попри те, що багато волонтерів мали попередній військовий досвід або навчання, саме підрозділи з військових добровольців відповідали за широкий спектр гуманітарних місій, як-от евакуація цивільних осіб з окупованих міст і сіл.

Так, воєнні дії — це те, що уможливає доправлення та розподіл гуманітарної допомоги. Коли Збройні сили України звільняють чи охороняють територію, вони водночас забезпечують надання допомоги людям, котрі її найбільше потребують. Значну частину допомоги також розподіляють через довірчі цивільні мережі, створені ще 2014 року, але саме військові відіграють ключову роль у досягненні безпеки тих, хто працює над розподілом допомоги, а також тих, хто отримує допомогу.

Іншими словами, мережі цивільних волонтерів, серед яких у діапазоні 2014–2021 років переважали жінки, протягом 2022 року залишались особливо важливими для порятунку життів. І сьогодні вони покладаються на те, що українська армія, радикально реформована з 2015 року, буде максимально ефективною. Як це вплине на жінок і гендерні ролі в українському суспільстві, коли закінчиться війна й українці відбудують свою країну, питання відкрите. Буде більше військових ветеранів, які намагатимуться влитись у цивільне життя, ніж будь-коли. Мільйони жінок і дітей повертатимуться в Україну як біженці. Ми ще не можемо знати, якою буде нова, повоєнна Україна, але ми знаємо, що її громадяни разом братимуть участь у її відбудові. Завершу поетичними словами Катерини Яковленко, зафіксованими в цій книжці: «Ми самі на цій війні. Але ми разом».

This book is subject to a CC-BY-NC license.

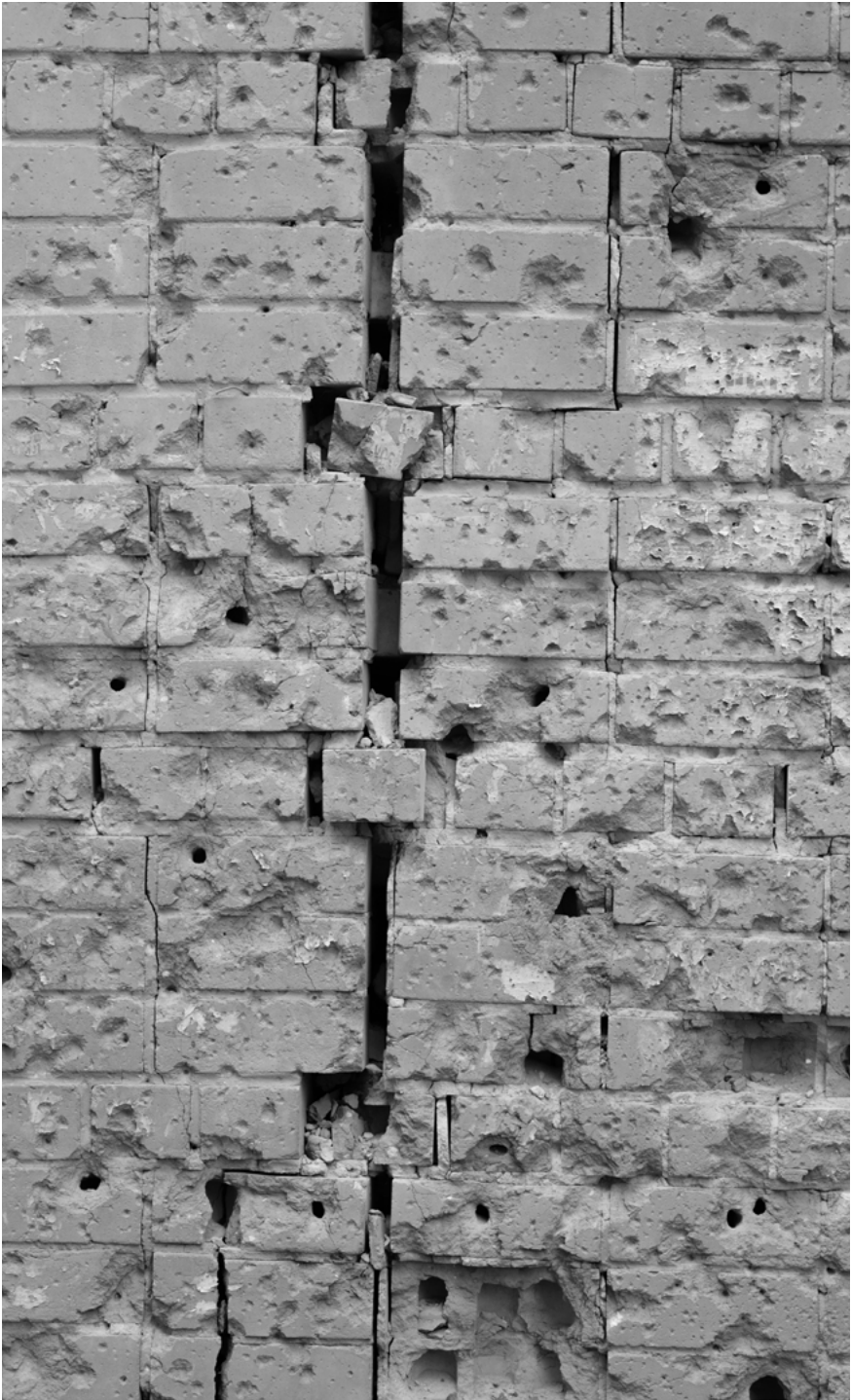
To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Біографія авторки

Орелі Брос народилася у Франції. Свою кандидатську дисертацію в царині геополітики присвятила експортній стратегії «Газпрому» до Європи через Україну. Потім викладала в різних університетах, зокрема в Московській школі економіки та Гарвардському університеті, де керувала дослідницькою програмою з вивчення наслідків глобального енергетичного переходу в традиційних нафтогазовидобувних країнах. Окрім численних лекцій, як-от у Массачусетському технологічному інституті й Університеті Квебеку, підвищує обізнаність дітей і підлітків з наслідками нашого енергоспоживання на основі своєї програми Eco Kids Project. З березня 2022 року координує проект допомоги Handelsblatt для підтримки українських журналістів, і саме так познайомилася з героями цієї книги.

This book is subject to a CC-BY-NC license.

To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Біографії

Дар'я Біляк

Народилася 1991 року в Києві. Дар'я — українська фотографиня та режисерка, яка мешкає в Берліні. З юних років любила знімати на маленьку плівкову камеру. Після закінчення Національного університету культури й мистецтв у Києві за спеціальністю «режисер кіно і телебачення» переїхала до Берліна, щоб навчатися в New School of Photography. Її перша персональна виставка відбулася 2022 року.

Крістіна Паріоті

Народилася 11 вересня 2002 року в Маріуполі. Українка з греко-італійськими коренями. 2019 року закінчила середню школу й того самого року вступила до Маріупольського державного університету на навчання за спеціальністю «англійська та німецька мови». Під час облоги Маріуполя Христина тижнями переховувалася в підвалі з матір'ю та молодшим братом. 23 березня 2022 року втекла з родиною до Німеччини.

Анастасія Потапова

Народилася 1997 року в Одесі, там же вивчала фотографію. Із середини березня 2022 року живе в Німеччині.

Олександра Матвійчук

Українська юристка, правозахисниця, голова правління Центру громадянських свобод (ЦГС) і членкиня правління Міжнародного фонду «Відродження». Бере участь у боротьбі за права людини з дитинства. 2022 року стала лауреаткою Нобелівської премії миру.

Емілі Чанелл-Джастіс

Директорка програми Temerty Contemporary Ukraine Українського науково-дослідного інституту Гарвардського університету. Соціокультурна антропологиня, вперше почала вивчати українську мову та проводити дослідження в Україні 2012 року. Досліджувала політичну активність і соціальні рухи серед студентів і феміністок під час мобілізації на Євромайдані 2013–2014 років. Авторка монографії «Без держави: самоорганізація та політична активність в Україні» (Університет Торонто, 2022) й упорядниці збірки «Деколонізуючи квір-досвід: ЛГБТ+наративи зі Східної Європи та Євразії» (2020).

Переклад:

з англійської на українську — *Інна Шворак*;

з російської на українську — *Ірина Новокрещенова*.